AYDIN BOYSAN

İSTANBUL
ESİNTİLERİ

Deneme - İnceleme

İSTANBUL ESİNTİLERİ

Aydın Boysan

BAS Yayınları - 1991

Aydın Boysan

1921'de İstanbul'da doğdu.

Öğretmen Nevreste Boysan ile Fındıklılı Laz kökenli muhasebeci Esat Boysan'ın çocuğu olarak dünyaya geldi. 1939 yılında Pertevniyal Lisesi'ni, 1945'te İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. Mesleğini 1999'a kadar ara vermeden sürdürdü. Türkiye Mimarlar Odasının kurucuları arasında yer aldı; yönetim kurulu üyesi, ilk genel sekreteri ve İstanbul şube başkanı oldu. 1957-1972 yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ders verdi. Ulusal ve uluslararası mimarlık yarışmalarında ödüller kazandı. Kendi kitaplarını basmak için Bas Yayınları'nı kurdu (1984-1993). Aralıksız olarak on yıl Hürriyet ve üç yıl Akşam gazetelerinde köşe yazıları yazdı. 5 Ocak 2018'de oyuncu Münir Özkul ile aynı gün ölen Boysan'ın cenazesi, öğle vakti kılınan namazın ardından Ortaköy Mezarlığında eşi Suzan Boysan'ın yanına defnedildi.

Önsöz

Bu kitapta, bir dizi deneme ve inceleme yazısı sunuyorum.

Konular İstanbul ağırlıklı olmak üzere mekân ve insan ilişkileri, Mimar Sinan, zaman ve dünya ve yaşamakta olduğumuz çevre ile ilişkili deneme ve incelemeleri kapsıyor. Severek ele aldığım bu konuların, saygıdeğer okurlara da ilginç geleceğini sanıyorum.

Belirtmezsem, sanki okuru yanılttığımı düşüneceğim. Bu kitabın, daha önceki dünya gezileri ve mizah kitaplarıyla benzerliği yok.

Yine vurgulamak isterim ki, adına gülmece denerek küçültülen mizah bu kitapta, ne olduğu konusundaki yalnız birkaç sayfa ile yer alıyor. O da, mizahın gülme'nin dili olarak gülmece anlamında değil, düşünmenin dili olan «düşünmece» özelliğini bir kez daha anlatma çabası içinde... Bir gün gelip anlatabileceğim umudunu yitirmeden...

Bundan önceki 11 kitabın, 2. ve 3. baskıları dahil ortaya çıkmasını sağlayan Uğur Gergin dosta şükranlarımı belirtmeye, dilim yetmiyor. Mahcup olmaya bile gücüm kalmadı. Dr. Turhan Bozkurt'a da, minnettarım. Ahmet Küflü dostun yardımı olmasa, kitapların okurlara ulaşması olanağı yoktu. Şükran borçluyum. Ömer Apak ve Şükrü Apak'a da teşekkürler. Semih Balcıoğlu dostumun, gözlerindeki sanat merceğinden geçirerek çizdiği İstanbul resimleri için, yürekten minnetler. Nilgün Himmetoğlu ve Ender Arel'e içtenlikle teşekkürler. Bayram Bora ve Akar Apay dostlarıma da, yürekten teşekkürler.

Yürekten iyi dilekler sunarak.

Aydın Boysan
Etiler, Ekim 1991

GEÇMİŞTE BUGÜN

Yüreğimi ezen bir işe başlıyorum. Konu: İstanbul üzerine yazı... Eziklik nedeni: Bir ömürlük anı hazinesinin ağırlığı... Umut kıran olayları, ve can bağışlayan mutluluk dakikalarıyla... Sonra yorgun bir huzur... Peşinden, yılların dibinden yükselen sevinç kabarcıkları...

Ömrümün ikindisinde İstanbul'la hesaplaşınca görüyorum ki, yaşadığım şehir ve ben, birbirimizi sevmişiz. Arada zıtlaştığımız olmuş ama, bu da sevginin şanından... Hele: «Ya ben İstanbul'da yaşamasaymışım» diye düşününce, ömrümü yaşadığım şehire helal etmez de ne yaparım?

Hesap tamam... Başlıyoruz...

İnsanlar istanbul'un değerini o kadar çabuk anlamışlar ki, ilk yerleşme izlerine cilalı taş devrinde rastlanıyor. Günümüzden yaklaşık on bin yıl önce...

Kitaplar kuruluş için tarih atmaya, günümüzden bin altı yüz otuz altı yıl önce başlıyorlar (İ.Ö. 658). İstanbul o kadar tamah çekmiş ki, başından geçmeyen kalmamış. En önemli iki olay: Roma imparatorluğu'nun ikiye bölünüp, İstanbul'un Doğu Roma merkezi oluşu: İ.S.395... Türkler tarafından fethi: 1453 yılı.

İstanbul'un doğal yapısı da çok hoş... Eski kent üçgen biçiminde... Batı kenarı Avrupa'ya yapışık. Bir yanına Marmara denizini, öte yanına Halic'i almış, burnunu (Sarayburnu'nu) Boğaziçinin boğazına doğru uzatmış... Niyeti kötü değil... Meraktan uzanmış.

İki bin yıl önce Haliç'e, «Altın Boynuz» adını takmışlar. İsim babası coğrafyacı Strabo, o zamana göre dünya görmüş kişilerin başında geliyor. Halic'in biçimi gerçekten boynuza benziyor. Altın oluşu ise, elle balık tutacak kadar su ürünü zengini olduğundan...

Geçenlerde şehirci Prof. Gündüz Özdeş dostumla buluştuk. Prof. Ölsner'i andık. Türkiye ve İstanbul âşığı hoca, ikimize de şehircilik öğretmişti. Her hafta, Haçlı şövalyesi Kont de Villehardouin'in, istanbul'u görünce söylediğini tekrarlardı.

Şövalye gerçekten, 1204 yılında 450 gemiyle İstanbul'a gelen, şehri

zapteden, Ayasofya ve surlar hariç şehirdeki Roma uygarlığı eserlerini yakıp yıkan, acımasız Hristiyan barbar ordusundandı. Marmara'dan İstanbul'a gemilerle yaklaşırken, şehri görünce şunları yazıyordu:

«Manzara o kadar güzeldi ki, ömür boyu unutulamazdı. İstanbul'u görünce, içimizde yüreği ürpermeyecek kadar cesur insan yoktu.»

Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u aldığında şehir, Haçlılar Ordusunun harap ettiği güzellikleri, tekrar yaratmaya güç ve zaman bulamamıştı. Ancak, 16'ncı yüzyılda ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında, bu sefer Türk İstanbul olarak, tekrar Avrupa'nın en bayındır ve güzel kenti oldu.

Bu dönemde Sinan ekolü, önceki Türk mimarisini doruğuna çıkarttı. Zamanın yapı tekniği ve malzemesi ile, kullanım ve estetik değerlerde varılan yüksek düzey, sonraki yüzyıllara da örnek ve güç kaynağı oldu: Gerileyen toplumun ve mimarlarının ders alabildiği oranda...

Yapı tekniği ve malzemenin geçerli olduğu 20'nci yüzyıla kadar...

Alman doğa araştırmacısı A. von Humboldt, 150 yıl önce İstanbul'u, dünyanın en güzel üç

büyük kentinden biri sayıyordu... Rio de Janeiro ve Napoli ile beraber. Bu değerlendirmede, toplumsal ve mimari karakter ve bütünlükle beraber, doğanın hediyesi olan emsalsiz güzellikler önemli rol oynuyordu. O tepeler, o Boğaziçi, o Haliç, ne güzel yanyana gelmişlerdi.

İstanbul 20'nci yüzyılın başlarında, şok biçiminde etkilerle silkelendi. Toplumun tarihsel yapısındaki değişiklikler ve sonuçlarını, Ahmet Hamdi Tanpınar şöyle özetliyordu:

«İstanbul 1908 ile 1923 arasındaki on beş yılda, o eski karakter ve niteliğinden tamamiyle çıktı. Meşrutiyet devrimi, üç büyük savaş, birbiri üstüne bir yığın küçüklü büyüklü yangın, para bunalımları, imparatorluğun dağılması, yüz yıldır eşiğinde başımızı kaşıyarak durduğumuz bir uygarlığı, nihayet 1923'te olduğu gibi kabullenmemiz, onun eski karakter ve niteliğini bütünüyle giderdi.»

Fethedilen İstanbul, yarımadanın sur içi bölgesindeki tarihi şehirdi. Nüfusu, yirminci yüzyıla kadar milyona yaklaşmadı. Türk İstanbul, ancak bu kadar insanı sırtına alabiliyordu. Binalarının insancıl büyüklüğü, ölçülü yolları, cami ve sarayları, sevimli mahalleleri,

bostanları ve mezarlıkları ile...

Tanpınar'ın resimlediği 1923 İstanbul'u çehresini, 1950'li yıllara kadar fazla dalgalanmayan bir durgunlukla korudu. İstanbul artık başkent değildi.

20'nci yüzyılın ikinci yarısına girerken İstanbul'un planlama mantığı, Kutlu Güzelsu arkadaşımız tarafından şöyle özetleniyordu:

«Prost, 1939-52 arasında İstanbul imarının başına geçti. Görsel değerler adamıydı.

İstanbul'u limit 3 milyon nüfusa göre planladı. Gelişmelerin, Bostancı-Bakırköy-Mecidiyeköy üçgeni içinde kalacağına inanmıştı.»

Sonra 1950'li yılların ekonomik hareketlenmesi, artan göç, büyük yıkımlar, İstanbul'un zaten değişmiş olan tarihsel çevre geçmişini, bir kere daha sislere gömdü.

Dalan depremi ise, daha henüz ufuklarda gözükmüyordu.

YEDİDEN YETMİŞE

Cumhuriyet döneminde ağır hareketlenen İstanbul imarı, 1950-60 döneminde başka bir tempoya girdi. Değişiklik Başbakan Menderes'in, devlet yardımlarını şehire akıtmasıyla mümkün olabiliyordu.

Bu yıllar İstanbul'da, Cumhuriyet döneminde devam etmiş olan, Kuruçeşme kömür tesisleri, tersaneler gibi yanlış yerleşmeler, sürüp gitmiştir. Salıpazarı limanının, deniz üzerinde kazık çakılarak inşası saçmalığı, örneklerden bir tanesidir.

Tarihi İstanbul'da yeni çarşılar ve turizm yatırımları özendirilmiştir. Çok katlı bina inşası teşvik edilmiştir. Üniversiteler bile eski İstanbul'u parça parça yok eden gelişmeleri ile, şehri hırpalamaktan geri kalmamışlardır.

İrili-ufaklı, hatta sağlığa zararlı her çeşit endüstrinin, İstanbul'u yer altından-yer üstünden işgaline göz yumulmuştur.

Nüfus yoğunluğu, nüfus boğuntusuna dönüştürülmüştür. Ölçüsüz bir yoğunluk, İstanbulluların sırtına yüklenmiştir. Tarihi İstanbul'un cibilliyetine saldırılmıştır. Tarih, yoğunluk ve trafik çamuruna bulanmıştır. Aksaray ve Beyazıt'ın kalabalıktan mahşere dönmesi, caddelerde insan sellerinin akması, o günlerin politikasından kaynaklanır. Bahane: imardır... sebep: bilgisizliktir... Sonuç: Kent tarihine ihanettir.

Bir şehrin ölçüsünün bozulması da imar suçudur. Bir mahallede, tek bir yaprağa, tek bir taşa dokunmadan, her şey korunsa da, 2 katlı yapılar yerine 12 katlı yapılara izin verilse, orada yaşayan insanlara ihanet edilmiş olur. Kadıköy'de 1,8 inşaat emsali verilmesi, böyle bir marifettir.

Yığılmanın dışında, İstanbul'un mimari çehresi de seyredilir halde değildir. Ezberlenmiş betonarme inşaatın papağan uygulayıcıları, yönetmelik tariflerine uyan kutu-kutu oyunlarıyla, İstanbul'un her yanındaki sokakları ve caddeleri, ruhsuz sur duvarlarıyla doldurmuşlardır. Bu yapılar, tüm İstanbul'un üstüne, kara bulut gibi çökmüştür. İstanbul'un bu çehresiz mimarisini yakın gelecekte düzeltebilmek için, bir umut ışığı yanmamaktadır.

ANILARLA GERÇEKLER

İstanbul'da «feyiz» aldığım yerlerin birincisi, Davutpaşa Çöp İskelesidir. Aksaray'dan Samatya'ya giderken, Langa hıyar bostanlarının sonudur burası... O zaman çöpçüler, tek atlı arabalarla semtten topladıkları çöpü, Davutpaşa'da taş iskeleden denize boşaltırlardı...

Ve o kadar... Deniz götürürse götürürdü. 1920'li yıllardı o zaman.

Çöp yüzünden milyarlarca sinek ürerdi. Kurtulmanın çaresi, denize girip açılmakla bulunurdu. Rahmetli annem ut çalarken rahatsız olmasın diye, rahmetli kardeşimle beraber sinek kovardık.

Sonraki mekânımız yine Davutpaşa'da, Ispanak Viranesi oldu. Konfor düzeyimiz yükselmişti.

Çünkü evin, içinde çıkrıkla su çekilen bir kuyusu vardı. Yazın kuyuya sarkıtılan karpuzla ayran, cana can katardı.

Sokaktaki oyun çeşidimiz de zenginleşmişti. Koşmaca, saklambaç ve anya-manya'dan başka, yutmacasına oyuna başlamıştık. Şark Şimendifer Kumpanyasının kullanılmış zımbalı tren biletleriyle kumar oynuyorduk. Hele sarı renkli birinci mevki bilet için, kaş-göz yarılıyor, kan gövdeyi götürüyordu.

Narlıkapı Çıkmazına ilk taşındığımızda, geceleri her tren geçişinde ev öyle fena sallanırdı ki, uyanırdık. Birkaç gün sonra alıştık. Birkaç hafta sonra ise, bir tren tarife saatında geçmezse uyanmaya başladık.

Narlıkapı Çıkmazının gurur veren bir lüksü, Orient Express'in önümüzden geçmesiydi. Bize göre adı, Avrupa treniydi. Düdüğü kalın sesliydi. Binde bir yol kapalı olup da Orient Express önümüzde durursa, Vagon Restaurant'da çıplak omuzlu kadınların yemek yediğini görür, itişip dürtüşürdük.

Şimdi Narlıkapı pek az değişmiş... Bazı eski evlerin yerine yenileri yapılmış ama, yine küçük yapılmış. 1929-35 yılları arası oturduğumuz ev olduğu gibi duruyor. Oturuluyor. O zaman haraptı, şimdi harabe.

1935 yılında Yeşilköy Bamya Tarlasında oturduk. O zaman

Yeşilköy'de, yeşil pancurlu köşklerin dışında, demiryolcular ve havacıların oturduğu ortahalli semtler vardı. Bamya Tarlası, böyle bir yerdi.

Yeşilköy'de kiracı olduğumuz ahşap ev, iki katlı üç odalıydı. Küçük bahçesine kümes kurmuştuk. On kadar tavuk (elbet bir horoz) ile birkaç hindi beslerdik. Tahtakurusundan korunmak için karyola ayakları su dolu taslara batırılırdı. Ayamama deresi sivrisineklerinden ise, cibinlikle korunurduk. Hınzır pirelere önlem, henüz bilinmiyordu.

Yeşilköy Bamya Tarlasında, bir sinema makinem oldu. Yanlış anlaşılmasın, içine kordonla ampul sokulup elle çevrilen cinstendi. Ses falan sözkonusu değildi. Bir tanecik de filmimiz vardı: Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın önünden geçen askerler... Her yaz gecesi, bizim evin önünde oynatırdık.

Askerler geçerken, «yaşaaa» diye haykırır, ortalığı gürültüye boğardık. Bir akşam bu şamata, komşu amcalardan birini bezdirdi. O da geldi, «Başlarım ulan şimdi Enver Paşa'dan» deyip filmimizi aldı ve yaktı... Sinema işletmeciliğim böylece sona erdi.

Mahallenin ortak fareleri vardı. Hangi evin erkeği şişkin zembille döndüyse, o akşam orada toplanırlardı. Babam fare hapishanesi gibi bir kapan getirmişti. Kapana pastırmanın sinir tarafını bağlayınca, kafes içinde canlı fare tutmaya başlamıştık.

Bir gün mahallenin en büyük faresini yakaladım. O kadar iriydi ki, korktum. Mahallenin bütün çocukları ve kedileriyle beraber Bamya Tarlasının öbür ucuna götürüp kafesi açtık.

Koşmaya başladı. Kedileri yanına yaklaştırmadı. Koştu, koştu ve yine bizim evin bodrum penceresinden içeri girdi.

1935 yılında Yeşilköy'de otururken, burası gerçekten köy idi. «Köye dönelim» derdik, yakışırdı. Artık Yeşilköy köy olma özelliklerini çoktan kaybetmiş ama, şehir olarak da, bilmediğimiz-tanımadığımız bir yer olmuş. Hatırlayabildiğim, bir istasyon binası kalmış.

Kıyı tarlalarının içindeki yapayalnız deniz feneri ise, bina kalabalıklarının boğuntusu içine girmiş.

Eski Bamya Tarlası kıyısında akranım yaşında bir adam: «Ne arıyorsunuz?» diye sordu. «1935 yılında oturduğum evin fotoğrafını çekiyorum» dedim. Sevindi. «Biz 37'de geldik. Burada oyun oynar, kız

kovalardık» deyince sordum: «Nee? Kız mı kovalardınız?»

Gülümsedi:

«Elbet ya! O zaman Katina'lar, Marika'lar vardı...»

1936 yılında Laleli Azimkar Sokağa taşındık. Burası 40 yıl, «baba evi» olarak kaldı. Geçen gün oraları dolaştım. Bizim ev ve yanındakiler yıkılmış, otel yapılacakmış. Değişim, bir aile kızının pavyon muhitine düşmesinden daha keder vericiydi.

Eski İstanbul'da yaşama birimi mahalle idi. Mahallenin bütünlüğü vardı. Herkes birbirini tanır, selamlaşır, hal-hatır sorardı. Ben marangoz Tahsin Bey amcamla balığa çıkıp, ona yamaklık ederdim. Babam komserin kızına hesap dersi verirdi. Bizim sokağın musluklarını ben tamir eder, sobalarını ben kurardım. Annemin ördüğü hesap işi masa örtüsünün peçetelerini, kuyumcu Sahak Efendinin karısı bitirmişti.

Ortak mekânların boyutları ufaldıkça, insan ilişkilerinde yakınlaşma oluyordu. Dar sokaklarda komşuluk ilişkileri, daha sıcakkanlı-daha dostçaydı... Caddeler genişledikçe, binalar irileştikçe, insan ilişkilerinde uzaklaşmalar başladı.

Devleşmemiş kentlerde, dar sokaklarda, 2 katlı evlerde oturan insanlar arasında zıtlaşmalar çok seyrekti. Düşmanlaşmaya ise ender rastlanırdı. Devleşmiş kentlerde geniş caddelerde, 20 katlı apartmanlarda oturanlar arasındaki zıtlaşmalar, olağan hale geldi. Düşmanlaşmalara ise, şaşılmaz oldu.

Ne yazık!

SULARLA KARALAR

Su ile koyun-koyuna yaşamaktan doğan zenginlikler, dilimize bile yansımıştır. Ben başka dilde duymadım. Bizde, ister Boğaziçi yalısında, ister Etyemez surdibi külüstür evinde olsun: «leb-i derya»da yaşanıyor denirdi. «Denizin dudaklarında» yaşamak demekti bu!

Ben, isterse çay içmek için olsun, hep su kenarına gidelim isterim. Bu, ömrünü su kenarlarında geçirmeye alışmış bir İstanbullu'nun, yalnız ruhsal zevki ve tiki değildir.

Gerçekten 35 derece temmuz sıcağında, yaklaşık 20 derece olan Boğaz suyunun serinliği, kıyıları sarar. Kışın da tersi olur, su çevreyi ılıştırır.

Etyemez kumsalı, sonra surların önündeki üç kumsal, Samatya-Narlıkapı-Yedikule kıyıları, eskiden de hep halka açıktı. Yazmacısı-çirozcusu-balıkçısı-oduncusu -meyhanecisi-çoluğu-çocuğuyla herkes, denizle kucak kucağa yaşardı.

Samatya önlerinde Harmankaya vardı. Denizin iki karış altındaki sivri burnuyla, takaların korkulu tuzağıydı. Hele gece karanlığı bir karpuz takası Harmankaya'ya çarpıp battıysa, deniz üstü silme karpuz dolardı. Patlayıncaya-çatlayıncaya kadar karpuz yerdik. Kötüsü kavun teknesinin batmasıydı. İshal oluyorduk.

Benim aklıma gelmemişti. Geçen gün, Prof.Maruf Önal dostum hatırlattı: İstanbul'un deniz hamamları vardı. Yenikapı'da, Kumkapı'dakileri hatırladım. Beşiktaş'taki, Çırağan Sarayının berisindeydi. Kadın-erkek için ayrı olurdu. Tahtadan yapılırdı. Bunlar, 30'lu yılların ortasında ortadan kayboldu. Deniz hamamlarının yerini plajlar aldı.

İstanbullular'ın denizle kucak kucağa yaşayışı, 50'li yıllardaki Menderes imarından başlayarak, başka bir hal aldı.

Fırsatı ele geçiren, Boğaziçi kıyılarına kazığı çakar, molozu döker, yolu genişletir oldu.

Genişletilen yollar, insanlarla Boğaziçi kıyıları arasına çekilmiş trafik duvarlarına dönüştü.

Boğaziçi ve Marmara kıyılarına trafik azgınlığı yerleştirildikçe İstanbul şehri, kucaklaşarak dünyaya geldiği suların koynundan koparılmış oldu. Acımadan... Ve imar edildiği sanılarak...

KİMLİĞİNİ YİTİREN KENT

Eskiden İstanbul kapılarında, fizyonomist'ler varmış. Bunlar gelenin suratına bakıp, ne biçim adam olduğunu kestirirlermiş. Düzgün görünüşlü birinin suç işlemeye yatkın olduğunu anlar sokmazlar, kimisini de: «eblehtir ama 'zararı dokunmaz» diye koyverirlermiş.

Sokulmayacak olanların raporu yazılır, sonu: «ve fakat» sözleriyle bitermiş, «ve fakat» hükmünü yiyene, İstanbul hayal olurmuş.

Balkanlardan zembilini sırtına alan pehlivan, İstanbul'a giremezmiş. Edirne'de bir kahve varmış, orada mola verilirmiş. Kahveci, İstanbul'a gitmek isteyen pehlivana: «giy kispetini!» dermiş, onunla güreş tutarmış. Âdet böyle! Federasyon falan değil, kahveci bu... Pehlivanı beğenmezse, mürur tezkeresi verip İstanbul'a göndermezmiş. Karaorman'dan gelen adam, geri dönermiş...

Kanuni Sultan Süleyman 35 kilometre öteye atla gidip su keşfetmiş, soruyor: «Ey Sinan, bu suyu hendese ile İstanbul'a getirtmek mümkün müdür?»

Mimar Sinan arzediyor: «Mümkündür ama, yol boyu dört sıra kese akçe dizilse, o kadar masraf olur.» Bu sırada Hırvat Rüstem Paşa itiraz ediyor:

«O zaman İstanbul'da su bollaşır, yaşamak kolaylaşır, herkes buraya akın eder. Sonuçta hayat pahalılaşır. Bu suyun getirilmesi caiz değildir.»

Son günlerde İstanbul'un çeşitli yerlerini gezerken, özellikle Aksaray civarında dolaştım.

Aksaray'da üç seviyeli trafik yollan yapılmıştı. Buna da karşın mahşer kalabalığı her yerde hareket halindeydi. Açılmış koca bulvarlar, taşıt ve insan hareketine düzen getirmemişti.

Aksine, yoğun taşıt ve insan kalabalığı yığmıştı. Hırvat Rüstem Paşa'nın o zaman gördüğünü, biz yüzyıllar sonra görmemiştik.

Gerçeği gizlemeye çalışmanın âlemi yok... Artık çekinmeden, utanmadan apaçık söylemeliyiz:

«İstanbul, kimliğini yitiren şehir» olmuştur.

İstanbul'u, imar ede ede, İstanbul olmaktan çıkardık.

Beyoğlu neredeyse Karadeniz'le birleşecek. Kadıköy oldu küçük Manhattan... Şehir batıda Küçükçekmece'yi atladı, Büyükçekmece'ye el uzattı. Eski İstanbul yarımadasını ise, kubbelerle minareler olmasa, kim tanıyabilir?

Oysa 50 yıl önce Yeşilköy istasyonunda avcılar, tüfekleriyle-köpekleriyle trenden inerlerdi. İstasyonun hemen kuzeyindeki kırlara dalar, yüz metre sonra ateş etmeye başlarlardı.

Eski İstanbul bir imparatorluk senteziydi. Yeni İstanbul bir Anadolu kasabaları ve mahalleleri çeşitlemesi...

1984 yılında Kuzey Amerika'da yaptığım iki aylık bir gezide, New York'u da gezmiştim. 15 kilometre boyunda dümdüz caddelerin ve birbirinin dibinde yükselen yüzlerce gökdelenin insanları aşağılayan yabansı ölçülerinden, fena halde sıkıntı duymuştum.

O zaman İstanbul'a dönüşümde katıldığım bir şehircilik seminerinde, bütün kötü gelişmelere karşın, İstanbul'da, hâlâ kurtarılacak çok şey kaldığını, bizim İstanbul'u henüz yeterince berbat etmediğimizi söylemiştim. Sebebini de açıklamıştım: «Paramız çıkışmadı da ondan...»

Amfiyi dolduran dinleyicilerin bu sözleri şiddetle alkışlaması, çok paramız olsaydı bizim İstanbul'u, New York' dan da beter edeceğimiz konusunda, benim gibi düşündüklerini gösteriyordu.

Doğduğum, 70 yıldır yaşadığım bu şehrin bana yabancı gelmesinden azap duyuyorum. Bir kentin sorunlarına, yalnız duygularla yaklaşılamayacağını biliyorum. Ama insanlar, sadece bir kent makinasının çarkları değilse, bütün pratik sorunlar çözülmüş olsa bile, onları duygularından ve sevgilerinden koparmaya çalışmak, vicdanlı bir niyetlenme olamaz.

AYRINTI DEĞİL BUNLAR

Zeyrek yöresini bir dolaşalım dedik. Sokaklarına girer girmez peşimize 20 çocuk takıldı.

Boynumuza asılı fotoğraf makinaları ve gözlüklerimiz yüzünden... Turist sanıyorlar. Bir kadın pencereyi açmış bağırıyor: «Peşlerinden gezmeyin! Onlar da insan...»

Çocuklar: «Misteeer, Müsüüü!» diye diye takılıyorlar. Konuşunca da şaşıyorlar: «Türkçeyi nasıl oluyor da iyi konuşuyorsunuz? Nereden öğrendiniz?» diye. Çocuklardan biri, fetihte cami yapılmış olan binaya (eski Pantokrator Kilisesi) penceresinden girip bize kapıyı açıyor.

Bizim İstanbul'da yalnız Zeyrek insanları değil, ölüler bile canlı çevrelerdedir. Bitkiye karşı züppeleşmemiş bir sevginin kanıtı, eski mezarlıklarımızda... Biliriz: hepsinde nice yüz, nice bin selvi yükselir. Bu coşkunluk yetmezmiş gibi, mezar taşlarının üzerinde selvi kabartmaları bulunur... Hem de, boynu bükük selviler...

İstanbul'un bazı semtleri, bitki adları ile tanınır. Sıraselviler'in adı, bir sıra selvi ağacından kalmadır. Bunu bilenler artık yaşamıyor ama, Sıracevizler'in adını aldığı ceviz ağaçlarını, ben akranlar biliriz. Mecidiyeköy dutlukları da, sıra cevizlerle yaşıttı. Marul ile ün yapan Yedikule'de, marulu tanıyan kalmadı. Langa hıyarları ise, edebiyata bile veda etti.

Kanlıca yoğurdu ile, Sarıyer böreği unutulmadı. Beykoz paçası ne oldu bilmem. Arnavutköy'ün pembe çileğine rastlayan varsa, lütfen haber versin.

Dünyada en çok bulunan şeyi, yaşayışımızın baş köşesine koymuşuzdur: Su... Akar yalaklı evlerimizle, çeşmelerimizle, havuzlarımızla, mimarimizdeki yeri bile emsalsizdir. Bitmedi: Çilingir sofrasında demlenmeye bile: «âlemi âb» (su âlemi) demişizdir («Gidelim Göksuya bir âlemi-âb eyleyelim» şarkısı, bir demlenme önerisidir).

Haydi dem işini bir yana bırakalım. Anlatırlar ki eskiden, İstanbul'un ün kazanmış kaynak sularının 25 çeşidini ayırdeden varmış. Hem de gözleri mendille bağlı iken... Bunu yapabilen, yaşamaya tırnaklarını

geçirdi demektir. 25 çeşit suyu anlamak, 250 çeşit şarabı ayırdetmekten zor olsa gerek.

Ulunay anlatıyordu: «istanbul'un boğazına düşkün kişilerinden Tevfik Bey, iki arkadaşını yanına alıp Kanlıca'ya gidiyor. Kanlıca'nın, yoğurdu kadar gözlemesi de meşhurmuş...

Başlıyorlar yemeye, ta'ki gözlemeci gelip, artık pişiremeyeceğini, çünkü un ve yağ kalmadığını söylüyor.

Bunu işiten birisi Tevfik Beye sormuş: «Beyefendi kaç tane yediniz?» Tevfik Bey ise, soranı inceliğe davet ediyor: «Aman efendim, kaç tane yediniz denilmez, kaç saat yediniz diye sorulur.»

«İstanbullu» olmak ha? Nasıl bir şey bu acaba? «Entarisi ala benziyor» şarkısını bilir mi?

Bir Amerikalı zenci kızın dünyaya yaydığı: «Üsküdar'dan geçer iken» şarkısını, daha önce evinde duymuş muydu? Lahmacun ve naylon kova uygarlığından önce, bu şehirde yıllanmış mıydı? istanbul Efendileri, artık sırdaş hesapta gizleniyorlar herhalde...

San Francisco kentinde tramvayları kaldırmak istediler, halk isyan etti... «Tramvaylar şehrimizin simgesidir, ayrılamayız» diye... İslah ettiler. Hatta Federal Hükümet 70 milyon dolar yardım yaptı. Lütfen dikkat: Tramvaylar anıtsal korunmaya alındı. Halk duygusal olarak tedirgin olmasın diye, yenileme sırasında, 1984'de, lastik tekerlekli tramvay işlettiklerini gördüm.

İstanbul tramvayları San Francisco tramvaylarından güzeldi. 57'de, Başbakan emriyle kaldırıldı. Ağzını açan çıkmadı.

istanbul'da yaşamayı, nefes gibi ciğerlerimize çeksek, damarlarımızda'dolaştırsak... Her gün bin yeri görsek, bin nefes alsak... Bunları eski günlerin anılarıyla hamur etsek ki, temizlesek-renklesek, her yeniye kızıp durmasak... Peşinden merhum Haldun Taner'in, işte o gün dediklerini ansak:

«Biraz vaktimiz olsa... Biraz aylak olsak... Aylaklık sanatın başlıca kaynağı... Biz artık aylak da olamıyoruz. Biz, yani Elif Naci Bey, yaşdaşım Cihat Burak, Aydın Boysan, ben, aylaklıklarla semtlerin tadını çıkara çıkara yaşanan güzel dönemi arkamızda bıraktık.

Diyelim ki hayatımızın dörtte üçü, böyle geçti. Bunu kâr saymalıyız.»

Sonra da Cihat Burak konuşsa... Çocukluğumdan beri merak edip de, bir türlü öğrenemediğim bir gizi çözse:

«Bende geçmişe sevgi var. İyi veya kötü. Eskiden İstanbul evlerinde cumbalar vardı.

Cumbalarda da saksılar vardı. Saksıların üstünde çubuklar ve onların da tepesinde yumurta kabukları bulunurdu. Ben bunu merak ederdim. Büyü müdür nedir diye... Meğersem sümüklüböceklerin yavruları, bitkiyi yiye yiye öğleye doğru yumurta kabuğuna kadar çıkar, öğle vakti bu kabukları çöpe atarlarmış...»

Şu anda kirlenmeyi bir kenara bırakıyorum. Demem başka: İstanbul'un denizleri çirkinleşti.

Hayır, on bin yıllık -yüz bin yıllık dalgalar yine aynı... Akıntı yine aynı... Mavilikle mehtap farketmedi.

Vapurlar bozuldu, vapurlar... Dobiş dobiş, iki apartman yüksekliğinde, direği bacası belirsiz, gergedan biçimli vapurlar, Boğaziçini ve Marmarayı doldurdu.

Nerede o güzelim Gülcemal vapuru... Her geçişinde Narlıkapı surlarının üzerine çıkıp, dakikalarca konuşmadan-itişmeden, hayranlıkla seyrederdik. Atlantik'te mavi kordele kazanmıştı. Rengi gül karasıydı. Dört direkli üç bacalıydı. İnce mi ince, uzun mu uzundu.

Traş bıçağı yapıldığında, ağlamıştık.

Avusturya, İsviçre göllerinde, yüz yaşında vapurlar çalışır. Sık sık yenilemeye güçleri vardır ama, bu vapurlar o göllerdeki şatolar kadar soyludur. Bu vapurlar artık, yaşanan çevrenin anıtsal eserleri ve öğeleridir. Halkın vefa kültürü, onlardan ayrılmayı yüreğe sindiremez.

Ne oldu bizim Boğaziçinin ünlü vapurları? Bizim paramız mı bunları atacak kadar çoğaldı, yoksa kültürümüz mü feda edecek kadar yoksullaştı?

SON İSTANBUL EFENDİLERİ

Samatya İstasyonu köprüsü altından geçince, sağa da sapınca, iki yol ağzına gelinir. Biri eski Bizans surlarının altından gider. Üstünden gidenin adı ise: Narlıkapı Caddesi'dir.

Adı caddedir bu zavallı yolun. Sağında yer yer harabe haline gelmiş ahşap evler ve bahçeler vardır. Ama solundaki zenginlik, hangi anlı-şanlı caddede bulunur? Marmara denizi ayaklar altındadır.

Arada bir yükselen sur kuleleri üstünde, eskiden, renk denizi gibi on binlerce yazma, yüzbinlerce halis uskumrudan çiroz kurutulurdu. Biz de, ökse ile kuş tutardık.

Narlıkapı Caddesi'nde yüz adım yürüyüp sağa sapılsa, yine otuz adım gidilse, tren yoluna tosianır. Solu, demiryolu boyunca Narlıkapı Çıkmazı'dır. Adı çıkmazdır ama, iki başından da çıkılır. Genişliği, 2-3,5 metredir.

Soldan ikinci ev, 34 numaradır. Bizim evdir. 1929-34, beş yıl burada kiracı oturduk.

Komşularımızı unutmam: Marangoz Tahsin Bey (kızı Melek arkadaşımdı), piyano akordçusu Fasulyacıyan (kızı Ani arkadaşımdı), istihkâm mülazım İhsan Bey (oğlu Bülent arkadaşımdı), müezzin Osman Efendi Amcam (Onun çocuğu yoktu ama, keçileriyle oynardım).

Müezzin Osman Efendi amcam, sokakta hangi çocuğu kötü bir iş yaparken görürse, döverdi...

Hem de ağır döverdi. Kimse de çocuğu dövüldü diye kızmazdı. Narlıkapı'da «sosyal eğitim», bir ortak sorun sayılmaktaydı.

Çarşının üstündeki köşe, Sarnatya tramvay durağıydı. Yanındaki merdivenden, minyatür meydana inilirdi. Canlı Samatya çarşısıydı bu... Balıkçı ve manavların, düzinelerce çıplak ampulü, gündüz bile parlardı. Alt yanından, asmalar örtülü bir yolla istasyon köprüsüne varılırdı. Şimdi asma kalmamış, yine de âdi sarmaşık eksik değil.

Köprüden 10 adım sonra denize basılırdı. O yok artık. Sahil yolu bu

köşeyi tamponlamış...

Sahil yolu, romantik Samatya sahillerinin gözüne, odun gibi girmiş.

Cihat Burak dostum anlatırdı: «Samatya kıyılarında Bizans'tan kalma meyhaneler vardı.

Zeminleri topraktı. Dayım beni elimden tutar, bu meyhanelere götürürdü. Önlüklü meyhaneci, dayımı el pençe divan karşılar, ne yeyip-içeceğini sormazdı. Çünkü bilirdi. İyi yerlerdi.

Radyo yok, televizyon yok, kimse kimseyi rahatsız etmezdi. Yüksek sesle konuşulmazdı.»

Bizim eski İstanbulumuzdaki yaşama birimlerinde, insanlar birbirini tanımasa bile, hiç olmazsa «göz âşinâsı» olurdu. Yani birbirlerini, adı-sanı ile değilse bile, gözleriyle tanırlardı. Bu hiç olmazsa, bir yakınlaşma başlangıcıydı. Adına: «mahalle» dediğimiz yaşama birimlerinde insanlar, bir sıcak ortak mekânın verdiği huzur duygusu içindeydiler.

Bir-iki katlı, bitişik ya da bahçe içindeki evlerde komşuluk eden insanlar, birbirini tanırdı. Tanışmak, yakınlaşmanın kaynağı olabilirdi. Zıtlaşmaları için, fazla neden doğmazdı. Olsa olsa birisinin bahçesindeki ağacın dalı, komşu bahçeye sarkardı. Komşu da o daldaki meyveyi koparmayı hak sayarsa, buna da ötekisi darılmazdı.

Bir müstesna İstanbullu'nun adı: Haldun Taner idi. Vefatından bir yıl kadar önce, Mimarlar Odası'nın düzenlediği «İstanbul» konulu bir toplantıda birlikte olmuştuk. Şunları söylediğini banttan çıkardım:

«İstanbul'un çeşitli yerlerinde oturmak, bir Microcosmos'u yaşamak... Bir başka tecrübe getiriyor. Çünkü Gedikpaşa'daki, Akbıyık'taki insanla, Osmanbey'deki-Moda'daki insanlar, önümüze ayrı bir ambiyans sererlerdi. Neden sererlerdi? Çünkü birikim, durgun su gibi hep aynı kuşaklar üzerine oluyordu. Çocuklar, torunlar devam ettirirlerdi havayı... Semtlere bir akın, bir yenilik gelmiyordu.»

Burhan Felek merhum da, şehri iyi tanıyan İstanbul çelebilerinin son temsilcilerindendi.

Bir yazısında anlatıyordu:

«Üsküdar'da otururduk. Çocukluğumuzda İstanbul'a geçmek için pek

fırsat düşmezdi. 'Karşı' dediğimiz İstanbul kıyısında oturan bir yakınımız ve akrabamız da yoktu. O zamanlarda ahbaplık hududu, semti hatta mahalleyi pek geçmezdi. O devirlerde İstanbul tarafından Galata'ya geçmemiş binlerce İstanbullu olduğu hakikatini de unutmamak lazımdır.»

Narlıkapı'daki evde bizim; elektriğimiz, suyumuz, havagazımız, tüpgazımız, buzdolabımız, çamaşır makinamız, telefonumuz yoktu.

Ama semtimizde tiyatromuz vardı. Narlıkapı Tiyatrosu'nu dünyalara değişmezdik. Biz İstanbul'un, tiyatro yaşatan tek semti olmanın gururunu taşıyorduk.

Bir gün sahnedeki bir oyuncu bıçağı kalbine soktu, intihar etti. Tam o sırada lüks lambası sönmesin mi? Meğersem lüks lambası tamirini, intihar eden aktör bilirmiş. Merdiven getirdiler. Ölen adam kalktı, lüks lambasını tamir etti. Sonra yine yere yattı, rolüne devam etti.

Günümüz çocuklarının öğrenim ve konfor olanakları, benim gibi 50-60 yıl öncesinin çocuklarına göre, göz kamaştıracak kadar renkli ve zengin... Kim isterse alay etsin.

Diyorum ki kent içindeki yaşayışları, tüm bu sınırsız olanaklara karşın, daha tekdüze...

Hiçbirisinin yüreğinde bir Narlıkapı sevgisi göremiyorum.

Ben geçmiş günlerin, çevrelerin hasretiyle tutuşmuyorum. O zamanı bir daha yaşamak da istemiyorum. Ancak; bugün bir apartmanda yıllarca oturup da, birbirinin yüzünü tanımayanların, kalabalık çevrede yalnızlığa mahkûm insanlar olması, beni tarifsiz kederlere gömmektedir.

KIYILARDA

İki gün önce, yeni bir fotoğraf kitabı elime geçti. Çeken: İsveçli G.Berggren.. Kitaptaki mesleği, Fotoğrafçı ve «Paysagiste»... Çekim tarihleri: Yaklaşık 100 yıl önce... Bu eski İstanbul fotoğrafları kitabını yayınlayan: İsveç Fotoğraf Müzesi... Yıl: 1984... Eski istanbul'un 40 tane siyah-beyaz fotoğrafı için, olağanüstü iyi bir kitap basılmış...

İstanbul'un müze klasik güzellikleri arasına giren eski görüntülerini, duygulanmadan ve üzülmeden seyretmek mümkün değil. Bu görüntülerden önemli bir bölümü, benim çocukluğum ve gençliğime kadar, aynen korundu, istanbul'un yaşama koşullarının bozulması, şehrin çirkinleşmesi-kirlenmesi ve kıyılardan ve sulardan kopuk yaşayışın başladığı yıl: 1950'dir.

Ben ömrümce, yaşadığım çevreyi ve mekânları seyrederken, zihnimin kapılarını açarak, o mekânların etkilerini zihnimde yankılanmaya bıraktım. Ben o mekânları yaşadım.

Seyrettiğimiz bu mekânların arkasında, gözle görülmeyen başka şeyler olduğunu öğrendim.

Bilip de göremediklerimizin, duyup da dokunamadıklarımızın, yaşadığımız çehreyi-mekânı, bütünlediğini anladım.

Doğduğum ve çocukluğumu geçirdiğim ilk mahallecikler, Marmara Denizi kıyılarıdır. Feyiz aldığım ilk mekânlar: Davutpaşa Çöp İskelesi, pavutpaşa Ispanak Viranesi, Samatya Narlıkapı Çıkmazı'dır.

Şimdi izninizle, zaman tüneli içinde ileri geri zıplayarak, değişiklikleri görelim. Bunlar içinde, ferahlık vereni de var, tarifsiz kederlere gömeni de... Evet, Narlıkapı'ya elektrik-su-telefon geldi. Televizyon seyrediliyor. Konforla uygarlaşmanın ilişkisini şu anda atlayalım. Ama, deniz doldurularak bir sahil yolu yapıldı. Taşıt trafiği, Narlıkapı ile Marmara Denizi ilişkisini, balta ile keser gibi kesiyor. Hem de cellat baltası gibi...

Acımasızca...

Hani bu sahil yolları, Nice'in «Promenade des Anglais»si, Cannes'ın «La Croisette» Bulvarı gibi olacaktı... Hiç benzemedi.

Narlıkapı'da ben bir tekne sahibiydim. 50 yıl önce... Lütfen, fiberglasttan bir yat yavrusu sanmayınız. Bu tekne, kaburgaları odundan balta ile yontma, beş metrelik bir ağaç sandaldı.

Marmara'nın doğusunda, yelken ve iki çifte kürek, yani bilek gücüyle dolaşırdık.

Oltalarımız, at kuyruğu kılından yapılmaydı. Kendi ellerimizle, dokuzlu-onsekizli olta örerdik.

Arkadaşlarımla balığa çıkacağımız zaman tartıştığımız konu, hangi balığı tutmaya gideceğimizdi. Yatar balıklardan; kırlangıç, barbunya, karagöz, mercan boldu. Gezen balıklardan mevsimine göre, torik, lüfer, uskumru tutardık. Torik, lakerda hatırına tutulurdu. Palamut yemekse, ayıptı. Bu kadar lezzetli balık bolca bulunurken, palamut yemek zevksizlik sayılırdı. İstavrit ise, kedilere verilirdi, yenmezdi.

Kumkapı ve Ahırkapı kıyılarında çapari sallar, her seferinde yarım düzine-bir düzine has uskumru çekerdik. Sıcak mevsimde uskumru yağsız olur, güneşte kurutulur çiroz yapılırdı.

Ama yağlı uskumru ızgaranın lezzetine, doyum olmazdı. Bir uskumru dolması yapılırdı ki, demcileri çileden çıkarırdı. İstanbul halkı, ucuz ve bol uskumru yerdi. Çirozun tanesi, ikibuçuk kuruştu. Saygıdeğer nimetti uskumru... Kalmadı artık, bitti. Uskumrunun kökü kurudu.

Şimdi izninizle, hemen 50 yıl sonrasına zıplayalım. Geçen kış bir yakın arkadaşımın evinde, akşam sofrasındaydık. Masadakilere, Japonya'nın başkenti Tokyo şehrindeyken, bir sabah saat dörtte kalkıp, balıkhaneyi gezdiğimi anlattım. Gerçekten dünyanın en büyük balıkhanesiydi. Yemek bitti, gece ayrılıp evlere dağıldık.

Ertesi sabah saat dörtte, bizim evin kapısı çalındı. Bir gece evvel misafiri olduğum arkadaşım gelmişti (Prof. Tarık Minkari). Anlaşılan gece, Tokyo Balıkhanesini fazla kesmiştim. Beni o saatta yaka-paça Kumkapı Balıkhanesine götürdü. Yani benim uskumruya çapari salladığım kıyılara... Ayrıntıları bir kenara bırakalım. Bir baktım ki uskumru satılıyor. Birden sevindim ama, boşunaydı. Kumkapı'da o gün satılan, Norveç'ten ithal edilmiş uskumruydu. Kahroldum.

Eski Galata Köprüsü, özellikle ben akran kuşaklar için, bir eski dosttur. Parmaklıklarının motifi bile, gözümüzü okşar. Aklımdan çıkmaz, 20'li yılların sonları, 30'lu yılların başlarında, Boğaziçi vapurları bekleme

salonları, köprünün altına bakardı. Buradan Haliç sularının derinlikleri ve balıkların oynaşması seyredilirdi.

1950'li yıllarda Haliç, iyice kirlendi. Kısaca ve açıkça, bir anıyla anlatacağım. Bir gün Galata'dan sandala bindik, karşıda Yemiş İskelesi'nde Pandeli'ye öğle yemeğine gideceğiz.

50'li yılların sonlarına doğruydu. Her eskiyen iktidar gibi, o zamanın hükümeti de, yıpranmıştı. Basına baş eğdirecek sert önlemler alınıyordu. Kanunlar sertlik yönünde değiştirilecekti. Haliç'teki kayıkta, bu kanunlar değişsin mi-değişmesin mi konusu tartışılıyordu.

Kayıktaki yolculardan birisi, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ünlü Fizik Profesörü Salih Murat Uzdilek idi. Bu tartışmadan bıktı ve sertçe uyardı: «Bırakın şu kanun afini! Siz şimdi dua edin de, Arşimed Kanunu değişmesin... Arşimed Kanunu bir anda değişir de bu pis Haliç sularına batarsanız, görürsünüz gününüzü» dedi.

İstanbul şehrinde, denizlerle karaları birbirinden kopuk düşünmek mümkün değil... Örneğin Boğaziçi tepelerindeki binaların yoğunluğu-yüksekliği ve çirkinliği, Boğaziçi denizinde bir «estetik kirlenme» yaratıyor. Birbirinden korularla ayrılan ve birbirine yapışmayan Boğaziçi köyleri, sürekli (kesilmeyen) şehir görüntüleri almaya başladı. Yüzde 6 inşaat izni verilirse zarar görmeyeceği sanılan korular, kevgire döndü, korular Boğaziçi sahnesinden, dönmemecesiye gitmek üzere... Boğaziçi korularının büyük bölümü, imar zamparalarının kucağına düştü.

Marmara, kirlenme açısından elden çıkmış görünüyor. Dünyanın en büyük temiz su akıntılarından biri olan Boğaziçini de kirletmiş bulunuyoruz. Sıra Karadeniz'e geldi.

Mantığı elden bırakmazsak, İstanbul denizlerinin kirlenmesi konusunda, avunma yolları aramaktan başka çare yoktur. Biz Marmara ve Boğaziçi sularını temizleyemeyiz. Gücümüz yetmez. Buralarda artık denize girilemez. Artık ancak, zehire dayanıklı balıklar yaşar.

İstanbul'un eski kuşlarından örneğin bülbül, saka, florya, ortadan kaybolmuştur. Geriye kargalar kalmıştır. Martılar da karaya çıkmıştır. Boğaziçinde istavritten gayrı balık, kalmamış gibidir. Bu 3 hayvanın da yaşayışlarına, kıyametten sonra da devam edeceğini sanıyorum.

Pekiyi, nasıl avunacağız? Şöyle: Tepelerden bakınca, bu sular mavi

gözükecektir. Bu fiziksel bir olaydır. Su mavi gözükür. Budapeşte'de Budin tepelerinden bakınca, Tuna masmavi gözükür. Oysa Tuna suyu, hardal rengidir.

Artık İstanbul'un denizlerini-sularını kurtarmak için, yeşilini korumak şarttır. Artık tek bir ağaç kestirmemelidir. Aksine, ağaç dikme zorunluğu getirilmeli, yapmazlarsa örneğin iskân ruhsatı vermemelidir. Belki aşırı bir öneri gibi gözükecek ama, son 40 yılın mimarlık yapılarının büyük bir bölümünü de, hızlı büyüyen sarmaşıklarla acele örtmeli, gözden kaybetmelidir.

Marmara Denizini ve Boğaziçini küçültmek, cinayettir. Toprak dökerek veya inşaat yaparak suların küçültülmesine son vermelidir. Şehir tepeleri ve mekânları, sulardan uzaklaştırılamaz. Zaten yanlış da olsa bir sahil yolu yapıldıktan sonra, bu yolun deniz tarafını doldurmaya devam etmek, vicdan sızlatmalıdır. Hele-hele sahil yollarının deniz tarafına balıkhane, bezginci gibi binalar yapmak, imar cinayetidir.

Bu kıyılara ancak, dinlenme ve kültür amacına dönük, çok küçük ölçüde binalar yapılabilir.

Bu kıyılarda arabesk müzik dinlemek, kebap ve lahmacun yemek, yasaklanmalıdır. Sığır etiyle balık etini birbirinden ayıramayacak kadar görgüsüz kişilerin balık köftesi yaptığı restoranlar, kıyılardan beş kilometre içeriye sürülmelidir.

Ruhsal bağlılığın kaynağında, sevgi var. Bu sevgi, bir güzelliğe inanılmasından doğuyor.

İnsanlararası aşk ve bağlılık bile böyle... Bir şehire bağlanmak ise, o şehrin görünen ve görünmeyen güzelliklerine duyulan sevgiden kaynaklanıyor. İstanbul sevgimizi ise, şehrin görsel güzelliğiyle birlikte, oradaki yaşayışımızın güzelliğine inanmış olmak doğuruyor.

İstanbul'un topografik yapısının güzelliğinde doğurgan faktör, karalar ve denizlerin, sevgi ile kucaklaşması... Suların, ince belli kıvrılışlarla biçimlenmesi... Suların boyutları ile, bu suları kavrayan tepelerin boyut oranlarının çok iyi uyuşması... Karaların, suların üzerinden birbirini seyredişi... Nev York şehrini son ziyaretim, geçen yıl... Şehrin kalbi olan Manhattan Adası, 1650 yılında şöyle anlatılıyor: «Tepecikleri arasında berrak derecikler akan, bağlarla dolu bir ada...» Günümüzde tüm New York doğası, vahşi boyutlarda caddeler ve binalarla ezilmiş durumda... Yalnız doğa değil, insanlar da ezilmiş...

Bu mega-kent, şehir yapısı olarak insanlardan kopmuş, berbat olmuş.

Üzüntüler içinde hatırlatacağım bir gerçek daha bulunuyor. Yapılacak hiçbir yeni ve güzel tesis, hiçbir doğru fiziksel önlem, kültür ve ahlak noksanlıklarını telafi edemez. Yeni ve geleceğe dönük yaşama biçimleri yaratmış olamaz. İşe, kültür ve ahlak noksanlıklarını yoketmeye çalışmaktan başlamadıkça, denizler de kirlenecektir, karalar da, insanlar da.

HER GÜN BAYRAM OLMASIN!

Artık, uzun mu uzun yıllar geride kaldı. Ben akranların çocukluğu, artık ufuklara doğru süzülmekte... Ama yine de, hiç bayatlamamış, hatta taptaze, dimdik ayakta kalmış anı duygulanmalarımız arasında, bayram günleri bulunmasın, mümkün mü?

Bayram bizim çocukluğumuzda, paraca «refaha kavuştuğumuz» günlerdi. Cebimiz para görürdü.

Amcalar-teyzeler, ancak bayramlarda eli açık olurdu. Sesimiz kısılıncaya kadar dondurma yiyebilirdik. Maceranın sonu mu vardı? Hatta tramvaya binip Sultanahmet'e kadar gider, beş kuruş verip meydan çevresinde motosikletle bir tur bile atardık.

Hangi bayram olursa olsun, bol şekerleme ve çikolata yeme fırsatına kavuşurduk. Gözümüz de doymazdı. Yumruk kadar lokumları ağzımıza atmaya çekinmez, çiğneme payı kalmadığından ağzımızı açıp kapayamaz, lokum kendisi bir derece eriyinceye kadar konuşamazdık.

«Bayram yeri» kurulurdu. Bu şenlikli yerleri şimdi düşünüyorum da, araçlarının pek fukara olduğunu anımsıyorum. Canı çıkmış zavallı yük arabası atları bayramlarda eğerlenir, biz onlara binince kendimizi kahraman süvari sanırdık. Çamaşır ipinden yapılma salıncakta sallanmak, ipe asılmış bir makaraya tutunarak beş-on metre kaymak bile, keyif kaynağımız olurdu.

Bayram yeri keyifleri arasında, ufak-tefek kumar da bulunurdu. Macuncu fırıldağında oynamak, uzaktan tabağa metal para atmak, «bul karayı al parayı» gibi oyunlar, cepteki paranın miktarına bağlı olarak oynanırdı. Bunlar ufak oyunlardı ama, biz de ufaktık.

Oynadığımız da düpedüz kumardı.

Bayramlarda ip cambazı Abdullah, ip üstünde semaverle çay pişirir içer, ya da ip üstünde kurban keserdi. Abdullah yakışıklı adamdı. «Çok iyi aileden» olduğu söylenirdi. Biz de kendisini beğenirdik. O kadar beğenirdik ki, onun yüzünden biz de arkadaşımız Orangotan Hamdi'nin bahçesinde ağaçlar arasına ip germiş, ip üstünde yürümeye alışmıştık.

Tepeden tırnağa yepyeni, gıcır-gıcır giysiler içinde girerdik bayramın ilk günü sabahına.

Peder merhum yeni ayakkabıların altını, ahşap merdivenlerde kaymasın diye, çakı ucuyla çizerdi.

Böyle giyinmek keyifli falandı ama, haşarılığın pervasızlığı içinde olan biz, bu yeni giysiler içinde kalıplanmış gibi tedirgin olurduk. Bayram ziyaretlerinde çocuklara verilmesi âdet olan mendilleri ceplerimize tıka tıka, yine de fiyakamız bozulurdu.

Bayramlık giysi bir olaydı. Hatta bayramdan sonraki ilk gün okula, bu giysilerle gidilirdi.

Defile dediğin böyle olurdu.

Ömür merdiveni yukarıya doğru çıkılır. Merdivenin sahanlığı olur. Durup dinlenilir.

Sahanlıksız merdiven, dizde derman bırakmaz. Bayramlar gibi sebepler olmazsa da, insan zihni sürekli aynı biçimde çalışmaktan yorulur.

Bayramlar, günlük yaşayışın bıktırıcı tekdüzeliğinden kurtulmanın duraklarıdır. Sürüp giden zihinsel çabaların durdurulmasıyla, yeni güç kazanabilme olanaklarının yaratılması fırsatlarıdır.

Hâlâ yaşıyorlarsa eğer, anaların-babaların yüzünde geleceği görmek, ya da evlatların çehresinde, geçmişi okumak, bayram günlerinin zevk dolu anlarıdır.

«Bayram etmek» diye bir deyimimiz vardır. Bu deyimde kasdedilen bayram, yalnız «bayram edene» aittir. Ya da edenlere... Anlatılmak istenen, büyük mutlulukların, ferahlıkların kaynaklandığı bir olaydır, ya da gelişmedir. Bayram kavramı zihnimize-yüreğimize, en güzel zamanlarımız için yerleşmiş kalmıştır.

Bayramlar, yaşayışımızın kilometre taşlarıdır. Bu taşlar olmazsa, yolun neresinde olunduğu bilinmez. Bayramlar olmazsa da, ömür süreci, biteviyeleşir. Halkasız zincire, düğümsüz ipe döner.

Arada bir durup dinlenmek, arada bir durup düşünmek, borç. Her şeyden önce, kendimize karşı borç. Neler yapmakta olduğumuzu, nerelere doğru gitmekte olduğumuzu, düşünmek için borç.

Bayram günleri, yüreklerin yıkanması-arınması zamanıdır. Tüm kötü duygular, kinler, nefretler, yüreklerin göbek taşlarında yıkanmalı, birikintileri arıtılmalı, akıtılmalı, yok edilmelidir. Bayram, yüreklerin mevsim temizliği günleridir. Yüreklerin kapısı-penceresi açılmalı, içerisi temiz ifıavayla doldurulmalıdır.

Evet... Arada bir durup düşünmek, yaşayışımızı tartmanın da bir fırsatı... Uzun yıllar önceki bayramlarda, nelerle mutlu olabiliyorduk? Şimdi nelerle mutlu olamıyoruz? Bunları düşünerek zaman dilimlerini birbirine tokuşturmak, bundan hiç olmazsa ders kırıntıları çıkarabilmek, zevkli değil mi?

SAHNE VE OYUNCULAR

Mekân ve insan ilişkilerinin incelenmesiyle, neredeyse tüm yaşayışın, özeti çıkarılacakmış gibi gözüküyor.

Mekân yaşamanın sahnesi... Sahnedeki oyunu sunan: insanlar... Oyunun adı ise: «hayat»... «yaşayış»...

Esas olan insan değil... Esas olan hayat... Yaşamak...

İnsan ise: Araç... Alet... Haydi insana, yine en büyük onuru verelim: O güzelim hayat heykelini yontan çekiç diyelim...

Yaşanan her an, içinde bulunulan mekâna katkılarda bulunuluyor. Çevrede o sırada oynanan oyun; çağırışımlarla, uzak mekân ve zamandan kaydırılıp getirilen olay ve renklerle, zenginleşiyor, ışıklanıyor, zevkleniyor.

Böylece yaşanan mekân, yalnız bedene nefes vermekle kalmıyor, artık ruhları da soluklandırıyor.

Yaşanan mekâna sadece «bakmak», bir beden olayı... Yalnız bakmakla, zihinde bir şey yankılanır mı, bilinmez, hesabı yapılamaz.

Mekânı «seyretmek» ise, bakmaya göre daha iyi niyetli en azından... Artık zihinin mekâna açılan kapıları, aralık değil de açık demek... İçerisi yankılanmaya hazır demek... Böylece mekân, artık kavranabilir olacak...

Yani artık çevresini seyreden insan, mekânı «yaşamaya başlayacak» demektir bu...

Yaşadığımız mekân, yalnız gözle görebildiklerimiz değil... Görebildiklerimizin arkasında, başka şeyler olduğunu biliyoruz, hissediyoruz... Bunlar mekânın ayrılmaz parçaları... Bilip de göremediklerimiz, duyup da dokunamadıklarımız, yaşadığımız mekânı bütünlüyor.

İnsanın gözleriyle gördüğü mekân, görebildiği ile sınırlı... Ama insanın mekânı zihninde canlandırmasına, kavrayışına, boyut sınırı yok... Gece bile olsa güneş, gündüz bile olsa yıldızlar, mekân kavrayışının

içinde...

Mekânın, boyutlarla anlatılan birtakım ölçüleri var. Bu ölçüler, 3 boyut üzerine verildiği gibi, matematiğin, o sevilen sonsuz sayıda boyutu üzerine de verilebiliyor. Ancak mekân ile matematik ve geometri ilişkisi, bir noktada tıkanıp kalıyor.

Çünküüü, mekânın «zaman» içinde de bir ölçüsü olmalı... Yani: 4'üncü boyut dediğimiz «zaman kavramı» ile de bir ilişkisi kurulmalı...

İnsan, hayatını topyekûn (total) yaşıyor. Yaşamayı; saniyelere, dakikalara bölmedikçe...

Değil yıllarımız-günlerimiz, saatlarımız arasında bile, kesin ayırımlar yapmak zor...

Mekân acaba, o anda içinde bulunduğumuz çevre midir? Yoksa o günde mi? Yoksa o yılda mı? Ya da/yaşamış olduğumuz ömür içinde mi? Hiçbiri değil...

Bizden öncesini, mekân kavrayışımızdan silip atamayız ki... Mekânın zihinde canlandırılması, «geçmiş zaman» temeline oturur ancak... Daha geniş ölçüde ise, dünya tarihine...

İnsanın mekân kavrayışındaki gelecek zaman sınırı ise, dünyanın sona ermesiyle bile bitmez.

İnsan, kıyametten sonra da, sonsuza dek, bir mekâna sahip olma hayali içindedir.

İnsan, beş duygusu ile tad alamadığı mutlak bir yalnızlığa tahammül edemez. Mekân denen kavramın yok olacağı sessiz bir karanlığı, kesinlikle red eder. Cennete kabul edilmiyorsa, cehenneme bile razıdır.

İnsanın hayal edebileceği yaşama biçiminin yolu, hiçbir şeyi dert etmemekle bulunamaz.

Dilimizde, tüm dertlerden kurtulma heveslilerine yakıştırdığımız deyim: «gamsız»dır. Her gamsız deyişimizde, sahibinin zekâ ve duyarlığına, birazcık olsun küçümseme ile bakmaz mıyız?

Yaşadığı mekânlar dizisini, çevresini, ciddiye alan insan, nasıl olur da hiç dertlenmeyebilir? İnsan hayatı, hiçbir şeyden dertlenmeyecek

kadar hafife alınamaz ki...

Dertlenmeyen, zevklenemez de... Her şeyin bir ücreti var. Hayattan zevk alabilmenin ücreti ise dertlenmek... İnsan hayatının onur veren zevklerinden, dertlerden kurtulma pahasına nasıl vazgeçilebilir?

Evet... İnsan dertlenmekten kaçmamalı ama, başına dert aramak da, akıl işi değil... Zaten yaşayışın yüklediği dertler, çoğu zaman yetiyor da, artıyor bile... Tahammül edebilmenin çarelerini aramak gerekli...

Çarenin birincisi, belki de insanın dertleriyle dertleşmesini becerebilmesi olsa gerek...

Ama dertlere tahammül edebilmenin en güvenli yolu, hayatı güzel bulmak... Daha iyisi: yaşamayı sevmek...

Görünsün-görünmesin, hatta var olsun olmasın, mekânın bütün unsurları (öğeleri), birbiriyle uyuşur-çelişir, ya da zıtlaşır. Anlaşılan bütün bunlardan, yaşamanın armonisi, ahengi, doğar.

Sevilen bir besteden bazı notaların çıkarılmasını istemek, kimsenin aklına gelmiyor. Hayat (yaşayış); dediğimiz besteyi ise, bütün notalarıyla birden sevmekten başka, çare yok...

Çünkü, başka beste yok...

ÇEVRENİN BOYUTLARI

İnsanın yakın çevresi, insanın kendi ölçülerine göre boyutlanıyor. İskemlenin yüksekliği, yaklaşık 45 santim ise, masa yüksekliği, 75 santim kadar... Kapı yüksekliği için 2 metre uygun. Genişliği insan için 60 santim yetiyor ama, eşya rahat geçsin diye, 85 santim yapılıyor. Bu boyutla hep insan ölçülerinden doğuyor.

Yaşanan yakın çevre, böyle ölçülerle boyutlanıyor. Bu demektir ki, konutlar, sokaklar, çalışma yerlerinin biçimlenmesinin temelinde, insan ölçüleri vardır. Konutlar, sokaklar, çalışma yerleri toplaşıp-gruplanmakta, bunlardan cadde-meydan ve sonunda, şehir ölçüleri ortaya çıkmaktadır.

Bizim eski kentlerimizdeki yaşama birimlerinde, insanlar birbirini tanımasa bile, hiç olmazsa «göz âşinâsı» olurdu. Yani birbirlerini, adı-sanı ile değilse bile, gözleriyle tanırlardı. Bu hiç olmazsa, bir yakınlaşma başlangıcıydı. Adına: «mahalle» dediğimiz yaşama birimlerinde insanlar, bir sıcak ortak mekânın verdiği huzur duygusu içindeydiler.

Yan yana 3-5 mahalleden, bir semt doğar, 10-15 semt birleşir, bir şehir kurulmuş olurdu.

İş-eğlence-çarşı gibi bölgeler de buna eklenmiş bulunurdu.

Bu mahallelerin, yaşama canlılığına bağlı bir bütünlüğü olduğu gibi, sınırları olan fiziksel bütünlükleri de vardı. Diyelim ki, kuzeyi tramvay yolunda başlar, güneyi Marmara denizinde biterdi. Mahallelerin ve semtlerin, gözle görülen ve görülmeyen «bütünlükleri», oraların karakterini belirlerdi. Bu bütün'lerin kurduğu kent de, yeni bir bütün olurdu.

Bir-iki katlı, bitişik ya da bahçe içindeki evlerde komşuluk eden insanlar, birbirini tanırdı. Tanışmak, yakınlaşmanın kaynağı olabilirdi. Zıtlaşmaları için, fazla neden doğmazdı. Olsa olsa birisinin bahçesindeki ağacın dalı, komşu bahçeye sarkardı. Komşu da o daldaki meyveyi koparmayı hak sayarsa, buna da ötekisi darılmazdı.

Ortak mekânların boyutları ufaldıkça, insan ilişkilerinde yakınlaşma oluyordu. Dar sokaklarda komşuluk ilişkileri, daha sıcakkanlı-daha

dostçaydı...

Caddeler genişledikçe, binalar irileştikçe, insan ilişkilerinde uzaklaşmalar başladı. Hele taşıt trafiği nehir gibi durmadan akan bir anacaddenin iki yanında oturanlar; uzaklaşmak bir yana, birbirini göremez oldular.

Devleşmemiş kentlerde, dar sokaklarda, 2 katlı evlerde oturan insanlar arasında zıtlaşmalar çok seyrekti. Düşmanlaşmaya ise ender rastlanırdı.

Devleşmiş kentlerde geniş caddelerde, 20 katlı apartmanlarda oturanlar arasındaki zıtlaşmalar, olağan hale geldi. Düşmanlaşmalara ise, şaşılmaz oldu.

Okyanuslarda dalgalar, hep birbirine benziyor. Aynı bıktırıcı görüntü, yüzlerce-binlerce kilometre sürüp gidiyor. Konutların da, dalgalar halinde, kilometrelerce sürüp gittiği konut denizlerinde, insan yolunu bulsa bile, kendini kaybediyor.

Vahşileşen kent boyutları; orada yaşayan insanı küçültür-aşağılar. Küçümsendiği duygularına kapılan insan, yaşadığı mekâna yabancılaşır. Ne yazık ki, o mekânda yaşayan insanlara da yabancılaşır.

Yabancılaşma, sevgisizliktir. Oysa, yaşanan kent mekânlarına yürek ısınmasının, o mekânı sevmenin yolu, orada yaşayan insanlara yabancılaşmakla bulunamaz. Yaşanan kent mekânlarında huzur bulabilmek için, o çevrelerde yaşayan insanlara, sevgi diyemesek bile, hiç olmazsa yakınlık duymak şart değil midir?

ZAMANLA İLİŞKİ

Bir kent, bir çevre, bir mekân, filmden, resimden, televizyondan falan ancak bir derece öğrenilebiliyor. O üç boyutlu mekânın içine girmek ve sonra da dördüncü boyutu, yani zamanı yaşamak gerek... Kendi gücü kadar, yani becerebildiğinin sonuna kadar öğrenebilmenin tek yolu bu!.. Mekân ancak böyle kavranabiliyor. Sindire sindire, durup düşünerek...

Mekânın içinde, zamanı kullanmak gerek... Yaşanan mekânı doğru anlamak için, doğru yerde durmak yeterli değil... Kişi, dış dünya ile, doğru «zaman»da da, davranış birliğine girmek zorunda.

İçinde yaşadığımız mekânın fiziksel şartları, sürekli değişiklik içinde... Periyodik olarak, ya da beklenmedik biçimde... Yakıcı sıcaklar, don, yağmur, kar, kuraklık, mevsim ve gece-gündüz farkları birbirini kovalıyor. Bunları peşinden sürükleyen, «Zaman Usta»...

İnsan organlarının, mekândaki bu değişikliklerin şartlarına uyum sağlaması zorunlu...

Yeryüzünden silinmemek için... Kurtarıcı olan, insan vücudunda oluşmuş bir biyolojik saat mekanizması... Bu saat, bitkiler dahil tüm yaratıkları, değişiklikleri dengeleyen düzene sokuyor.

Bir mekânda yaşamanın zevkini canlı tutan değişikliklerin başında, mevsimler ve günler var.

Bunlar, her an akıp gitmekte olan zamanın getirdiği sürekli yenilikler... Her sabah oluşu, yeni bir zaman ufkuna bakış...

Sabah oluşunun tadına, sabahlamakla varılamıyor. Sabah, uyuklamak değil, uyanmak zamanıdır.

Ancak sabahın erken saatlarında, yapraklarda kırağı damlacıkları parıldar, topraklardan dumanlar tüter. Boğaziçindeki su akıntısının üstünden akan sis akıntısı ise, ancak sabahın alaca karanlığında görülür.

«Hızlı Yaşamak» diye bir deyimi, çok kullanır olduk... Hızlanan elbet zaman değil... Zaman dediğimiz, o göstergeleri olmayan saat, kendi

bildiğince işleyip duruyor. Ne hızlanıyor, ne de yavaşlıyor. Hızlı yaşamada, hareketler hızlanmış oluyor. Ya da aynı zaman ölçüsüne daha çok hareket sığdırılıyor.

Dünyanın çevresini gemiyle ilk olarak dolaşan Magellan grubuydu. 1519 yılında yola çıkmışlardı. Yolculukları, 4 yıl kadar sürmüştü. Günümüzde Science-fiction denen bilimsel hayal yazarlarının babası, Jules Verne idi. Bundan bir yüzyıl kadar önce (1873), «80 günde devriâlem» kitabını yazdığı zaman, duyanlar bu hızın dehşetiyle şaşırmışlardı.

Bugün uydularla dünya çevresinin dolaşılması, 2 saat sürmüyor.

Özelliği olan yolculukları bir kenara bırakalım da, masrafı cebine koyan her kişinin yapabileceği, bir gezi düşünelim. Bugün evinden çantasını kapıp yola çıkan bir kişi, havaalanlarında gerektikçe aktararak, dolmuş usulü, uçakla dünyayı dolaşsa, 2 gün sonra evine döner.

Görülüyor ki, dünya küçülmüştür. İnsanlar dünyayı küçültmüşlerdir. Ancak yine de tereddütler var. İnsanlar dünyayı küçültmüşler midir, yoksa daraltmışlar mıdır? Sanırım ki gerçeğe yaklaşan anlatım, insanların koca dünyayı, kendilerine dar ettikleri biçimindedir.

ÇEVRENİN KORUNMASI

Bazı şehirlerimiz, ülkemiz tarihinin olaylarına, gelişmelerine sahne olmuş... İki örnek: İstanbul ve Bursa... Bu şehirlerimiz, Osmanlı İmparatorluğunun doğuşunun ve yükselişinin, önemli mekânları...

Günümüzde bu iki kentimizde, o çağlardan kalan, korunabilmiş mimari mekânlar var. Ne yazık ki çoğu yok olmuş ama, yine de var. Bu tarihsel mimari çevreleri ziyaret edip, o mekânı yaşamaya başlayan insan, zaman tüneline girdi demektir.

Bu çevreler ve mimari, yapıldıkları dönem için çağdaş eserler. Nasıl Ayasofya 15 yüzyıl önce modern idiyse, Süleymaniye de 5 yüzyıl önce, modern mimarlık eseriydi. Boğaziçi ahşap yalılarına gelince, geçen yüzyılların modern yapılarıydı.

Tarihsel çevreye saygı, tarihsel çevreyi korumak, geçmiş zaman dönemlerinde meydana getirilen mimari mekândan örnekleri korumakla sınırlı... Yoksa, günümüzde yapılanlarla, eski mimariyi taklit etmek, tarihsel çevreye de, tarihe de saygı değil...

Eski mimari mekânları; tümüyle, süresiz olarak korumanın yolu bulunamaz. Böyle bir yol aranmamalıdır da... Binalara ve mekânlara, sınırsız ömür düşünmek yersiz... İsterse başyapıt olsunlar... Öyle bina olur ki, ömrü 20-30 yılda sona erer. Öyle mekân vardır ki, binlerce yıl canlı kalır.

Her yapı ya da mekân, isterse tarihten örnek olarak kalsın, yaşama gücünü korudukça, korunmalıdır, yok edilmemelidir.

Tarihsel mimari mekânları koruma düşüncesi, her türlü değişme ve gelişmeyi engelleyecek bir tutku derecesine de varamaz. Değişmeler önlenemez. Hele bizde, tarım çağdaş yöntemlere uydukça, köylerdeki nüfus kentlere göçmeye devam edecektir. Göçler ve yeni gereksinmeler; yeni çevreler yaratacağı gibi, eski mekânları da, önemli ölçüde değiştirecektir.

Değiştirecektir ama, yok etmeyecektir. Eski mimari mekânlardan, her kentte ya da semtte, örnekler saklanmalıdır.

Şehirlerin, planlanmadan gelişmeye terkedilmesi, kargaşa ve işkence

yaratıyor. Ekonomik zorlamalar, mantık sınırlarını iyice hırpalıyor. Özellikle, nüfus yerleşme ve yoğunluklarında, ana ulaşım damarlarının düzenlenmesinde, belgelemede, plan dışına çıkmamak esas...

Ancak; dünyada, yalnız masa başında çizilerek gerçekleşmiş şehir örneği, son derecede az.

Brezilya'nın başkenti, Finlandiya'nın Rovaniemi'si gibi... Özellikle Brazil'de halktan kopuk kararlar ve plan zorlamaları, şehir yapısında birtakım «zoraki» sonuçlar doğurmuş.

Oysa eski kentlerimizde, ya da kentlerimizin ilk kuruluşunda, yerleşmeler kendiliğinden olmuş... Şehir mekânlarını, halk ve doğa yaratmış... Bu yalnız bize özgü değil. Her ülkede böyle olmuş. İnsan ölçüsünde yapılarla, bunların toplaştığı sokaklar-meydancıklar ve bunların doğurduğu şiirsel mekânlar, halk tarafından yaratılmış...

İster Bursa'nın, ister Antalya'nın, isterse de Tokyo'nun olsun, 1-1,5 metrelik dar sokaklarının güzelliği ve yararlılığı, halkın eseri... Bu denli tabiiliğe ve içtenliğe, masa başı çizgileriyle, hiçbir zaman varılamamış...

İnsanlar, yaşadıkları mekânlara yalnız bedenleriyle değil, ruhlarından saldıkları görünmez köklerle de bağlı... Yaşamayı sevmekte, yaşanan mekânın payına hesap yapılamaz ama, bilinir ki: insanları mekânlarından koparmak, en azından acımasızlık olur.

ŞİİRLE İLİŞKİ

Her mekânın, yalnız kendine özgü şiirsel yanları var... Bu şiirselliği şairler yaratmaz ama, en güzel dile getirenler, yine de şairlerdir.

Şairler, gözle görülen mekânlardan, en çok doğayı anlatır. Ya da halkın yarattığı sokakları... Şairlerin, 10 katlı-20 katlı binaların mimarisini şiirlerine konu ettiklerine rastlanmaz. Eh... Haksız da değillerdir. Bu gibi çarşı işi mimarinin, şiirleşecek bir yanı olduğu söylenemez. Oysa, her ağaca, her çiçeğe bir şiir yazılsa, yeridir.

Şiir, zihinde canlandırabilme gücünü aşka getirir. Aşka gelen zihin; deniz dedikçe maviyi, menekşe dedikçe moru anlar. Başka söze gerek yoktur. Şair bir doğa mekânını, 4 dize ile, resim gibi anlatıverir...

A. Rimbaud'dan örnek (Orhan Veli Türkçesiyle).

Mavi yaz akşamları, patikalarda, dalgın,
Gideceğim, sürtüne sürtüne buğdaylara.
Ayaklarımda ıslaklığı küçük otların;
Yıkasın, bırakacağım başımı rüzgâra.

Jean Moreas, «Hiçbir yerde» şiiriyle (Orhan Veli Türkçesi), zihinde bir başka dünya mekanının tablosunu canlandırır:

Hiçbir yerde görmediğim düşünceli deniz,
Saracaksın beni o hafif dumanlarınla;
Islak kumların üstünde ayaklarım, iz iz;
Unutacağım birden, şehri de, dünyayı da.

Şairlerin deniz, aşkı bitmez. İyi ki bitmez. Benim gibi, gözlerini Narlıkapı kıyrtarında açanların, yüreğinden geçeni anlatırlar.

S.Mallarme'den (Orhan Veli Türkçesiyle):

Bütün hazları tattım, kitapları okudum,
Ah, kandırmadı; kaçmak, kurtulmak istiyorum.
Bir başka köpükle gök arasındaki kuşlar
Orada şimdi kimbilir ne kadar sarhoşlar!
Deniz çekiyor, deniz, kim tutabilir beni;
Gözlerde aksi yanan o eski bahçeler mi?

Johann Wolfgang Goethe, sabahın erken saatlarını şöyle anlatıyor (S.Batu Türkçesiyle):

Seni hatırlarım sulara günün
Şavkı vurunca;
Seni hatırlarım dalgalara ay,
Renkler verince.

Yaşanan mekânı şiirle anlatmak, ille de sanatçı işi çteğil... Okuma yazma bilmek bile gerekmez bazan... Kendiliğinden fışkırır, kulaktan kulağa yayılır. Şairinin bile kim olduğu, unutulur gider.

İşte Afrika Pigme'lerinden bir şiir:

Gökkuşağı, gökkuşağı,
Yukarıda parlar dursun
Ulu ormanın üstünde
Göğü ortasından bölüp.
Var de ki: Kızmasın bize
De ki: Darılmasın, Öldürmesin bizi!
Gökkuşağı, gökkuşağı.

Japon şiiri de, tıpkı Japon evi kadar sadedir. Şair Ki-Ka-Ku'dan, üç dizelik tipik küçük Japon şiirine bir örnek şöyle:

Yağmur yağıyor,
Ama kaldırın kamıştan perdeyi,
O mutlaka elinde bir zambakla ordadır.

Dünya ülkelerinin şairleri, dilleri ile başka dil konuşurlar ama, yürekleri ile aynı dili söylerler. İşte şimdi sunacağım bir şiir ki, İstanbul'da 50-60 yıl önce çocukluğumu yaşadığım yerler için söylenmediğine zor inandım...

Fin'li şair Katri Vala'dan:

Simitçi dedenin bacaklarında hâlâ koca şehrin tozu,
Sırtında camekânla simitçi dede iki büklüm
Kader beş büklüm
Dünya dönmeye devam etmekte, Kutiş!
Kış gelmek üzredir...
Bizde takat bitmekte, zaman geçmekte
Kış gelmek üzredir.

Fin'li şair Katri Vala'nın, benim İstanbul'dan çocukluk arkadaşım olmadığına, hâlâ inanamıyorum.

RENKLER-ÇİÇEKLER

Çevrenin biçimleri ve renkleri, gözle görülüyor. Biçimlerin ve renklerin sözü de edilir ama, ancak gözle görülen gerçeğin, ya da film ve fotoğrafın, açıklanması-tamamlanması için... Yoksa hiçbir biçim ve renk, söz ile, eksiksiz anlatılamaz.

Hele bir konuşmada veya yazıda, renkleri göstermeden anlatmanın zorluğu besbelli... Ama, zor olan her şeyden vazgeçecek değiliz ya!..

Şimdi izninizle, renkler üzerine biraz kafa yoralım... Diyelim ki gökyüzü yeşil, bitkiler de mavi olsaydı ne olurdu? Denizin çayır yeşili oluşunu yüreğe sindirmek zor gibi gözüküyor ama, bu dış görünüş... Aslında şiirlerdeki mavi sözlerinin yerine yeşil, yeşillerin yerine ise mavi yazardık... Hiç kimse değişikliğin farkına varmazdı.

Resim sanatının büyük renk ustafarından biri, P.Gaugin idi. Diyordu ki: «Bir litre mavi, bir gram maviden daha mavidir.»

Ben de, denizin mavisini çok yerde seyrettim... Atlantik ve Pasifiğin, doğu-batı kıyıları dahil... Doğrusu, maviler arasındaki farkları, gözümle ayırdedemedim. Ancak, Akdeniz mavisine, kimseye göstermeden, biraz lacivert kattıklarından kuşkulandım.

Hem zaten mavi deyince, akla ille de deniz gelmesin... Gökyüzünün mavisi yansımadıkça, denizin içi yeşildir. Hem karadaki bitkilerde de, çiçekleri dışında öyle maviler vardır ki, denizin mavisine taş çıkartır. Bazı çam cinslerinde ve kaktüslerde olduğu gibi...

Ortak yaşanan tüm kent mekânlarının; meydanların, caddelerin, hele hele konutlararası sokakları, insanlararası ilişkileri şiddetle etkilediği kesin... Bu güçlü etkiyi; ortak mekânların, yalnız biçimlenmesi-boyutları-rengi-temizliği yapmıyor. Başka nedenler de var... Çamur, yoksa iyi-varsa kötü... Çiçek, varsa iyi-yoksa kötü... Daha neler de neler...

Bitkiler kendi aralarında iç hacimler yaratıyorlar. Ulu ağaçlardan sarmaşıklara kadar çeşitli bitkilerin, kendiliğinden yarattıkları olağanüstü güzel ve ölçülü iç hacimler, kâğıt üzerinde çizilerek gerçekleştirilemiyor. Bu ancak bitkilerin yaratma gücünden doğuyor. Ne derece bilinçli yapıldığı gizlidir, tarafımızdan bilinmez.

Hayvanlar, hele yabani hayvanlar, kendilerinden olmayanın nefesini kesmeye çalışır. Oysa zavallı bitkiler, kendi canlarını kurtarmaya uğraşırlar. İnsanlar ve hayvanlar gibi çevreyi kirletmek şöyle dursun; temizlemek için-oksijen üreterek hayat vermek için-çırpınırlar.

Duydum, okudum ve yaşadım: Çünkü kendim çiçek bakarım. Bitkinin de sevmesi vardır. Bitki, sevmediği mekânda yaşatılamıyor. Sevdiği mekânda ise yaşamaya o denli bağlı ki, öldürülerriiyor demeyelim ama, kurutulamıyor.

Bitkilerin, kendilerine iyi davranan insanlar yaklaştığı zaman, ferahlık belirtileri gösterdiğini kitaplar yazıyor.

İnsanların bir bedene sahip oldukları gözle görülüyor. Bir ruha sahip oldukları ise, zihinsel olarak kavranıyor. Can ile ruh sözcüklerine gelince, çoğu zaman aynı anlamda kullanıyoruz.

Oysa bitkilerin «can»lı olduğundan şüphelenmiyoruz da, «ruh»ları olduğunu söylersek yadırganıyor. Bunun da şaşacak yanı olmasa gerek... İnsanlar daha birbirini anlamakta zorluk çekerken, nasıl olacak da bitkilerin ruhu olduğuna inanacaklar...

AYRILIŞ

Yaşayışın sözünü etmekten kaçınmak, korkaklık olur. Bir dostun başka dünyalara göçüşü, cenazesinin kalkışı... Yürek yakmaz da ne eder? Ama o ateşi gömmeli? Neden mi? Küflenmeyen ateş biter. Bilmez kalorifer çocukları, ertesi sabah karıştırılan mangaldaki minicik kıvılcımların, nasıl yürek ısıttığını... Göçen dostları, tıpkı ateşi küller gibi, sevgiye gömmeli, arasıra da açıp, yüzünü görmelidir.

Göçen dostları her şeyden önce, neşeleriyle anmalı! Onların, başka dünyalardaki ömrünü uzatmanın yolu bu! Neşe ile ölümün, en güzel birlikte oluşu da böyle olsa gerek...

İnsanlar en çok, ölüm ve hastalık gibi şeyleri ciddiye almış göıünüyorlar. Kolayına kaçmak bu! Zor olan neşeyi ciddiye almak. Ben kendi hesabıma yıllardır, «sululuğu ciddiye alma» çabasının deneyini yaşıyorum.

Yaşayışın her yanı mı, her ânı mı ciddi olmalı ki? Elbet öyle... Yaşayışı görev kabul edince, bunun ciddi olmayan bölümü olabilir mi? Hem bu görevin tatili de yok... Ölüne ki kurtuluna!..

Benim kuşağım, daha doğar doğmaz öbür dünyalara göçmeye başladı. Birinci dünya savaşı sonrası, işgal İstanbul'unun süpürge tohumu ekmeğiyle, ikinci dünya savaşının kumlu ekmeğiyle, tahıl kavruğu kaldık. Tahin-pekmezle yüzdük. İşkembe çorbasıyla futbol oynadık.

Biz nerede, protein azgınları nerede? Hâlâ dökülür durur benim kuşağım. Gidenleri sevgimize gömdük, kalanlara bir çift sözüm var:

Gitmeye acelemiz yoktur!

SEVGİ VE ÖZLEM

Özlem (hasret, nostalji) duymasak olmaz mı? Daha açalım: Yani kesinlikle hiçbir biçimde, hiçbir nitelik ve nicelikte özlem duymasak, olmaz mı? Ne mekânlara, ne zamanlara, ne de insanlara, hiç özlem duymadan yaşanabilir mi?

Yaşanır ama, işte öylesine... İnsan dediğimiz, özlem duyar. Özlem, «sevgi»nin başyapıtıdır.

Yüreğinde, sevgi duymayan insanın, yaşama nedenlerini bir anlasak... Kavrayabilirsek eğer, yok zararı, o insanları da sevsek... Onları da özlesek...

Hem ben özlerim... Kim ne derse desin, özlerim... Ben geçmişi özlerim, üstelik huzuru ve çilesiyle birlikte... Ben yaşadığım günü bile özlerim... Çünkü, gidiyordur artık... Ben, gelecek yüzyılı da özlerim... Kim ne derse der! Özlerim a! Görmeyeceğimi de bilsem...

Konumuz, Galata ve Pera'dır. Galata yerleşmesi, sur içindeki eski İstanbul'un, ilk olarak dışarı taşmasıdır. Eski Pera'nın (Beyoğlu'nun) anası Galata'dır. Bugün Halic'in sonundan, Karadeniz'deki Rumeli Fenerine kadar sıvaşan tüm yerleşmelerin anası da, Beyoğlu'dur.

15'inci yüzyıl başında Ceneviz'i! bir «Podesta»nın idaresinde kurulan Galata'nın, müzikal bir de adı vardı: «Magnifica Communita di Pera».

Galata'yı anarken izin verirseniz, bir tutam Evliya Çelebi katalım: «Meşrubattan badei gûna-gûn'larının memdu-hu harabatiler arasında meşhur olan; Taş Merdiven Meyhanesinde, Kefeli'de, Manyelî'de, Mihalaki'de, Keşkoval'da, Kostantin'de nam meyhanecilerdeki, lal'i gün, katresi haram her türlü misket şarapları (Enkone, Sakoze), Mudanya, Edremit, Bozcaada şarabı nabları vardır. Şehrin havasının letafetinden, mahbub ve mahbubeleri çoktur. Ahalisi alüftemeşrep ve dervişanı meslektir.»

Evliya Çelebi'nin günümüz dilinde tekrarlanmasına gerek yoktur. Çünkü yazdıkları, müzik gibidir, zaten anlaşılır.

Galata, Eski Gümrük Sokaktaki han'da, stajyer olarak çalışmaya başladığımdan beri, elli yıl geçti. Tek kişilik orkestra gibiydim. Proje

çizer, hesap yapar, iş takip eder, akşam paydosundan sonra da, yazıhaneyi siler süpürürdüm. Evet... Cumhuriyetin ilanından beri, yirmi yıl kadar geçmişti ama, o zaman Galata, 19'uncu yüzyıl çehresini yitirmemişti.

Galata sokaklarını, epeyce harmanlamıştım. Tavukçu dükkânlarındaki hayvancıklar, canlı satın alınır, kestirip-yoldurulur, paket yaptırılırdı. Bu daracık sokaklar, çok pis kokardı. Kadıköy iskelesine yakın yerlerde, puf ve su böreği satılırdı. Sandviç bilinmezdi.

Hangi «yenilikçi» belediye reisinin marifetiydi unuttum. Bütün dükkân ve işyerlerinde, sağı-solu yarım daire, aynı boyda tabelalar asılırdı. Üzerinde, yapılan iş çeşidi ve sahibinin adı yazılırdı. Genelev İşletmeleri dahil... Ne hikmettir bilinmez, bütün patroniçelerin adı, çiçek ismiydi. Menekşe, Sümbül, Nergis gibi... Vardı bu işte bir hınzırlık... Genelev kapılarında, kuyruk da yoktu.

Yüksekkaldırım'ın, Galata'ya yakın dik tarafları, merdivenliydi. Sonra bir «yenilikçi» çıktı, merdivenleri kaldırdı... Otomobil çıkabilsin diye... Marifet yaptı sanki... O zamana kadar Yüksekkaldırım antikacılarında keman satılırdı. Merdiven yapıldıktan sonra, artık keman satılmaz oldu.

Tepebaşı'nda, bir büyük park vardı. Güzelim, ulu ağaçları ile birlikte... içinde de, iki tane ölçülü ufak yapı... Tiyatro kültürümüzün kilometre taşları: Şehir Tiyatroları Dram kısmı ve Komedi kısmı... Parkı da, bu binaları da, yok ettik...

Ama yine de her şey, yüzde yüz yitip gitmiş sayılmaz. Şimdi burada yine bir komedi var...

Bir mimarlık komedisi... Üstelik, iri mi iri...

Galatasaray Lisesi'nin, şimdi kapalı duran kocaman kapısı önünde, bir karakol binası vardı.

Adı İstiklal Caddesi ama, burada kafayı çekip nara atmaya gelmezdi. Hemen içeri alır, sonra yüksek sesle gramofon çalarlardı.

Ama nasıl özlemem canım, karakolun önündeki havuzu? Fıskiyesinden yukarı fırlattığı ping-pong topunu. Sonra da topun, demir bir süslemeden aşağı döne döne inip, bir daha zıplamasını...

Neme lazım? Her şey yerli yerinde olsun... Kebap Pera'ya yakışmadı...

İstanbul'a da yakışmadı ya, neyse.. İklim müsait değil! Sivilce çıkartıyor... Şöyle bir bakınınız lütfen... Kim kaşınıyorsa, kebaptandır.
,

Bana sorsalar, Pera Tarihi'ni, ikiye ayırırım. Kebaptan öncesi ve kebaptan sonrası diye...

Önemli farkı da, bir nefeste anlatırım: Kebap öncesi Beyoğlu'sunun, İstiklal Caddesi'nde, aile kızları, tek kişi gezmeye çıkarlardı. Evet... Akşam saat dokuza kadar... Bundan da utanacak değilim.

İstiklal Caddesi'nde; Nisuaz-Degüstasyon-Abdullah-Markiz-Nektar yok artık...

Tokatlıyan Oteli, han oldu. Yani caddede, bir damar daha tıkandı. Kebap çağının ilk kokuları duyulur duyulmaz, GEN Kitapsarayı kapandı.

Çiçek Pasajı, bir hoş mekân idi. Anadan doğma-kendiliğinden olma bir çevre idi ki, içinde yaşayan insanların ruhuyla çakışırdı. O denli doğal etkileri vardı... Yani açıkçası, burası Çiçek Pasajı olsun diye, mimar eliyle çizilmemişti. İnsanlar gruplaşır ama, yine de kaynaşırdı. Müdavimleri arasındaki sanatçılar mı? Hemen aklıma gelen iki isim: Orhan Veli Kanık ve Cihat Burak...

Kebap Çağı öncesi Çiçek Pasajı'nda, bir akşam vakti Cihat Burak'la oturmuştuk. Entellektüel Cavit o zaman 15 yaşında kadardı. Komi olduğu ilk yıllardı. Kokoreççi Nuri'yi çağırdık. Üç şiş kokoreç kalmıştı, kapattık.

Biz bara giderdik ama, bar kapatmazdık. Kokoreççi kapatırdık. Keyfimiz buydu. O akşam Cihat'la beraber, üç şiş kokoreci bitirmemiz, Nuri Ustayı çok sevindirdi. Yaptığımız iş, o'nun «eserine» saygıydı. Kokoreççi Nuri o akşam, bizi mahcup eden bir karşılıkta bulundu.

Kasımpaşa'daki evine taksiyle gidip, bir şiş kokoreç daha getirdi, ona para almadı.

Kebap öncesi Beyoğlu'sunun Degustasyon Lokantası'nda garson Koço, smokiniyle büyükelçi gibiydi. Ama insanı, gözünden anlardı. Uzun yıllar, neşe kaçıracak tek bir davranışını görmedik. Masamızın gediklileri arasında; besteci Osman Nihat Akın, tamburi Sefahattin Pınar, piyanist Feyzi Aslangil bulunurdu.

Ya Taksim? Meydan anlayışımızdaki çürüklüğün, en gözönündeki örneği... Yık ha yık! Aç ha aç!.. Kirn anlayacak, şehir meydana denen mekânın, büyüdükçe «yok» olduğunu... Eski Taksim Kışlası, restore edilip korunsaydı, çevresindeki mekânlar daha iyi biçimlenecekti... Ne oldu sanki, Cukurbostan gibi bir gezi yapıldı da...

Bir şehir meydanını, binalar-ağaçlar-tepeler, sarar ve çevirir. Nasıl? O şehir meydanının, boyutlarıyla tatlı bir orantı kurarak... Ahenk içinde... Hepsi birden, «içinde» yaşanan bir «iç mekân» oluşturur. Bir meydanın bazı yanları, sonsuzluğa açılıyorsa, meydandan dürbünle bir yerler seyrediliyorsa, orası bir şehir meydanı değildir. Olsa olsa, Haymana Ovasının bir modelidir.

Şimdi artık, Dolmabahçe üstündeki iki numaralı parkın, cenazesi kalkmak üzere.,. Tam ortasına, bir vahşi delik açıldı kiii, gizli füze rampası gibi... Evet... Bu delikten, yüz metrelik bir füze yükselecek... Evet... Yükselecek ama, dibi yerde kalacak... Uçup gitmeyecek... İşe yaramayacağı söylenemez. Bu ve benzeri yapılar; kalabalığı ve ulaşımı ile canına kasdedilen İstanbul şehrine, dikilmiş mezar taşlarıdır.

Öyleyse boyutları doğrudur... Cenazesine göre taş koymalıdır.

1950 yılı sonrası imarları ile, sur içi eski İstanbul bölgesinin, karakteri yok edildi.

Yıllar geçtikçe, her eski İstanbul mesiresine, yabansı boyutlarda yeni bir kent yapıldı.

Beyoğlu'nun da, bu piyeste, önemli rolü var. Bütün kentin, bütün mekanlarıyla, sorumsuzca oynamakta (Camiler hariç)... Bu şehir artık, bizlere babadan kalan, o bildiğimiz İstanbul değildir.

Her tarafta görülen yapı hareketi, ne bir basül-ba-del-mevt (öldükten sonra diriliş)'tir, ne de bir «canlanmadır.

«Can» çıkmıştır. Yitip giden «ruh», çağırmakla gelmeyecektir. Şimdiden apaçık görülen bir gerçek var: «İstanbul» merhumun yaşadığı yerlere 21'inci yüzyılda, bugün hiçbirimizin tanımadığı bir dev-kent ucubesi abanacaktır.

BEYOĞLU NASIL KURTULUR?

Biz ileri yaştakiler, sürekli olarak bir şeyler arayıp duruyoruz. Her zaman ne aradığımızı bildiğimiz yok ya! Neyse... Alışmışız bir kere... Arıyoruz... Kimse engel olamaz, ararız biz.

Geçen gün Beyoğlu'na çıktım. Bir de baktım ki, oradan oraya koşuşup duruyorum. Niye ki? Ben de anlamıyorum. Ama farkına vardım ki, ben bir şeyler arıyorum. Huy edinmişiz bir kere...

Can çıkmadıkça ararız biz... Düşünüp düşünüp ne aradığımızı hiç bilemediğimiz zaman (söz aramızda), bilinmelidir ki biz gençliğimizi ararız.

Bulmak umudu var mı? Yok!.. Bunu da iyi biliriz ama, "yine de ararız. Kendisi bulunmayan şeyin, aranmasında bile zevk vardır. Hele gençliğimizin sahnelerine çıkıp ararsak, kendimizden geçeriz. Çünkü rolümüzü benimseriz.

Biz o sahnede oynarken, çevremizden koparız. En çok kendimizden geçtiğimiz mekânlar, gençliğimizi geçirdiğimiz yerlerdir. Nasıl yaşamış olursak olalım... Neşeli günlerimizi de, çile çektiğimiz zamanları da, aynı haz ile anarız.

O zaman bu İstanbul'un, sevmediğimiz tek bir mekânı yoktu. Her görüntüyü gözlerimizle okşardık. Sümbül Efendi Camisindeki çınar ağacına asılı zincirden, Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nun çatı arasındaki galeriye kadar.

Evet, Tepebaşı'nda yol üzerinde, bir saçak altına sığınmışım', durup bakmıyorum. Nerede Dram Tiyatrosu? Yok... Ya o ulu ağaçlar? Onlar da yok. Niye yok? Buraları imar edilmiş de, ondan yok! Zaten İstanbul'da, gözü dönmüş imar zamparalarından canını kurtaran, ne kaldı?

Geçmişe özlem içinde geçip gideceğiz. Yalnız geçmişe özlemle yaşamak, bizi yaşadığımız zamandan da kopartmaz mı? Hem bugünü yaşayamazsak, gelecek zaman içinde geçmişi nasıl anacağız? Yalnız geçmiş zaman özleminin anaforlarında çalkalanırsak, başımızı çukurdan nasıl çıkarırız? Niye yani ille de yalnız geçmiş? Yalnız geçmiş özlemi, aklı makaraya takmak değil mi? Peşin hükümlülük

değil mi? Peşin hükümlülük, akıla konmuş ambargo değil mi?

Geleceğe özlem duymalı, geleceğe... »Yaşanmamış oyuna, özlem olur mu?» dememeli... Önce hayal etmeli... Ne kadar iyi hayal edebilirsek, zihnimizde ne kadar güzel ve gerçeğe yakın canlandırabilirsek, o hayallerin gerçekleşme yeteneği ve olasılığı, o denli artar. Bütün oyunlar bu yolla yaratılmıştır. Bütün tiyatro, zihninde geleceği canlandırma yeteneğindeki yaratıcıların eseridir.

«Beyoğlu'yu canlandırmak» deyip duruyoruz. «Ne»yi canlandıracağız? İnsanları mı? Orhan Veli'yi mi? Osman Nihat'ı mı? Olmaz ki... Gitti onlar. Gelmezler. «Ah o zamanın Beyoğlu'su!» derken, haklıyız. Neden haklıyız? Aradığımız şey, bu kuşakların getirdiği yaşama biçimi ve kalitesiydi. Beyoğlu mekânlarına sinen gölgeleriydi.

İnsanlar ve kuşaklar gitti... Mekân elde kaldı. Bu mekâna pompalanacak olan, yeni kuşakların hayat biçimi olmalı... Gençliğimin en saygıdeğer Beyoğlu kişiliklerinden Hazım Körmükçü'yü sevgiyle anarım. Ama Hazım öldü... Gelmez artık. Anısına yürekten saygı... Ama her ölenle her şey bitmez. Yeni kuşaklar eşittir, yeni dalgalar. Hazım Körmükçü yoksa, Ferhan Şensoy var. Cemal Reşit Rey yoksa, Zülfü Livaneli var.

Beyoğlu'yu yeni-eski biçimlerle doldurmak, hiçbir işe yaramaz. Ne o Tepebaşı binası, ne de tramvay... Çiçek Pasajı'nda da, çiçekleri defedip yeni bir «Leyli Mektep Yemekhanesi» yapılmasıyla bir yere varılmaz. Beyoğlu'ya ruh pompalamak gerekir ruh... Ya ruh nasıl pompalanır ki? Elbet lastik havası gibi değil...

Hayal ile varılacak sonuçtan hoşlanmadıysak, o sonuca varmanın bir yolu bulunsa gerekir.

Deneyelim... Eski Beyoğlu'nun, neden sevildiğini-beğenildiğini anlarsak, yeni Beyoğlu'nun nasıl olması gerektiği konusu, aydınlanır sanırım. Neden mi beğenirdik? Çok basit: İstanbul'un bütün kültür ve sanat etkinlikleri Beyoğlu'nda toplanırdı da ondan...

Darülbedayi oradaydı. İyi sinemalar yalnız Beyoğlu'ndaydı. Resim-heykel sergileri orada açılırdı. Tüm ciddi konserler orada verilirdi. Elbet sanatçıların mekânı da, Beyoğlu olurdu. Lebon'undan Degüstasyon'una kadar... Babıâli varken bile, GEN Kitapsarayı Beyoğlu'nda açılmamış mıydı?

Evet, nüfusu 10 milyona yaklaşan İstanbul'da, merkez parçalanmaları

olmuştur. İş merkezleri, çarşılar dağılıp gitmiştir ama, koca şehrin hâlâ, kültür ve sanat merkezi olacak bir mekâna gereksinmesi vardır. Bu merkeze en yakışacak yer de, Beyoğlu'dur. Onun da merkezi, Taksim-Tünel arasıdır.

«İcraat» meraklıları bir gözlerini açsa... Anlasalar ki yalnız göze hitap eden işlerle bir yere varılamaz, öyleyse şehirde bir kültür ve sanat merkezi yaratmak borçtur, öyleyse bunun finansmanı da görevdir.

Devlet ve şehir yerel yönetimleri, Beyoğlu'nda, yeni kültür ve sanat mekânının yaratılmasına yardımcı olmalıdır. Bankalar ve iş çevreleri de, bu gelişmeye katkıda bulunmalıdır. Sanatçılar ve kuruluşları için, mali külfetlere katlanmalarını gerektirmeyecek olanaklar sağlanmalıdır.

Tüm görsel sanatlar için yeni olanaklar, konserler için yeni olanaklar, sürekli büyük kitap sergileri, tiyatrolar için yeni sahneler...

Hepsi her boyda... Açıkta, kapalıda... Sokak kahveleri arasında bile küçük sergi ve konser yerleri.

Yeni Beyoğlu'ya ruh verecek insanlar mı? İşte bunlar olursa, hepsi oraya gelecek. Ruhsuzlar mı? Onlar kendileri yok olacak.

Anlamamız gerekiyor: «Beyoğlu nasıl canlanır?» derken, çarenin «yeni bir Beyoğlu yaratmak»la bulunacağını bilmeliyiz. Beyoğlu canlanırken, ona yeni bir «can» verilecek...

Amaç, «Eski Beyoğlu'yu hortlatmak» değil, canlandırmak.

GÜNDELİK YAŞAYIŞ ÜZERİNE

Yoksa biz züppe miydik? Beyoğlu'na çıkarken kravat takardık. Öyle alıştığımızdan falan değil... Kravat nerede, biz nerede? Zaten yüksek öğrenimin ortasına kadar, benim tek bir kravatım vardı. Sevgili Mübin Ağabey merhumun hediyesi... Ve ben o tek kravatımı, Beyoğlu'na çıkarken takardım. Niye mi? Çünkü Beyoğlu'na çıkmak, uygarlık huzuruna çıkmak gibi bir şeydi.

Geçen gün Beyoğlu'nda gördüm. Caddede birkaç kişi yürüyor. Gömleklerinin önü, göbeklerine kadar açık. İçinden, altın rengi bir takım zincirler, madalyalar sarkmakta... Bu adamlar da Beyoğlu'na çıkarken bunları takmazlarsa utanıyorlar... Benim kravat hesabı. Onlar da Beyoğlu'na çıkarken, bir uygarlığın huzuruna çıktıklarını sanıyorlar galiba... İyi-hoş da, nasıl bir uygarlık ki bu!

Galatasaray Postanesinin kapısında, zayıf-seyrek saçlı bir adam, hep ayakta dururdu.

Kucağında da, hep bir köpek bulunurdu. Satardı bu hayvancıkları... Köpek yetiştiricisi desem, değildi. Yolsuz bir hırpani, nasıl olacak da bu işi yapacaktı? Yoksa benim kafada, ışık ancak şimdi mi çakıyor? Yoksa bizim köpekçi, hep aynı köpekleri mi satardı?

Yaşadığımız zamanın iyiliğinden yana yazılacak bir görünüş de var Beyoğlu'nda. Yeni kuşaklar daha boylu-boslu... Daha ince yapılı. Genç kızlar daha güzelleşmiş gibi, erkekler ise daha yakışıklı. Örneğin benim kuşağımın bebekliği Kurtuluş Savaşı'na, gençliği İkinci Dünya Savaşı'na rastlar. Genç kuşaklarda bizdeki kötü beslenmenin kavrukluğu yok.

Evet, Beyoğlu'nda oldum olası güzel giyinen insanlara rastlanırdı. Ama çoğunlukta, ne kadar özenli olursa olsun, gardrobun(î) fukaralığından doğan bir biteviyelik farkedilirdi. Biraz da sınırlı görgülerin daralmış çeşitleri... Şimdi öyle mi ya? Eskiden Avrupa'ya gidenin parmakla gösterildiği İstanbul'da, şimdi gitmeyen parmakla gösteriliyor.

Artık Beyoğlu görüntülerindeki giyim-kuşam biçim ve renk zenginlikleri, dünya şehirlerinden ayırdedilemez. Ama ne yazık ki, fazlalıklar bile var. Örneğin poturlu-takkeli çember sakallılar, uygar dünya şehirlerinde gözükmüyor. 1950'lere kadar Beyoğlu ve

İstanbul'da da gözükmezdi.

Eski yıllarda İstanbul'da, her mahallenin bir «deli»si vardı. Bu adamlar, mahallenin kendine özgü renkleri arasındaydı. Nasıl anlatsam bilmem ki... Bu deliler, «Mahallenin kadrosu»na dahildi. Geçimlerini, mahalle garanti etmiş olurdu.

Eskiden Beyoğlu'nun da demirbaş delileri vardı. Neşe ve üzüntüyü birlikte verebilme gücünde olan bu insancıklar, akılsızlığı değil de aklın alışılmadık türlerini sahneleme yeteneğindeydiler. Beyoğlu da, tüm İstanbul gibi, kadrolu-demirbaş delilerini koruyamadı. Hemen eklemeli: Akıllı'nın delirmişi ile, aptal'ın tozutmuşu arasında hiçbir ilişki olmadığı bilinirdi.

Beyoğlu yeni bir çehre kazanıyor. Umarım ki bu yeni yüz, güzellik ensti'.'isü üretimi olmasın... Bir yıkanışta silinip gitmesin... Toplumun bu mekâna yakıştırdığı yeni ruhu yansıtsın. İnsanları birbirine yakınlaştırmaya olanak sağlasın. Hangi insanları mı? O çevreye ruh verebilecek insanları.

Beyoğlu'nda gündelik yaşayış olanaklarının insanlara verebileceği haz, gündelik gereksinmeleri karşılayabilme sınırlarını aşmalı... Rakı ve bira kalitesinin, fazlaca önemsenmediği belli... Ama meze de iyiyse, demci'nin de-insanların da Beyoğlu'nda havasını bulacağı sanılmasın. İçse de içmese de, insanlar, asıl ele-avuca gelmeyen hazların peşinde.

Beyoğlu'nun gündelik yaşayışına, an'lık-dakika'lık-saat'lik keyiflerin dışında bir şeyler katmak borç... Yaşayışın tümüne yayılacak zevkler vermek şart... Biberli sıcak Atlantik sandviçinin lezzeti de, bir ömür boyu sürmez ki... Unutmayışımızın nedeni, onun hâlâ dilimizdeki lezzeti değil, küçük keyiflerin biraraya toplaşıp, bize eski mekânlarımızı anımsatmasından kaynaklanıyor.

Evet, çiçek pasajının çiçeklerini de fıçılannı'da unutmayız, eski tramvayı da unutmayız.

Nedeni bütün gördüklerimizin, görsel çevremizi oluşturması... Yaşadığımız mekânların resimlerindeki öğeler oluşu... Aslında bizim aradığımız, o mekân içindeki yaşayışımız, yalnız o...

Gölgeleri bugüne kadar, hâlâ, yüreğimize-ruhumuza sarkanlar ne öyleyse? Görünenler içindeki görünmeyenler onlar... Tiyatrodan, müzikten aldığımız müstesna zevkler... Oyun ve konser öncesi sohbetler... Pastalı ya da mezeli masalarda, örnek insanlarla kurulan

dostluk köprülerinin mutluluğu. Her ölçüde zaman parçası kullanılarak cepten çıkarılıp, nerede olursa olsun okunan kitaplardan bizde kalanlar.

Bunlar olmadıkça, içi boş kalacak yeni mekânlar sağlamanın ne yararı olur ki? Yeni Lebon'larda sanat sohbetlerini koyultacak insanlar fenerle aranırken, yalnız lezzetli pastalar yense neye yarar ki? Çiçek pasajında yeni kuşak edebiyatçılar kümeleşmiyorsa, yalnız bira tüketimini arttıranlar, nasıl bir katkıda bulunabilecek ki «yeni bir Beyoğlu'yıı canlandırma» etkinliklerine?

Beyoğlu'nun gündelik yaşayışı deyince, «bir anlık» keyifler sağlayarak şimdiki boşlukların doldurulabileceğini sanmak, boşuna olur. Tüm yaşayışı, önce sanat ve kültür etkinliklerinin uzantısı biçimine sokmak şart.

DÜNYANIN SİCİLİNDEN

«Zaman nedir?» diye sorulduğunda, onu bildiğimizi sanıyoruz. Bundan da kuşkulanmıyoruz. Ama zamanın ne olduğunu bize sorana anlatmaya kalkıştığımızda, zorluklar başlıyor.

İnsanlar zamana, hayret ve hayranlıkla karıcık bakıyorlar ama, her şeyin «zaman içinde» olduğunu anlıyorlar. Hiçbir şeyi, zamanın dışında sayamıyorlar. Biliyorlar ki: «zamanın egemen olmadığı hiçbir zaman yok».

Geçmişi unutmamak, zaman kavramı algılayabilmenin ilk basamağıdır. Beyin geliştikçe, unutulmayan süre uzar. Örneğin fare, son 25 saniyeyi unutmaz da, 30'uncu saniye silinir gider. Küçük maymunlar, son 90 saniyedeki deneyimlerinden yararlanmayı bilirler.

Şempanzeler, çok daha eski deneylerinden yararlanırlar.

İnsanlar için bu ölçüleri vermek zor. Akşam ne yediğini unutan kişi, yıllar önce oy verdiği siyasal partiden yediği kazığı, ömrü boyu unutmayabilir.

Eskiden «hal» dediğimiz yaşanılan zaman, anılar ile umutlar arasındaki zaman parçası...

Yani geçmişle gelecek arasındaki... Ama en gerçek olan, «yaşanan zaman»dır. Zamanın, yaşama zevkine en yakın olunan yendir. Anılarla umutlara yer ayırırken, yaşanan zamanın hakkı da yenmemeli... Nestroy ne diyor: «Sürekli olarak gelecekle kırıştıran birisine yaşanan zaman, zevklerini niçin hediye etsin ki?..

Eski Mısır uygarlığının «Zaman Tanrısı Thot»un, leylek gagalı kuş biçiminde bir kafası vardır. Vücudu insana benzer. Sol elinde hayat simgesini, sağ elinde bir kalem tutar.

Zamanı bitirenlerin, yani öbür dünyaya gidenlerin hesabı, bu kalemle yazılır. Anlaşılan «kiramen kâtibin» hesaplarının tutulmasından, eski Mısırlılar bile kurtulamamıştır.

Yaşayışı, yaşanan an'lar dizisinin dışına taşırabilmek, geçmiş ve gelecek zamana daha çok yayabilme yeteneği, insanlık tarihinin

başlangıcıdır. Geçmiş deneylerden ders alma ve gelecek için hazırlanma zekâsı, uygarlığın teknik dayanaklarını yaratabilmenin, birinci basamağını oluşturur.

Yaklaşık iki milyon yıl evvel bir insan öncesi yaratık (Australopithecus), dünya gailesi ile tanışmıştı. Yaprakları koparılmış dallardan sopa yapmayı, ucuna sivri taş bağlayarak balta gibi kullanmayı öğrenmişti. Mağarasından kilometrelerce ötede bulduğu sivri kuvartz taşlarını, başkaları yürütmesin diye toprağa gömmeyi akıl ediyordu. Bunlar dünyanın, ilk «tutumlu» yaratıklarıydı. Bu taş ve baltaların «üreticileri, geçmişten ders alarak gelecek zamana hazırlanmaya başlamışlardı.

Bu yaratıklar, yüzyıllar geçtikçe gelişti. Yaklaşık 400 bin yıl önce Çin'de yaşayan ilkel insanlar, yaktıkları ateşi sürekli koruyabilmeyi başardılar. Gerekli işletme malzemesini yakıt olarak stoklama zorlukları, daha o zaman başlamıştı. Ancak bu zorlukların, büyük üzüntüler doğurduğu söylenemez. Çünkü o zamanlar insan toplulukları, daha birbirinin boğazını sıkmaya başlamamışlardı. Çünkü OPEC kurulmamıştı.

Homo Sapiens adı da takılmış bulunan Neander Vadisi (Almanya) insanı fosilinden anlaşılıyor ki, biçimsel gelişme onun zamanında iyice ilerlemiş... Görünüşte günümüz insanından pek farkı yok. Tarihçiler sanıyorlar ki bu ilkel insan daha o zaman, en önemli «araç»ın ya da silahın buluşunu başarmıştır. İnsanları öteki yaratıklardan ayıran en görkemli adımlar, daha o zamanın gelişmeleridir. Devrim yaratan bu büyük olay, insanların «konuşma»ya başlamasıdır.

Neander Vadisi insanı, artık yalnız sopa ve baltayla yetinmez. Teknik buluşlar, hayranlık verecek kadar zenginleşir. Araç üretecek araçlar geliştirilir. Odun ve kemikleri kesmek için testere gibi kılıçlar, mızrak sivriltmek için çentik açılmış eğeler, kalem, rende, törpü kullanmaya başlanır. Önüne geçilmez bir ava çıkma keyfi başlar. Ölüler gereçleri ile birlikte gömülür. Böylece ömrünün sonuna gelmiş gibi gözükenlere, bir başka dünyada daha yaşama umudu pompalanır.

Konuşabilmenin insanlık tarihinde sahneye çıkması, geçmiş ve gelecek zamanı da yaşayışa katmayı kolaylaştırıyor. İnsanlar, sözcükler yardımıyla geçmiş zamanın deneyimlerini birbirine aktarabiliyorlar. Gelecek zamana hazırlanabilme konusunda, daha uyanık olabiliyorlar. Babalar oğullara, bir mamut'un saldırısına nasıl karşı koyabileceklerini öğretiyorlar. Uyarılar artık, tehlikenin ortaya çıkmış olduğu anların el-kol hareketleri ve haykırmalarına kadar gecikmiyor. Konuşma olanağı

geçmiş zamanı, yaşanan zamana çekip getiriyor. Gelecek zamanın, yaşanan zamanda planlanması başlıyor.

Çok önemli bir paralel gelişme şöyle: Geçmiş zaman artık, yitirilmiş (kaybedilmiş) zaman olmaktan çıkıyor. Böylece artık geçmiş zaman, içinde bulunulan zamanda da, gelecek zamanda da, düpedüz yaşanmaya başlıyor. Bu artık insanların, daha büyük zaman hacimleri içinde yaşayabilme gücüne kavuşmasıdır. Hafıza (bellek) dediğimiz yetenek artık, çok yararlı bilgileri depolamaya başlıyor. Hatta artık, daha önce yaşamış kuşakların bilgilerinden bile yararlanma başlıyor.

Acaba konuşma denen devrimin başlamasıyla, yalnız ve yalnız yararlı işler mi yapılıyor?

Acaba anlaşmazlıklar, büsbütün ortaya mı çıkıyor? Dünyanın en kolay işini yapıp, insanlar birbirine akıl mı vermeye başlıyorlar? Babalar oğullarına, analar kızlarına, «Akşama sakın mağaraya geç kalma!» diye öğüt mü veriyorlar? (Öyle ya, ev yok, mağara var). Yoksa insanlar, sanki geçmiş değerlenecekmiş diye birbirine kin mi tutmaya başlıyorlar? Karı-koca kavgaları mı başlıyor? Benim ulaşabildiğim bilgilere göre, bu konular henüz araştırılmış değil.

DELER DE GEÇER

İnsan uygarlığında hâlâ belki de en önemli gelişme, «yazı» denen buluştur. Sözlerin ve konuşmanın işaretlerle yakalanıp, yeniden kullanılabilmesidir. Bilgilerin, o her zaman güvenilmesi mümkün olmayan hafıza (bellek) belirsizliğinden kurtarılmasıdır. Kısacası «garantiye alınmasıdır. Yazı'nın kullanılması, «Zamanın fethedilmesi» yolundaki en önemli kilometre taşıdır.

Yazı buluşu, geçmişin eşsiz hazinelerinin yitip gitmesini önler. Binlerce yıl öncesinin düşünce ve deneylerini, yaşanan zamana çeker getirir. Ama yazı, yalnız teknik marifetlerin gelişme dayanağı olmakla kalmaz. İnsanları asıl insan yapan kültür ve sanatı da, yaşayış hazinelerinin arasına katar.

Her ne kadar insanların yazı uygarlığına tırmanışından beri binlerce yıl geçtiyse de, günümüzde hâlâ söz basamağında kalmış olanlar var. Her yerinden zenginlik fışkıran saraylarda, hiçbir kağıt okumadan ülkesini sözle idare eden Arap kralları yaşıyor. Yalnız zenginlik insanı, çağdışı zaman çukurlarından çıkarabilseydi, onlar da yazı uygarlığıyla birlikte, çağdaş zaman içinde yaşayabilirlerdi. Demek ki gelişmemişlerin yaşanan zamana yetişmesi de, umutsuz olay.

Kopamaz-ayrılamaz biçimde, zamanın içinde yaşıyoruz. Zamanın heyecan veren ve sürükleyen etkisi, en basit saatlar bile ortada yokken, insanlar tarafından anlaşılmış... Onlar zamanın geçişini; güneşin-ayın düzenli ve sürekli hareketlerinden, geceden, gündüzden, mevsimlerden kavrar olmuşlar. Tüm yaratıklar için biyolojik yaşayışın; güneş-dünya ve ay hareketlerinin ritmi ile sıkı sıkıya bağlı olduğu, kavranmış.

Antik çağlardan beri zaman konusundaki inanç değişmemişti: «Zamanın mutlak olduğu ve aynı hızla aktığı» kanısı, yüzyılımızın başına kadar sürüp gitmişti. Ta ki Einstein, Rölativite (görecelik, görelilik, izafiyet) Teorisi ortaya atılıncaya kadar (1905).

Albert Einstein (1879-1955) İzafiyet Teorisi ile, zaman kavramına yeni bir anlayış getirmiş bulunuyor. O, hareketle kesin ilişkiler içinde bulunan zamanın, elastik (esnek) oluşunu kanıtlıyor.

İzafiyet Teorisinin bilimsel yollarla kanıtlanması, artık olmuş-bitmiş

bir iştir. Hatta bu kanıtlar arasında, İzafiyet Teorisi temelinden kaynaklanan ve ilgisiz gibi gözüken gelişmeler var. Ne yazık ki atom bombasının yapılabilmesi de, ancak bu yolla mümkün olmuştur.

Artık zamanımızın mekân-zaman ve hareketle ilgili tüm bilimsel çalışmaları, Einstein'ın İzafiyet Teorisinden başlar. Hiçbir çalışma, Newton'un «mutlak zaman» görüşüne, artık geri dönemez.

Bir olay, hiç değişmese, şartlar tıpatıp aynı kalsa, ama aynı olay örneğin iki değişik zaman hacmi, yani süresi içinde tekrarlansa ne olur? Elbet olayına göredir ama, büyük farklılıklar doğabilir. Örneğin bir şişe içkiyi bir akşamda içmekten, sağlığı hırpalayacak kadar akort bozukluğu doğabilir. Oysa aynı şişe içki bir haftada içilse, üstelik neşe verecek kadar sağlıklı olabilir.

Bir davranış hiç değişmese, ancak iki değişik zamanda uygulansa, olağanüstü farklı sonuçlar vermesi şaşırtabilir ama, aslında bu şaşkınlık mantıksız olabilir. Örneğin bir baba, kızına yaklaşmak isteyen bir genci sopayla kovalar da, kızıyla evlendikten sonra o'nun bağrına basar.

Şakayla karışık bir deyim kullanırız: «Vakit nakittir.» (Zaman paradır). Buna benzer başka tekerlemelerde de zaman kavramı, maddeye benzer bir şeymiş gibi anlatılır. Sanki ölçülebilir, kullanılabilir, ya da daha garibi, öldürülebilirmiş gibi... «Zaman öldürmek» deriz ya!

Öldürmek falan derken, bir an tersini düşünelim: «Zamanı yaşatmak» da bir kavram olmalı...

İyi kullanılan zaman, doğru yaşanmış, doğru yaşatılmış olmalı... Ancak, «Zaman yaşatılabiliyorsa, öldürülebilir de» derken, eylemli bir etkinliğin sözkonusu olmadığı gözden kaçmamalı. Ortada, akan zamana seyirci kalma umursamazlığı var. Söze başladığımız yere biraz yaklaşırsak, diyebiliriz ki: Zamana karşı cinayet, başka türlü işlenemez ki...

Öyleyse zaman, «anlam planında» öldürülebilir demektir.

Gerçek cinayet işlemenin en kötü yanı, öldürülenin yaşayacağı zamanı elinden almak... Yani ömrünü kısaltmak... İsterse bir gün, ya da bir saat olsun, cinayetin mahiyeti değişmiyor. Başkasının zamanını çalmak da, onun ömrünü kısaltmak. Bakıyorsunuz, görünüşü vicdanlı bir kişinin, cinayet işlemekten ödü kopuyor. Oysa aynı kişi başkasının zamanını, yüzü kızarmayan bir pişkinlikle çalıyor. Oysa bu davrahış

da, aslında taksitle cinayet işlemek...

Zaman kaybetmemek için, çabuk davranmak gerekir. Dilimizde: «Acele etme, çabuk ol!» diye bir deyim bulunur. Acele etmekte, telaş vardır. Telaş ise, şaşkınlıktan doğan karışıklık, kargaşa ve endişe demektir. Bu nedenle, «suçluların telaşı içinde olmak», bazı davranışlara yakıştırılır. Ama besbellidir ki, telaş ederek zaman kazanılamaz.

Zaman sanki tepemizden geçiyor, geçiyorken de sanki elindeki sepetten, bazı hediye paketleri atıp duruyor. Bu hediyelerin bir bölümüne bayılıyoruz. Aşk, huzur, kavuşma gibi, seveceğimiz güzelliklerse... Ama «Zaman Baba», her zaman sevindirmiyor. Yüreklerde yangınlar çıkaran ayrılıklar da, Zaman Baba'nın hediyesi... Ya sevdiklerimizin dönülmeyen yolculuklara çıkışı? O da öyle.

Yürek yakan acıların avuntusu için salık verirken, çoğu zaman aynı şeyi söylüyoruz:

«Üzülme; geçer!» Bu deyiş düpedüz, dertleri Zaman Baba'nın sırtına transfer etme niyetinin açığa çıkışıdır.

Evet, Zaman Baba, her üzüntüyü tedavi eder. Hepsi geçer. Geçmeyeni de, son nefes alır götürür. Ama geçer diye de, üzüntü doğuracak olaylara çanak tutmak, yaşayışı aşağılamak olur. Evet, her üzüntü geçer, hep biliyoruz f geçer ama, bazısı deler de geçer.

GÜZELLİKLERİ KORUMAK

Zamanın getirdiklerini değerlendirirken, kötü bulduğumuz hediyelerin gerçekten kötü olup olmadığını, bir kez daha düşünmek zorundayız. Bunun da çaresi; Zaman Baba'nın hediyelerini, çok daha büyük bir zaman hacmi içinde değerlendirerek bulunsa gerekir.

Bir an olduğu gibisini değil de, olmadığı gibisini düşünelim. Ters varsayımlara girelim.

Diyelim ki, bizi kaygılandıran her şey, ortadan kalksın... Ayrılık hiç olmasın. Hiçbir can, öbür dünyaya gitmesin. Yedi göbekten Dede'lerimiz, üst katta şiltelere kurulup, nargile fokurdatsınlar, sohbet koyultsunlar.

Bir de başka açıdan bakalım: Örnek, Romeo ve Juliette olsun. Ayrılık da yok, ölüm de yok ya! Atıyorum şimdi... Acaba bin yaşında bir Romeo ile 995 yaşında bir Juliette, aşklarını sürdürebilecekler mi? Eğer evlenmişlerse, sakın geçimsiz bir çift olup, etrafa kötü örnek olmasınlar. Diyelim ki Juliette, beş çocuk doğurdu. 25 torun, 180 torun torunu, onbinlerce de onların torunları yaşıyor. Zaten kalabalıktan, dünyanın oksijeni de azalmış... Bunca dünya gailesi arasında, aşka zaman mı kalır?

Elbet bu durumda bir grup Sanat Amigo'su, elde sopa Shakespeare'i kovalayacaktı...

«Yutturdu bize gerçekleri gizleyerek» diye... Öyle ya! Shakespeare de yaşıyor, hesabını versin!

Âşıkların, hiç ayrılık olmaksızın birbirinin dizinin dibinde onlarca yıl, yüzlerce yıl geçirmesinden, bir mayalaşma doğsa gerekir. Mayalaşma da, tazeliği alır götürür. Demek ki bazan ayrılık, tedavi eden- güzellikleri koruyan bir olgudur. Böyle sahneler gözümün önüne gelince, zihnim ille de Fuzulfnin Mecnun'unu çağrıştırmadan durmaz. Mecnun Leyla'sına der ki: «Ayrı kalışımız bana yeter. Kavuşmaya takatim yok.»

Aynı şartlar altında, bir de politikaya göz atsak... Dünyadan gidiş yok ya! Napolyon da Hitler de yaşayacak... İkisinin kapışması önlenebilir mi? Peşlerinden milyonları, ölünmeyen savaşlara sürükleyecekler.

Cengiz Han duracak mı? Böyle bir dünyayı zihinde yalnız bir an canladırmak bile, akıl durdurur. Olmasın daha iyi...

Hayal kurmak bu ya! Bazı güzellikleri (özellikle hanımların güzelliğini) korumak için, elimizde olabilse de, zamanı durdursak... Böylece o güzelliğin sonsuza dek korunabileceğini sanmak, çok yanlış... Çünkü zaman dururs a, hareket de durur. Çünkü zamanın işlemediği mekânda, hareket de olamaz. Hatta o mekânda, yaşanamaz bile... Çünkü içinde yaşanabilen mekân, ancak zaman ve hareketle birlikte var olur.

Hem zaten hareketin olmadığı yerde, zaman dursa neye yarar? Hareket yok ya, o güzelliğe yaklaşılamaz. Üstelik o güzellik de öyle donup kalır ki, cansızlaşır. Ruhu yok olur. Ruhu yok olan bir güzelliğin görsel varlığının korunması, korunmamasından daha acıklı olsa gerekir.

Yaşayışa süreklilik sağlayan, zamanın geçmekte oluşudur. Duran zaman içinde, süreklilik olmaz. Yaşayışın, değişik sahneler içinde birbirine atlayarak çeşitlenmesi ve renklenmesi, zamanın geçmesi yüzündendir. Eğer zaman geçmiyorsa yaşayış, tek bir sahnenin tek bir tablosunda kemikleşir kalır.

Yaşayışımızı programlamak ve düzen altına almak da, zamanın geçmesi yüzünden mümkün olur.

Duran zaman içinde, program yapılamaz ve düzen kurulamaz.

«Geçmiş zaman olur ki, hayali cihan değer» demeye alışmışız. Neden sanki? Aslında hayal etme sırasında aldığımız zevkin, geçmiş zamandan değil de, «hayal gücünden» doğduğunu atlayıp gidiyoruz. Zaten, sürekli olarak abone olduğumuz yanılmalar var. Bunlar arasında, geçmişi yaşadığımız zamana göre daha hoş, geleceği de daha umutlu saymak.

Zamanın temposundan koparak miskinliğe dalmak isteyenlerin en çok kullandıkları söz: «O iş bizden geçti» tekerlemesidir. «Kırkından sonra saz çalmak»la alay edilir. Oysa insanlar en önemli işlerini, genelde kırkından sonra yaparlar. 35 yaşında ölen dehalar istisna edilirse, bilimin de sanatın da doruktaki eserleri, kırkından sonra verilenlerdir.

Zamanın dışında hayat olur mu?.. Olamaz. Ölmedikçe zamanın dışına çıkılamaz. İnsanlar arasındaki «zamanı görüş farkları» ise, olsa olsa bu kişilerdeki gelişme yeteneğinin farkından doğar. Örneğin günümüzde

felsefe ve mantık öğretimi engellenirken 21'inci yüzyıl insanının yetiştirildiğini düşünebilenler, zamanın dışında değil, çağın gerisinde yaşayanlardır.

Zaman ilerliyor... Zaman geçiyor... Nasıl geçiyor ki? Okşayarak-öperek mi, yoksa hırpalayarak mı? Güzelleştirerek mi geçiyor, yoksa ezerek mi? İşin hoş yanı şu ki, bunların hepsi doğru... Öyle hal var ki, zaman güzelleştiriyor. Çiçek eğer konca ise...

Patlamış çiçek günü geçtiyse, güzelleşmiyor. İnsan da ille çiçeğe benzeyecek değil ya...

Geçen yılların insan görünüşlerine eklediği «arkeolojik» değerler, niye güzel olmasın ki?..

Hem geçen zaman, insanların gözle görülmeyen ruhsal değerlerine, yeni ağırlıklar katmıyor mu?

Yaşlanmanın sözünü ederken, pek duygulandığımız yok. Keyfimizi kaçıran, «ihtiyarlamak» sözü... Yaşlanmak sanki, yalnız matematik bir gelişme de, ihtiyarlamak sözünden beden ve ruh yorulması gibi bir anlam çıkarılıyor. Çoğu zaman kendimizden pay biçiyoruz ya! Ben kendimde ruhsal yorgunluk emareleri görmüyorum. Ama bir değişme de var. Ben, bendeki değişmenin ne olduğunu buldum galiba... Benimkisi ihtiyarlamak değil... Benimkisi düpedüz «eskimek...»

BÖYLEDİR BU DÜNYA!

Yaşadığımız yüzyıl ufukta gözükür gözükmez, başımıza bir Einstein çıktı, önce bilginlerin, sonra hepimizin rahatı kaçtı. Bilginlerin rahatının kaçması doğaldı diyelim. Çünkü Einstein, o ünlü Newton fiziğinin «mutlak zaman» görüşünü mezara gömmüştü. Bu yetmemiş, Euclid geometrisini de hayalete çevirmişti.

Haydi bilginler şaşırmıştı, ya bize ne oluyordu? Halk kitlelerinin uzağında olduğuna inanılan bilimdeki yeni görüşlerin korkusu ve ürpertisinden, bize neydi? Einstein'ın, zamanın göreceli (izafi, rölativ) oluşunu kanıtlaması, bizim yaşayışımızı mı değiştirecekti ki?

Halk kitlelerinin nasıl olup da bu denli meraklandırıldığını, çalışma arkadaşı Linfeld şöyle anlatıyor: «Çok geçmeden görüldü ki, bilimi gizem ve dramla bulaştırıp okuyucuyu heyecanlandıran kitaplar, Einstein'ın yazdığı yalnızca bilgi ve temel düşünceleri düpedüz veren, renksiz kitaplardan daha etkili olmaktadır. Her şeyi daha çarpıcı yapmak için, elden ne gelirse yapıldı. Halkın gözünde bilim adamı, doğanın gözlerden saklı tuttuğu gizleri şeytanca yakalayıp ortaya çıkaran bir tür büyücü niteliği almaya başladı. Bu kitaplar çoğunlukla metafizik heyecanlar yaratmaya yönelikti; onları, hiçbir şey anlamaksızın tam bir dram havası içinde okuyabiliyordu kişi...» (Onur Y., C. Yıldırım).

Koparılan bütün gürültülerden kalan en önemli etken, zaman ile yaşayış arasındaki olağanüstü ilişkinin kavranması yolunda atılan adımlardı. İnsanlar Einstein teorileri nedeniyle ortaya çıkan ve garip biçimde halk kitlelerine de yayılan dalgalanmalar yüzünden, geçmiş zaman, yaşanan zaman ve gelecek ilişkilerini daha önemser oldular.

Ömrümüz içinde, günler-haftalar yuvarlanıp gideYken, zamanın ne kadarına egemen olduğumuz belli değil. Zamanı iyi kullanmasını bilmek de, yaşama sanatının temel dayanaklarından birisi... Ama ne kadarının? Bütün ömür boyu yapılacağına karar verilen işler için, sabır gösterilecek mi? Verilmiş sözler tutulacak mı?

Birisinin sevgilisine, «Seni ebediyen seveceğim» demesi, ya coşkusunun saflığındandır, ya da zaten çapkınlığın tabiatında bulunan hınzırlıktan doğsa gerekir. Bir âşık sevgilisine, «Seni ömür boyu seveceğim» bile dese, bunu da içtenlikle söylese, yine de o ömrün

sonuna kadar beklemeden, geçecek zamanın ne oyun oynayacağı bilinir mi?

Büyük sanat eserlerinin bile sonsuza dek yaşayacağı, iyi niyetli bir avunma... Dünya, hâlâ bütününü gezmek için büyük ama, kirletmek için küçük... İnsanların bu dünyayı yaşanmaz hale getirecekleri, ufukta görünüyor. İnsanların ya da dünyanın sonu gelirse, kalsa bile sanat eserleri kime hitap edecek?

Günün birinde coşkun bir sanatsever, hayran kaldığı bir eseri nedeniyle, J.Brahms'a diyor ki: «Ebedileştiniz Üstad!» Brahms ise çok sakin, soruyor:

«Öyle mi? Ne zamana kadar?»

Yaşama pratiği bakımından işin aslına bakarsak, kişiler olarak yaşamımızda, zamanın izafiliği falan bizi fazla ilgilendirmiyor gibi... Zaman, ha Newton'un dediği gibi mutlak olmuş, ha Einstein'in dediği gibi esnek... Bize ne?.. Biz takvim ve saate göre yaşayıp gidiyoruz işte.. «Ne farkedecek?» dense, haklı soru gibi gözüküyor.

Gözüküyor ama, öyle değil... İnsanlar olarak zamanın kullanılışında farklılıklar yaratmak, elimizde. Geçmekte olan zamanı «su akar deli bakar» kafasıyla seyreden kişi, ömrünü boşuna geçiriyor. Geçen her saatin, hatta her dakikanın içini, «hayat» doldurmak borcumuz.

Geçmekte olan her anı, akıllıca seçilmiş olaylarla tıka-basa doldurmak şart... «Boşuna geçirilmiş zamanlar» toplanıp, «boşuna geçirilmiş hayatlar» oluşuyor. Ne kadar yoğun-dolu yaşarsak, geçen zamanı o kadar büyütmüş-genişletmiş olacağız. Bütün insanlara matematik eşitlikte aynı dağıtılmış olan zamanı iyi kullananlar, daha uzun yaşamış olacaklar. Boş geçirenlerle aynı matematik zaman dilimini kullandıkları halde...

Şimdi hemen, tümüyle keyfimize göre bir «fiziksel yorum» yapabiliriz. Ömürlerini boşuna geçiren oksijen tüketicileri, Newton'un «mutlak zaman» görüşüne göre yaşamış olacaklar.

Kendilerine verilen ömür zamanını anlamlı ve güzel olaylarla doldurup büyüterek yaşayanlar ise, Einstein'in İzafiyet Teorisini bilerek, zamanın esnekliğinden yararlanan akıllılar olacak.

O upuzun hayat yoluna çıkarken bize verilen yolluk hediyesi, kafamız ve gönlümüz... Bu ikisinden daha değerli hazineler olamaz ki... Anlam

dolu bir ömürlük zamanı doldurmak için, bu ikisini kullanmak şart... Bu o demektir" ki, hayatımızı kendimiz yaratacağız. Thornton Wilder boşuna konuşmamış: «Hayatın, bizim ona verdiğimizden başka bir anlamı yoktur» derken...

Evet, yaşamak zor ama, hangi şartlar altında olunursa olunsun, yaşama gücünü ve yaşama neşesini korumak gerekiyor. Dünyanın dertlerini, hatta belalarını, dünyayı ve hayatı sevmemek için bahane etme kolaylığına kaçmak, hak değil...

Bir gerçeği saydam ve berrak biçimde açıklamak borcumuz: Zaman Baba'nın bize vereceği en iyi ders, «Bu dünyayı olduğu gibi kabul etmek»tir. Ayrılıkları ve dönülmez yolculuklara çıkışı ile de... Her haline karşın dünyayı ve hayatı sevmeden ömrünü tüketenlerse, kafaları ve yüreklerini çalıştırmadan bu dünyadan gitmiş olacaklar... Zaman Baba'nın verdiği en önemli bir dersi daha, hiç mi hiç anlamadan...

Yazık.

BİLGİSAYAR ÜZERİNE

Bilgisayar gün geçtikçe-saat geçtikçe, yaşayışımızın en önemli-öğelerinden (unsurlarından) birisi olmakta... Hem yalnız iş yaşayışımızla ilgili olarak değil, tüm ömrümüzün de baş köşelerinden birini, işgal edecek gibi görünmekte...

Hakkında söylenen çeşitli sözlerden biri: «Bilgisayar her şeyi yapabilir, ancak fantezi yapamaz» oluşu. .Bilgisayarın hayal gücü yok, yaratıcı değil. Bilgisayarla sanat eseri verilemiyor. Örneğin müzik alanında bilgisayarla yapılan besteler, canbazhane hüneri olmaktan ileri gidemiyor.

Öte yandan tasarlama ve çizim konularında bilgisayar, çok güçlü bir yardımcı. Otomobil dizaynından buzdolabına, mühendislik yapılarından mimariye kadar... Buradaki yardıma sözü, yersiz kullanılmış değil. Yaratacak olan yine insan. Ama bilgisayar o kadar akıllı ve şimşek hızında bir yardımcı ki, aynı zaman ölçüsü içinde yaratıcıya yeni ufuklar açıyor. İnsan beyninin verimini arttırıyor. Onsuz yapılamayacak olan işleri ortaya koyabilme, hatta yaratabilme yolunu açıyor.

İnsan beynindeki yaratma gücünün dayanakları, bellekte (hafızada) depolanan bilgiler. Bu konuda aykırı gözükse bile geçerli olan bir örnek şu: Bellek deposu bomboş olan bir insanın yaratma gücü de sıfır gibi oluyor.

Yaratma işlevine yeni temeller kazandırabilecek olan etken, bilgisayar belleklerinde depolanan bilgiler... Sonsuzlaşmaya başlayan bu hazinelerin bir anda ekranda ya da ekranlarda parlayıvermesi çok önemli. Bu denli büyük hacimdeki bilgi hazinesi, insan beynine sığmıyor.

Bilgisayardaki hız faktörü de çok önemli. Kalem-kâğıtla saatlarca sürecek olan işlemlerin sonuçları, bir anda alınıyor. Ay yolculukları sırasında çok duymuştuk. Aydan dünyada dönüş yolculuğundaki uzay araçları rota düzeltirlerdi. Bu düzeltme hesapları bilgisayarla yapılırdı. Eğer bu hesaplar kalem-kâğıtla ve isterse çok sayıda insan beyni marifetiyle yapılmış olsaydı, astronotlar bu hesaplar bitinceye kadar bizim dünyamıza değil, çoktan başka dünyalara göçmüş olurlardı.

Bilgisayar kullanımının başlamasıyla, bazı olumsuz gelişmelerin de ortaya çıktığı düşünülüyor. Bilgisayarın artık uygulamalara kumanda ettiği, örneğin düşünme-tasarlama ile uygulama arasında bir rol üstlenerek, üretimdeki insanın görevini gereksiz biçime dönüştürdüğü anlatılıyor. «Artık çalışan insan bilgisayar dolayısıyla otomatlaşır, yaptığı iş düşünme çabası gerektirmez» deniyor.

Gerçekten de bilgisayar, insanların sırtındaki bazı yükleri kaldırıyor. Bu rahatlığa yaslanan insanlar, tembelleşme eğilimine giriyor. Bu değişme yalnız bedensel alanda kalmıyor. Tembelleşme ruhsal etkinliklere de yayılıyor, insanlar düşünme uyuşukluğuna sürüklenebiliyor.

Bu iddialarda bazı insanlar için gerçek payı olmadığı söylenemez. Tembellik ve çalışkanlık insan doğasının özellikleri... Her şart altında hükümlerini sürdürüyorlar. Tembelleşmeyi salt bilgisayarın suçuymuş gibi kabullenmek, gelişmenin tümünü görmemek olur. Çalışkan insanların bilgisayar yardımıyla daha çalışkan ve verimli oldukları gerçeği savsaklanamaz.

AynLSoru bilgisayarlara bin kez sorulsa, bin keresinde de aynı yanıt alınıyor. İçine virüs girmemiş, hastalanmamış, deyim yerindeyse sağlıklı bir bilgisayar oldukça... Yanıtı olan bir soru yöneltildikçe... Ama aynı soru bin insana yönetilse, bazan belki de yüzlerce farklı yanıt alınabiliyor. Bu farkın, araştırmalardaki sonuca yaklaşma hızının sağlanmasında büyük önemi var.

Bilgisayarın gelecekte umutla beklenebilir iyi işlerinden biri, politika alanında olsa gerek. Bilgisayarın marifeti, ticaret borçlarını bir anda-bir düğmeye basarak çıkartmaktan ibaret kalmamalı... Politikacıların da toplumlarına olan borçları, bir anda ekranda gözüküvermeli... Hiçbir itiraza yer vermeyecek gibi...

Gelecek seçimlerde hangi siyasal partinin yüzde kaç oy alacağı da bir anda ekranda görülüvermeli. Hiçbir itiraza yer kalmayacak gibi... Hem öyle anketçi dolaştırarak falan değil, bu bilgi insan beyinlerinin yaydığı ışınlar ölçülerek toplanmalıdır. Her gün yeniden bir kez daha ölçülerek... Hava durumu bildirileri gibi... Her gün.

Öte yandan bilgisayar kullanım alanlarında gereksiz yayılmalardan kaçınmanın doğru olduğu söylenebilir. Örneğin eş seçiminde bilgisayarların, en isabetli sonuçları verdiği iddia edilemez. Bilgisayarın hayal gücü ve duygulanması yok ya! Bu yardımdan mahrum kaldığı için hayıflanmayacak olan çok sayıda insan, kendi

seçiminden memnun.

Günümüzde pek çok insan, insanlara inanmıyor da bilgisayarlara inanıyor. Benim bu düşünceye dayanarak, bilgisayarlardan beklediğim çok önemli bir hizmet var. Bu hizmet «dünyanın yakın bir gelecekte insanların yaşamasına elverişli olmaktan çıkacağı» gerçeğini, inandırıcı biçimde ortaya koymaktır.

Dünyanın geçmişte ve gelecekte milyonlarca yıla yayılan bir ömrü var. Bu görkemli zaman ölçüsüne göre bir insan ömrü, minyatür-minicik bir zaman ölçüsüdür. Buna da karşın 20'inci yüzyılda yaşayan bir insanın gördüğü çevre kirlenmeleri, dehşet verecek kadar dramatiktir.

Dünyamız hızla, insanların yaşayamayacağı gelişmelere sürükleniyor. Ozon tabakaları deliniyor, okyanuslar bile kirlenmeye başladı. Yaratıkların nefes alabilmesini sağlayan oksijen üreticisi ormanlar, hesapsızca hatta vicdansızca yok ediliyor. Akdeniz ve Karadeniz'e akan nehirlerle kıyı yerleşmeleri, sürekli zehir akıtıyor. Kirliliği gözle görülmeyen yerler bile, biyolojik olarak zehirlenmiş bulunuyor.

Daha yakın örneklere gelelim. Marmara Denizi'nin 200 cins balığından, yalnız dört cins kalmış gibi... Galata Köprüsü'nün altında günde 25 kuruşa kiraya verilen plaj kabinlerinin bulunduğunu, yaşlılar bile unuttu gibi... İstanbul şehri 10 milyonluk nüfus yığılmalarının yarattığı çevre kirlenmeleriyle, kültürel ve estetik kirlenmelerin yükü altında eziliyor.

Dünyada ve bizde çevre kirlenmelerinin insanlığı sürüklediği trajik akıbetin ciddiyetini insanlara ve özellikle politikacılara kanıtlamak, bilgisayarların (ve dolayısıyla onları üretenlerin) görevleri arasında bulunuyor. Bu borcu, çevre kirlenmelerinde bilgisayarların oynadığı rol doğuruyor.

Konunun, uyarı gerektiren bir yanı var. Bilgisayar ve programları üretimi, endüstriyel ve ticari bir iş alanı olarak işlemekte... İş yaşayışının kuralları arasında da, «acımasızlık» bulunuyor. İşte bu noktada, bir an durup düşünmek zorunlu... Çünkü bilgisayar ve program üretimi, insanlara konfor sağlayan üretimle bir tutulmamalıdır. Çünkü bu üretim, toplumların ve insanların gelecekteki huzur ve mutluluğunu sağlayacak bilimsel bir araştırma alanıdır. Bilimsel bir araştırma alanını kullanan bilgisayar üreticilerinin, bilgisayar kullananlara ve tüketenlere «acımasız» davranmasına katlanılamaz.

Şurası açıkça bellidir ki bugün dünyanın vardığı yaşama düzeyi ve biçiminde, bilgisayar kullanımının önemli rolü olmuştur. Bu rolün istisnasız olarak insanların hayrına olduğunu söylemek mümkün değil... Tıpkı Einstein Görecelik (rölativite-izafiyet) Teorilerinin yeni bilimsel gerçekleri ortaya koyduğu kadar, atom bombası üretimine de sebep olduğu gibi...

KİRALIK DÜNYA ARAYIŞI

Gelecek üzerine yapılan tahminleri, hatta hesapları, kimse ciddiye almıyor. Söylenenler, herkese, şaka gibi-oyun gibi geliyor. Hele 100 yıl, 200 yıl gibi uzun süreler içinse...

Oysa önümüzdeki 50 yıl içinde dünyada öyle gelişmelerin olması beklenebilir ki, insanların aklı durabilir. Bilginler tehlikeleri açıkça anlatmıyor da, felaket araçlarını geliştirip duruyorlar.

Dünya üzerindeki insan nüfusu 3 milyarı buluncaya kadar, yüzbinlerce yıl geçti. Oysa bu nüfusun iki misline çıkması, yani bir 3 (üç) milyar daha artması için, yalnız 40 (yalnızca kırk) yıl yetmekte... Böyle giderse, içme suyu bulunamayışı için, çok beklemek gerekmeyecek.

Ne yapılacak bu durumda? Dünyanın yaşanmaz hale gelişi, her şeye razı bir sabır içinde beklenecek mi, yoksa kurtuluş çareleri mi aranacak? Örneğin kiralık ev değiştirir gibi, başka dünyalara göç etmeyi mi düşüneceğiz? «Kiralık dünya» aramanın ilk şartı, hemen başka gezegenlerle ilişki kurmak... Bize benzeyen canlıların nerede yaşadığını araştırmak...

Evrendeki başka canlılarla ilişki kurmaya çalışmak, çağımızın en meraklı işlerinden biri.

Daha 1959 yılında, B.Amerika'daki Cornell Üniversitesi'nde, bu amaçla özel bir laboratuvar kuruluyor. Belki de evrende, dünyadakinden çok daha gelişmiş canlıların yaşadığı ve onlarla ilişki kurmanın uygun olacağı düşünülüyor.

Ama büyük zorluklar olduğu, baştan kabul ediliyor. Bakalım yollayacağımız haber sinyalleri, nereyeyse oraya vardığı zaman, orada bu sinyalleri alma gücünde ve hazır alıcılar çalışır durumda olacak mı?

Yaklaşık olarak hesaplanıyor ki, yalnız Samanyolu'nda, yeryüzümüz komşularına benzeyen en az 10 milyon, en çok 100 milyon gezegen var. Ama bu bolluk aldatıcı. Yine bilginler, ortaya bir «kara bulut» engeli çıkarıyorlar. Kurgu-bilimle karışık anlatıyorlar ki karabulut, elektronlardan oluşmuş bir gaz bulutudur. Süper entellektüel bir canlılık biçimidir.

Karabulut «canlı»ları, bizim yaşayış biçimimize hiç benzemiyor. Onlarınki, bizimki gibi biyolojik bir yaşam değil, yemezler-içmezler. Ne biz onları anlayabiliriz, ne de onlar bizi... Bu durumda oralara göndereceğimiz sinyaller boşuna olduğu gibi, gönderiyorlarsa bile onlarınkini biz alamayız. Dolayısıyla 10 milyon-100 milyon gezegenle ilişki kurabilme olasılıkları, hemen çok küçük sayılara düşüveriyor.

Öte yandan bu gezegenler o denli uzağımızda ki, aramızdaki mesafeler ancak «ışık yılı» ile ölçülüyor. Bir bilgin gönderdiği sinyalin yanıtını 50 yıl bekleyebilse, haberleşebileceği yakındaki gezegen sayısı, hemen birkaç yüze düşüyor.

Zorluklar bitmiyor. Sinyal gönderdiğimiz gezegenin «dilimizi» anlaması için bizimle aynı yaşta olması, yani dünyanın sanki ikizeşi olması gerekiyor. Pek minik bir olasılık bu...

Dünyanın yaşama şartlarına uygunsa bile, birkaç milyon yılcık farklar, örneğin o gezegen hâlâ amino asitlerde ilk canlıların kımıldamaya başlaması dönemindeyse, neye yarayacak o sinyaller...

Tersi de düşünülmeli. Ya bize sinyal verecek başka gezegenlerin «canlı»ları, bizden birkaç milyon yıl daha gelişmiş toplumlarsa... (Evrende, minicik bir zaman ölçüsü bu birkaç milyon yıl üstelik...) Ya çoktaan, bizim kavramamız-algılamamız olanağı bulunmayan bilimsel ve ruhsal yüceliklere eriştilerse... Sinyal verseler bile biz o sinyalleri, bu kafamızla anlayamayız ki.

Hemen peşinden bir soru daha ki, yönelten İngiliz gökbilim matematikçisi (uzmanlık dalına dikkat lütfen) King-Hele'dir. Diyor ki: «Belki bu ilişki kuramayış, o toplumların gelişmelerinin sonuna vardıktan sonra, kendilerini mahvetmeleri-yoketmeleri yüzündendir.

Evrim teorisi bunu gerektirir.» Nitekim dünyamız insanlığı da, bu yola girmiş gibi görünüyor.

Korku salmayalım. Başka olasılıklar da var. Dünyamızdaki «can»lanmanın, bir milyar yıl öncesinden başladığı hesaplanıyor. Oysa insanların tarihlerini bilmeleri, şunun şurasında en çok dörtbin yıl öncesinden başlamış. Ya başka gezegen ziyaretçileri, 999 küsur milyon yıl süresinde geldiyseler? Bilemeyeceğiz ki.

Bir başka olasılık, başka gezegen canlılarının yaklaşık bizim kadar gelişmiş olması, birbirimizi anlayabilecek «dil»lerle anlaşabilmemiz...

Ama onların da sinyal gönderme.konusunda, dünyalılar kadar umutsuz ve tembel oluşları.

Uzay ziyaretçisi gemilerine, «Uçan Daire» diye ad koyduk. Ya bu canlılar, yeryüzünü uzaktan inceleyip gittiyseler... Ya dünyalıların düşündüğü gibi, yeryüzüne ayak basınca ilacını bulamayacakları mikropları almaktan korktuysalar..

Gözardı edilemeyecek bir ciddi olasılık da şöyle: Çok gelişmiş, üstün zekâlı başka gezegen canlıları uzay konuklarının çevremize gelip, dünyanın «sicilini» çıkartmış olmaları...

İnsanların anatomisinden tutun, aklına kadar tüm envanterini, kendi geliştirdikleri bilgisayarlara anında geçirmiş olmaları... Sonra da birkaç milyon yıl için dünyayı «tehlikeli bölge» sınıfına sokup, basıp gitmeleri... Ta ki insanlar birbirini yiyip bitirinceye, nükleer kirlenmeler temizleninceye kadar.

En güçlü olasılık bu gibi.

Üstelik Einstein'ın başımıza açtığı işler yüzünden, uzayı bile doğru dürüst tanıyamayacağımız, koskoca yıldız kümelerini bile «göremeyeceğimiz» ortaya çıkıyor.

Örneğin, bizden 15 milyar ışık yılı kadar uzakta olan ve bizden «ışık hızıyla uzaklaşan» yıldız kümelerini «görmemiz», dolayısıyla izlememiz olanağı yok. Böylece zavallı dünyamızda, uzayı incelemenin bile mutlak sınırına varılmış oluyor.

Bu saptama yüzünden, bilimsel bulguların karmaşıklığı ve geometriye sığmaz abstrakt'lığı anımsanıyor. Deniyor ki: «İnsanların ruhsal yeteneklerinin, kavrayış ve algılama (idrak) güçlerinin de «mutlak» bir sınırı vardır.»

Zaman ve evrenin ulu boyutları konu olunca, insanlar «yeni düşünce modelleri» geliştirmek için borçlanıyorlar. Gün geliyor her doğma (inak, nas), bir süre inatla savunulur bile olsa, terkedilmek zorunda kalınıyor.

Nobel ödüllü fizikçi Max Born 82 yaşına geldikten sonra, düşüncelerin geçerlik süreleri konusunda görüş belirtiyor: «Sanırım ki 'mutlak doğruluk', 'mutlak kesinlik', 'son olarak varılabilecek gerçek' gibi düşünceler, insan beyni düşsel yakıştırmalarıdır ki, böyle düşünceler bilimlerin hiçbirisine yaklaştırılmamalıdır.»

Fizikçilerden, yepyeni ve hiç söylenmemiş anlatımlar duyuluyor. Tek bir atomun bir başka atoma, daha önce rastlayıp-rastlamadığını «bildiği» ve bunu «anımsadığını» söylüyorlar.

Böylece bir atomun diğerinden farklı kişiliği bulunduğu, dolayısıyla bireyselliği olduğu anlamını çıkarıyorlar, ilk bakışta uzak gibi gözüküyor ama, ekliyorlar: «Bu saptamalar dolayısıyla, felsefede devrim yaratacak sonuçlar çıkarılmalıdır.»

Max Born bu konudaki aydınlatıcı görüşlerini şöyle sürdürüyor: «Düşünce yöntemlerinde gerginliğin kaldırılarak esnekliğin sağlanması, çağdaş bilimin getirdiği en büyük nimettir.

Dünyadaki tüm kötülüklerin en derin kökleri, tek bir gerçeğe ve buna inananlara uzanır.»

İnsanların yeni bir dünya bulabilmeleri için, düşünce ve bilgi güçleri şimdilik yeterli değil. Umut ancak, yeni gerçekler bulabilmeye bağlı.

YAŞADIĞI ÇAĞ VE ÇEVRESİ

Bu kısa yazı dizisi, Sinan üzerine sistemli bir bilgi demeti sunuşu değildir. Zaten Sinan, bir kalın kitaptan daha kısa anlatılamaz. Burada sunabileceğim; tarihe geçmiş kişiliklerimizden birisi olan Sinan'ın, önyargılardan ve kalıplaşmış ve paketlenmiş hazır düşüncelerden sıyrılarak, bir kez daha düşünülmesi çabasıdır. Amacım; O'nun bıraktığı eserlerin kısa analizi dışında, çevresi ve yaşama şartlarına birer anlık ışıklar çakmaya çalışmaktır. Belki bunlardan, günümüzü ve geleceğimizi değerlendirmek konusunda bazı sonuçlar çıkarabiliriz diye düşünüyorum.

Sinan, üzerinde sürekli olarak yazılan ve konuşulan bir kişidir. Yıllar geçtikçe Sinan'ı daha iyi anlama çabaları, daha geniş inceleme gruplarına konu olmaktadır. Yurdumuzda ve dünyada... Sinan için yazılanların daha yüzyıllarca süreceğini ve hiçbir zaman tek bir kitapta toplanıp bitmeyeceğini, bilmek gerekir.

İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından alınması sırasında sağlam kalan ender birkaç yapının başında, Ayasofya vardır. Zaten çöküş dönemine girmiş olan Bizans İmparatorluğu, Haçlıların 1204 yılında harabeye çevirdiği kenti tamire vakit bulamamıştır.

Fetih sırasında sağlam olan bir yapı dizisi ise, surlardır.

Kurulmuş ve gelişmekte olan Osmanlı Devleti, İstanbul'un ele geçirilmesiyle, aradığı başkenti bulmuştur. İstanbul'un fethi, devletin Osmanlı İmparatorluğu'na dönüşmesinin başlangıcıdır. Açıkça dile getirilmemiştir ama, padişah Fatih Sultan Mehmet, ilk Osmanlı İmparatorluğu'dur.

İmparatorluğun kuruluşu ile beraber kendine özgü bir düşünme ve yaşama biçimi doğmuş, bunun sonucu olarak başkentin sanat ve kültürü belirlenmiş ve ortaya çıkmıştır. Devlet sözle idare edilen bir yönetim biçiminin ilerisine atlayarak, yazılı kanunlara sahip olmaya başlamıştır. Fetihten 67 yıl sonra tahta çıkan Süleyman I (Muhteşem Süleyman) kanun koruyucu olarak kurduğu hukuk düzenine saygılı olmuş ve 46 yıl süren saltanatı boyunca, kendi doyduğu kanunlara uyma edebini göstermiştir.

1930'lu yıllarda ülkemize mimarlık eğitimi için gelmiş ve Türkiye'de

uzun yıllar çalışmış bulunan Profesör Ernst Egli, «Sinan» adındaki Almanca kitabında, fetihten sonraki dönemi şöyle özetlemektedir:

«Yaklaşık 1460'dan 1520 yılına kadar geçen zaman, her açıdan gelişme ve olgunlaşma sürecidir. Kendine özgü düşünme-yaşama-sanat biçimlerinin belirlenmesi ve mükemmelleşmesi hazırlığıdır. Bu dönem, klâsik bir çağın ilk perdesidir.»

Fetihten yaklaşık 100 yıl sonra, yani 16. yüzyılın ortasında İstanbul, fetih sırasında harabeliğinden kurtarıldığı gibi, bütün Avrupa'nın en mâmur şehirlerinden birisi olmuştur.

16. yüzyılda Türk toplumu, İ.S. ikinci bin yılda yaşadığı en yüksek doruğa yükselmiştir.

Toplumda tüm yaşama kültürü ile beraber sanata verilen önem, en yüksek düzeye çıkmıştır.

Hemen burada, kültür ve sanat eserlerinin değişik yazgılarına işaret etmek gerekir.

Mimarlık eserleri kalıcıdır, yüzyıllarca ayakta durur. Bu özellik mimarlık eserlerinin talihidir. Ancak başka kültür ve sanat eserleri, bu tarihten mahrumdur. Kimbilir o devirden kalan nice minyatür, şiir ve her türlü edebiyat eseri, nice beste yok olup gitmiştir de, haberimiz bile olmamıştır. Sinan'ın ölüm kaydının bulunamaması gibi bir olayı yaşadıktan sonra, belirtmeye çalıştığımız yok oluşlara inanmamak elden gelir mi?

O devir Osmanlı padişahları yalnız savaşçı kişiler değildir. Fatih Sultan Mehmet; döneminin en ünlü ressamlarından Venedikli Bellini'yi İstanbul'a getirerek, yağlı boya tablosunu yaptırmıştır. Yıldırım Bayezit filozoftur. Selim II, hem besteci hem şairdir. Kanuni Süleyman zamanı, nice binlerce kişinin dışında, sarayda 200 kadar şair sürekli misafir edilmektedir. Bu misafirlik, yatacak yer verip karnını doyurmak gibi kısır ölçülerin üstünde olmakta ve sanatçıların geleceğini kurtaracak olanakların bahşedilmesine varmaktadır. Zaten Süleyman'ın kendisi üstad şairdir. Neredeyse bütün sadrazamlar ve vezirler (başbakanlar ve bakanlar), ya sanatçıdır, ya sanatseverdir.

Cumhuriyet dönemimizde Atatürk'ten sonraki devlet adamlarımızın, şairler ve edebiyatçılarla değil yakın ilişki kurmak, görüştüklerine dair bile bilgim yoktur.

Evet... Cengâver Yavuz Sultan Selim şairdir. Demektedir ki:

«Şîrler pençei kahrımda olurken lerzan Beni bir gözleri ahuya zebûn etti felek»

(Aslanlar ezici pençemde titrerken, felek beni bir ceylân gözlüye esir etti) Adının başına yabancılar tarafından «muhteşem» sıfatı eklenmiş bulunan ve 46 yıl saltanat süren, Kanuni Sultan Süleyman ise, iktidar tiryakisi değildir. Demektedir ki:

«Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi...»

Devletin kuruluşu öyledir ki, şair ve filozof padişahlar, anında idam kararı vermektedir.

Ama yine toplumun kültürü öylesinedir ki, tüm devlet ricali sanat âşığı bulunmaktadır.

Beste yapmakta, şiir yazmakta, ya da müzik dinlemektedirler. Siyasi mücadele bile, hiç olmazsa görünüşte şiirsel davranışlarla yapılmaktadır. Hiçbir Osmanlı sadrazamının, karşıtları için «kıçüstü oturdular» gibi bir deyim kullandığı, duyulmamıştır.

Prof. Selçuk Mülayim, Sinan'ın çağını tanıtmak için, tarihin nasıl kavranması gerektiğini şöyle anlatmaktadır: «Hem tarih araştırmalarının hem de okuyucuların sık sık unuttukları bir konu var; tarihin bütünlüğü... Gerçekte sanat tarihi, siyasi tarih, iktisat tarihi v.s. gibi bir dizi ayrı ayrı tarihler yoktur, tek bir tarih vardır, o da insanın tarihidir... Şu halde teorik olarak yatayda ve düşeyde, tarih kavramının bölünmezliği esastır, bu kural mimarlık tarihi için de geçerlidir...»

Her söyleneni kolay kabul etmeye alışanlar için doğal olan bir görüş şudur: «Sinan çağı, Türk mimarlığının altın çağıdır.» Gerçekleri gizleyen ve şaşırtıcı olan bu yargıyı yapayalnız bırakıp, sakat düşüncelerin yerleşmesine yol açmamalıdır. Gerçek olan şudur ki Sinan çağı, yalnız Türk mimarlığının altın çağı değil, Türk toplumunun altın çağıdır.

SADELİKLE YARATILAN BAŞYAPITLAR

Sinan'ın doğum yılı olarak kesin bir tarih söylenmemekte, yaklaşık 1490-92 yıllarında doğduğu kabul edilmektedir. 400'üncü ölüm yılı olarak 1988'in kabulü de, bulunmuş herhangi bir kayıda dayanmamaktadır. Bu şaşırtıcı gariplikten doğan durum nedeniyle, kendisine artık padişah fermanlarının gönderilmez olduğu 1588 tarihi, ölüm yılı olarak kabul edilmektedir.

Duyarlık doğuran bir soru, Sinan'ın hangi milletten olduğudur. Sinan devşirmedir. Çağının Türk toplumu içinde; çocukluğundan başlayarak büyümüş, yetişmiş, belli ki mimarlığının yanında türn yetenekleriyle de, doruklara çıkmış. Bu bakımdan bütün padişah valide sultanları ile tıpatıp aynı olan bir benzerliği vardır. Kısaca ve açıkça belirtmek gerekir ki, Osmanlı padişahları ne kadar Türk ise, Sinan da o kadar Türk'tür...

Sinan bir yüzyıla yaklaşan ömründe, beş padişah dönemi yaşamıştır. Yıldırım Bayezıt l (1476-1512), Yavuz Selim l (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman l (1520-1566), Selim II (1566-1574), Murat III (1574-1599).

Mekke'den Macaristan'a kadar beş yüze yakın yapı, Sinan'ın adına bağlanmaktadır. Sinan devrinde; değil uçak-tren ve karayolu tekerlekli vasıtalarını kullanma olanağının bulunmadığını, hayvanların çektiği arabalarla bile her yerin dolaşılmadığını, hatırlamamız gerekiyor. Bu eserlerin tümü, Sinan tarafından direkt olarak planlanması ve yapılarının yönetilmesi, mümkün değildir.

Çıkarılması doğal olan bu sonuç, Sinan'ı küçültmez, tersine büyütür. Çünkü Sinan, yalnız tek eserlerin sahibi değil, aynı zamanda, bir ekol kurucusu, çalışma grupları organizatörü ve sistem yaratıcısıdır.

Çevresinde oluşturduğu grupların öncüsü ve üstadıdır... Yakın veya uzak mesafelerden çevresine tuttuğu ışık nedeniyle, beş yüze yakın eserin Sinan'ın adıyla anılması, yadırganmamalıdır.

İnsanların, doğadan korunmak için, yapmaya başladıkları ilk yapılar, en basit biçimi ile, taş taş üzerine konarak başlamıştır. Bu işin nasıl

geliştiğini ve sonunda büyük yapılara kadar nasıl vardığını açıklamaya girersek, sanılmasın ki karmaşık teknik sorunlara dalmış olacağız. Her şey çok basittir. Taş taş üzerine konarak duvar yapılmış, bu duvarda bir pencere veya kapı açmak istenince, bırakılan deliğin üstüne önce tek bir büyük taş konmuştur. Bunun bir kademe sonrası, tek büyük taş yerine çeşitli taşlardan kemer yapılmasıdır. Makine üretiminde tekerleğin icadı ne kadar önemli ise, mimarlık yapılarında da kemerin bulunması, o derecede önemlidir.

Bundan sonrası da yine çok basittir. Nasıl ki çok sayıda tekerlek ve dişli çark biraraya gelerek bir makine yapılıyorsa, çok sayıda kemerin bitiştirilmesi ile, eski büyük mimarlık ve mühendislik yapıları doğmaktadır. Şöyle ki: Yan yana bitişen çok sayıda kemerlerle, tonozlar yapılmaktadır. Bir daire üzerinde ortada birbirini kesecek gibi birleşen kemerlerle de, kubbeler inşa edilmektedir. Evet, bütün bu geleneksel mimarlık edebiyatının anahtarı, bu kadar basittir.

Duvar, kemer, tonoz, kubbe ve direk elemanları ile; yani en sade taşıyıcı sistem (strüktür) elemanları ile, en mükemmel ve en ahenkli kitle kompozisyonları ve iç hacim etkileri yaratabilmektedir.

Sinan'ın en ünlü kompozisyonları olan Şehzade Camisi, Süleymaniye ve Selimiye Camileri, işte bu açıkladığımız taşıyıcı sistemler kullanılarak bütünlenmiş olan; kubbeler, yarım kubbeler, tramp ve pandantif adındaki geçiş elemanları, ağırlık kuleleri, kemerler, ayaklar, duvarlar ve payandaları gibi elemanlardan başka nedir ki?...

Sinan'ın camilerde uyguladığı kubbe biçimi; aşağı yukarı çağdaşları olan Michelangelo'nun San Pietro'da, Brunelleschi'nin Floransa Katedrali'nde yaptıklarının aynıdır ama, daha da ustacadır. Öte yandan hiç kimse Michelangelo ve Brunelleschi'nin Ayasofya'yı taklit ettiği düşüncesi gibi bir te'rbiye yoksulluğuna düşmemekte, ancak bazı kişiler, Sinan'ın eserlerini Ayasofya'ya, fazlaca benzettiğini ileri sürebilmektedirler.

Taşıyıcı sistemin abecesinin duvarlar, kemerler, kubbeler gibi elemanlar olduğunu anlattık.

Günümüzde, ya da bin yıl sonra mimarların eline yalnız bu imkânlar verilse, ortaya çıkacak eserin, ya Ayasofya'ya ya da Süleymaniye'ye benzetilebileceğini unutmamalıdır. Müzikte beste de yedi notayla yapılmaktadır. Bunlar da, müziğin kemeri ve kubbesidir. Aynı notaları kullandılar diye, Beethoven'in Dede Efendi'yi taklit ettiğini sanmak, safdillik olur.

Ana şemada, kubbenin dört yanına yarım kubbe gelebilir. Ya da iki yanına yarım kubbe, iki yanına kemer gelebilir (Süleymaniye, Tophane Kılıç Ali Paşa ve hatta Ayasofya gibi). Ya da kubbe dört kemerin üstüne oturtulabilir (Mihrimah Sultan Camisi gibi). Bütün bu biçimler, geometrik kökenlidir. Üçgen, kare, küp, piramit gibi geometrik biçimlere nasıl hiç kimse sahip çıkamazsa, bu taşıyıcı sistem formlarına da, hiçbir mimar sahip çıkamaz. Bu nedenle örneğin Kılıç Ali Paşa Camisi için «ayrıntılarda Türkleşmiş Ayasofya» gibi yaklaştırmalar yapılması da, anlamsızdır.

Asıl taklitçilik, ülkemizde son yıllarda yapılmış ve yapılmakta olan onbinlerce cami ile ortaya konmaktadır. Bunları yapanlar, ne için yapıldığını bilmeden, kubbe inşasını caminin ayrılmaz parçası saymakta ve hiçbir şey anlamadan, ezberlenmiş gibi, betonerme ile, sürekli olarak kemer ve kubbe (kabuk değil) yapmaya devam etmektedirler.

GÖRÜNTÜLERİN ARKASINDAKİ ANLAMLAR

Sinan, yağma yapının boğucu denecek kadar sınırlım olanaklarına karşın, kendinden öncekilerin, hatta kendinden sonrakilerin beceremediği bir büyük başarıya dahaf ulaşmıştır: Çıraklık döneminden başlayarak yaptığı bütünl camilerde, iç hacim bütünlüğünü sağlamış; bütün yapıyı, kendi içinde parçalanmalara gitmekten kurtarmış ve yaşayanların birbirinden kopmasını önleyecek, mutlak bir iç hacim birliği yaratma başarısını göstermiştir.

Reha Günay, Sinan yapılarında iç mekânın gelişimi ile ilgili olarak Selimiye'yi şöyle özetler: «Osmanlı mimarlığının en çok sevilen bir eseri olduğu kadar Sinan'ın da en beğendiği yapı budur ve Ayasofya'dan üstün görür. Gerçekten altıgen ve sekizgen şemaların, hem mekân her taşıyıcılık bakımından Ayasofya ile benzerliği yoktur. Selimiye'de anıtsal boyutlarda kullanılan sekizgen şema ile, Ayasofya artık simge yapı olmaktan çıkar.»

Ana kubbeyi, alt düzeyinden başlayarak saran ve onun etrafında toplaşan yarım kubbe ve kubbeciklerin, iç mekânı bütünlediği gibi, dıştan gözüken kitleyi de yumuşak ve uyumlu yuvarlak yüzeyler ile tamamladığı ve zemine kadar ahenk içinde indirdiği bilinmektedir.

Oysa yeni yapılan statik araştırmalar sonucuna göre bu yarım kubbe ve kubbecikler, yalnız kitleyi mimari mükemmellik açısından bütünleştirmiş olmakla kalmamakta, aynı zamanda statik açıdan da, güçlendirici ve destekleyici rolünün görkemini, sayısal olarak ortaya çıkarmaktadır.

Sinan'ın, genel olarak doğal meslek görgüleri dışında, daha eski yapılardan fikir almanın ötesinde yararlandığı gibi, hafif ve cahilce düşüncelerin ileri sürüldüğüne, rastlanmaktadır. Örneğin, sekizgen planlı Selimiye'yi yapmadan önce, yapılan sekizgen örnekleri görmüş olması olasılığı, bazı kişilerce olay haline getirilmektedir.

Görmüş olup olmadığına dair bilgim yoktur. Böyle bir bilgiye gereksinme de duymuyorum.

Soracağım şudur: Görse ne olur, görımese ne olur? Zaten Sinan'ın

eserleri, doğal ve hızlı bir planlama düşüncesi akışının beklenir sonuçlarıdır.

Tam bu noktada, atlanmaması gereken bir gerçeği, hemen açığa çıkarmalıyız. Dünyada betonarme ve çelik gibi yeni malzeme ve bunların yol açtığı yeni taşıyıcı sistemler ortaya çıkmadan önce (yani yaklaşık 19. yüzyıla kadar) bütün yapılar, kârgir yığma sistemi ile (ahşaplar hariç) yapılmıştır. Yani abecesi: taş taş üzerine koymaktır. Böylece ortaya konan eserler, yalnız Sinan'a ait değildir. Mısır piramitleri, Ziguratlar, köprüler dahil bütün Roma ve Yunan uygarlığı eserleri, tüm dünya sarayları, büyük Hıristiyan katedralleri dahil bütün tapınaklar, aynı yoldan gidilerek gerçekleştirilmiştir.

Sinan, o dehâsı ile günümüzde yaşasaydı, kesinlikle iddia ederim ki ön gerilimli betonarme ve çelik gibi, yeni malzemelerden yararlanarak, günümüz taşıyıcı sistemlerini uygulayacaktı. Daha kolay anlaşılsın diye tekrar etmekten çekinmeyerek diyeceğim ki; Sinan bugün yaşasaydı, yapmayacağı tek şey, betonarme kemer ve kubbe olacaktı.

Her türlü dünya görgüsünden yoksun ve kendi toplumu tarafından art niyetlerle cahil bırakılmaya çalışılmış bazı insanlar, kubbenin camilere, dolayısıyla yalnız Müslümanlığa ait bir simge olduğunu sanmaktadırlar. Küçük-büyük bütün camilerin, mescitlerin, ille de kubbeli yapılması gerektiğini düşünmektedirler. Bu sanı, yersiz ve gereksizdir. Çünkü kubbe denen taşıyıcı sistem formu, geçmiş zamanlarda camilerde olduğu gibi, kiliseler ve havralarda da kullanılmıştır. Bununla da kalmamış, din yapıları dışında hamam ve çarşı gibi yapılarda da, Güney Amerika'da bile kullanılmıştır. Bu durumda kubbenin İslâmlığın simgesi olduğunun sanısı, kafalardan silinmesi gereken bir hazır düşüncedir.

Bazen, mimarlık kompozisyonlarındaki kitlelere simgesel anlamlar verilmekte ve sanki kitle biçimlenmesinin bu anlamlara göre ortaya konulduğu düşünülmektedir. Örneğin ortadaki egemen görünüşlü ana kubbenin; padişahı temsil ettiği, onun yanında gruplaşan yarım kubbe, kemer gibi tamamlayıcı elemanların padişahtan sonraki devlet kuruluşlarını simgelediği sanılmaktadır. Bu düşünce biçimi, temelden yoksun bir safsatadır. Esasta, bütün büyük mimari eserlerin kitle ve kullanım olarak biçimlenmesi, taşıyıcı sistem şartlarından ve kullanma mantığından doğar.

Yukarıda açıklanan gerçeği, «ne»yin, «ne» için yapıldığını bilenler çabuk kavrar. Bu kişiler, mimarlığın dayandığı temelleri bilen üst düzeyde mimar ve mühendis meslek adamları ile, az sayıda başka

disiplinlerden anlayışlı kişilerdir. İşin esasını kavrayamayıp mimarlığı bir biçim ve renk oyunculuğu sananlar, tiyatroyu yalnız çadırda görmüş olan ve mimarlığın uzağında kalan kişilerdir.

Belki de, ince ve nazik olmadığı düşünülebilecek bir soru, akla şu biçimde gelebilir:

«Acaba Sinan'sız bir İstanbul nasıl olurdu?» Ya da Edirne...

Sinan'ın büyüklüğüne hiç gölge düşürmeden, O'nun hakkında ileri sürdüğümüz düşüncelerin bir tekinden bile vaz geçmeden diyebiliriz ki, yadırgayabileceğimiz bir değişiklik olmazdı.

Çünkü büyük sanatçıları yaşatan ortam, o kişileri yaratan ve yücelten toplumlardı. Adı

Sinan olmayan bir başka dehayı yetiştirme gücü, yine o toplumun yetenekleri arasında bulunacaktı.

Sanat, kültür ve bilimin kaynağı, toplumdur. Ortayal çıkan her eser ve her olayın anası onu doğuran toplumdur. Bugün şehirlerimizde gördüğümüz her türlü yeni yapının çehresi de bugünkü toplumumuzun çehresidir.

MİMARLIĞI-MÜHENDİSLİĞİ-YARATICILIĞI

Binalarda eğrisel yüzeylerin kullanışında, kubbelerin itki güçlerinin karşılanmasında, Sinan'ın matematik denge anlayışındaki büyüklük açıkça ortaya çıkar. Ancak, Sinan'ın eserleri arasında, yine çağının yüzyıllarca ötesine atlayan köprüler ve suyolu kemerlerinin bulunması hayranlık gözlerimizi ayrıca ve iyice açmalıdır.

Bu nedenle Sinan, dahî bir mimar olduğu kadar, dahî bir mühendistir. O'nun sözünü ederken, bu gerçeğin belirtilmesi zorunluğu, savsaklanamaz. Sinan, yalnız mimar değildir, yalnız mühendis de değildir. O, ne olursa olsun, yapı sanatının notlarıyla her türlü besteyi (binayı ya da köprüyü) kolayca ve rahatça ortaya koyabilen, bir büyük yaratıcıdır.

Taş ve kısmen tuğla eski yapıların (çelik ve betonarme, yeni sistemler ortaya çıkıncaya kadar), o dönemlerdeki matematik ve mekanik bilgilerin noksanlığı nedeniyle, ihtiyat olsun diye gereğinden çok daha kalın, hatta hantal yapıldığı bilinir. Genelde gerçeği yansıtan bu boyutlama, Sinan çağı için de geçerli bulunmakta idi.

Oysa, son yıllarda üniversitelerimizde, örneğin Prof. Erhan Karaesmen'in Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde, günümüzün teorik bilgileri ve bilgisayar olanakları ile yaptığı araştırmaların verdiği sonuç, çok ilgi çekicidir. Bu sonuçlara göre, Sinan yapılarının daha zarif ve daha ince elemanlarla yapılabilir olması, pek kolay gözükmemektedir.

Sinan, deneysel yollarla ve zekâsını kullanarak, matematik denen deryanın, o gün için bilinmeyen sırlarını ele geçirmiştir. Vardığı bu aşama O'nun, üstün mimarlık ve üstün mühendislik yeteneklerinin yanında, olağanüstü gözlem gücüne sahip bir bilim adamı özelliklerini de taşıdığını kanıtlar.

O zamanlar, günümüz anlamında henüz kurulmamış olan, mimar ve mühendis ekipleşmelerinin eksikliği yüzünden Mimar Sinan, Mühendis Sinan'ın, yetenekleri ile tamamlanmıştır. Bu bütünleşme, mimarlık yapıları için geçerlidir. Oysa, öte yandan, Mühendis Sinan'ın, köprüler ve su kemerleri gibi mühendislik yapılarında, olağanüstü yüksek yapı

marifetleri ve estetik düzeyde güzellikler seyredilmektedir, işte bu noktada açığa çıkarmak gerekir ki, Mühendis Sinan'ı da, Mimar Sinan tamamlamaktadır.

Sinan'ın, hayranlık uyandıran mühendislik yapılarından birisi, Alpullu'daki, Sokollu Mehmet Paşa köprüsüdür. Sinan'ın diğer eserleri yanında seyretmeye gittiğimiz bu güzel köprüye, bir mezbaha binasının, yapıştırılmış olduğunu gördük. Binanın içinde, kasaplar hayvan kesmekte idiler. Oysa asıl kasaplık, bir Sinan şaheserine mezbaha yapıştırarak yapılmıştı ve bu yapılan, kültür kasaplığı idi.

Saygıdeğer ve sevgili dostum Prof. Müfit Yorulmaz'a göre: «Mimar Sinan, camilerinde taşıyıcı sistem seçimi ve oluşturulmasında bugünkü olanaklarımızla incelediğimizde dahi, hatalı olabilecek bir yolu denememiştir. Eserlerinin dört yüz yıldır, taşıyıcı sistem arızası göstermeden bugüne kadar, çeşitli doğal afetleri de geçirerek ayakta kalması, Mimar Sinan'ın üst ve altyapı çözümlerindeki engin bilgi ve deneyimini kanıtlamaktadır. Kendinden evvelkileri özümleyip, kendinden sonrakilere -bugünkü mimar ve mühendis olan bizler dahil- örnek alınacak eserler bırakan Mimar Sinan, dünya mimarlık ve mühendislik tarihindeki değerli yerini daima koruyacaktır.»

Prof. Erhan Karaesmen, mühendisliği çok iyi bildiği kadar, strüktürel unsurların mimariyi nasıl ortaya koyduğu konusunda üstün yetenekli kavrama gücüne sahip olan arkadaşımızdır.

Selimiye'yi, ne kadar da güzel ve doğru anlatmaktadır: «Kubbenin en tepesindeki alemden, ta dıştaki duvarların temeline kadar, dünyanın en tatlı ve anlamlı mekân senfonisi yaratılmıştır. Bir göz kültürü dersidir, öte yandan: Eğri yüzeylerin, kubbelerin, kemerlerin, yarım kubbelerin, yine kemerlerin, daha küçük kubbelerin birbirinden diğerine kadife yumuşaklığı ile geçerek, sonsuz yükseklerden dökülen köpüklü bir çağlayanın, billur zerreciklere ayrılıp, çevreye saçılışı gibi etrafa mutlu yayılışıdır. Her şey yerli yerindedir. Tam bir akılcılıkla... En küçük bir ekleme yapılmasına, hiçbir yapı elemanının değiştirilmesine gerek ve olanak yoktur...»

Gerçekten de Selimiye, dünya ile bütünleşen bir yapı sanatı şaheseridir.

Sinan mimar mıydı? Sinan mühendis miydi?... Yanıt sâdedir: Ne yalnız mimardı, ne de yalnız mühendisti. Hepsiydi... Düşünürüm ki, Sinan bir büyük şairdi de... Padişahlar, vezirler şiir yazacak da, Sinan mı duracaktı? Ya nerede o şiirler? Ne olacak, yok olup gitmiş olacak...

Ölüm kaydı bile bulunamayan Sinan'ın, şiirleri mi duracak ki?

Hani söz aramızda, Sinan belki gözler önünde minyatür yapmıştır, gözlerden uzakta resim...

Çağın ünlü rönesans mimarları komple sanatçı olacak da, Sinan geri mi kalacaktı?

Sinan'ı «Mimar Sinan» diye anmakta bir eksiklik kaldığı bellidir. Bir büyük adamı, «büyük adam» diye takdim etmek ayıp olduğu gibi, Sinan'ı «Koca Sinan» diye anmak da yakışıksızdır... «Sinan» demek yeter... Büyüklük, bu adla anılan Sinan'ın kendislndedir.

Sinan'ın kimliği konusunda kemikleşmiş yakıştırmaları, her şeyden önce kısa ve açık bir gerçekle silkelemelidir: «O bir büyük yaratıcıydı.»

Sinan'ın mimarlığı, mühendisliği, bilim adamlığı, ya da sanatçılığı gibi özelliklerinin dışında, insan olarak değerini, olayların kendisinden çıkarmak gerekiyor. Sonuca çok kısa yoldan gidilebiliyor. Beş padişahla geçinmiş, yıldızı barışık kalmış bir sorumlu kişinin, yalnız bu yanı bile hayret verecek kadar tutarlı değil midir? Üstelik saray çevrelerindeki gözü dönmüş hırslı entrikacıların, Sinan'a bulaşsalar bile gölgeleyemedikleri anlaşıldıkça...

YENİ SİNAN'LAR NEREDEDİR?

«Mimar Sinan» kitabının müellifi Prof. Aptullah Kuran, Sinan'ın eserlerinin toplumumuzca korunmadığını saptamış ve düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: «Sinan'ın 450 kadar binasının yarısından azı ayakta kalabilmiştir. O'nu milli kültürümüzün odak noktalarından biri yaptığımıza göre, sözkonusu eserlerin üzerine özenle titrediğimiz akla gelebilir. Ne gezer? Sanki sıradan binalarmış gibi Sinan'ın çoğu eserlerini de bir kenara atmış, unutup gitmişiz...»

Bazı şehirlerimiz, ülkemiz tarihinin olaylarına, gelişmelerine, sahne olmuştur. En önemlilerden sayılabilecek üç örnek, İstanbul, Bursa, Edirne'dir. Bu üç kentimiz. Osmanlı İmparatorluğu, doğuşunun ve yükselişinin en önemli mekânlarıdır.

Günümüzde bu kentlerimizde, o çağlardan kalan korunabilmiş mimarlık eserleri ve mekânlar bulunuyor. Çoğu yok olup gitmiş ama, yine de kalanlar var. Bu tarihsel mimarî çevreleri ziyaret edip, o mekânları yaşamaya başlayan insan, zaman tüneline girmiş demektir.

Şehirlerin, ciddi planları olmadan, ya da siyasi ve keyfi takdirlerle sapık gelişmesine, en dramatik örneklerden biri, Edirne'dir. Yüzyıllardır Edirne'ye, hangi taşıtla olursa olsun, yaklaşanlar, bir tepeyi aşar aşmaz, Sinan'ın şahaseri Selimiye'nin görkemli siluetini görerek ürperirler ve kentin bu şaheserin eteklerine sarılışını, zevkle seyrederlerdi.

Bu zevk artık tarihte kalmıştır. Şimdi aynı tepeyi aşanlar, artık Selimiye'yi değil, bu şaheseri kapayan, yüksek ve battal boylu apartman yığınları ile karşılaşmaktadırlar. Dikkat edilirse görülebilen, ancak Selimiye minarelerinin uçlarıdır. Bu imar biçiminin saygı ve vicdan yoksulluğu sürüp gittikçe, apartman blokları gün gelecek, minarelerin uçlarını da örtecektir.

Gerçekleşen bu olay, Sinan'a karşı da, tarihimize karşı da, işlenmiş bir cinayettir. Bütün ustalıkla işlenmiş cinayetlerde olduğu gibi, katil bulunmayacaktır.

Tarihsel mimari mekânları koruma düşüncesi, her türlü değişme ve gelişmeyi engelleyecek bir tutku derecesine varamaz. Değişmeler önlenemez. Hele bizde, tarım çağdaş yöntemlere uydukça, köylerdeki

nüfus kentlere göçmeye devam edecektir. Göçler ve yeni gereksinmeler; yeni çevreler yaratacağı gibi, eski mekânları da önemli ölçüde değiştirecektir.

Değiştirecektir ama, tüm değerlerin yok edilmesi, tüyler ürpertmelidir.

Bazı kimselerin aklına, bazı soruların takıldığına, arada bir rastlanmaktadır: «Acaba günümüz mimarları, Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerin benzerini yeniden yapabilirler mi?»

Yanıt kısa ve basittir: «Yapamazlar...» Sebeplerin başında toplumumuzun, bugünkü sanat ve kültür anlayışı ile, Sinan çapında adam yetiştirmek yeteneğinde olmayışı gelir. Bu yeteneksizlik, yalnız mimar yetiştirmekle sınırlı değildir. Devlet adamı yetiştirmek konusunda da durum aynıdır. Bir başka biçimde olayı şöyle açıklayabiliriz: Eski politika liderlerimizden birisi bir mimar meslektaşımıza, Sinan'ın binaları gibi eser verip veremeyeceğimizi sormuş ve yanıtını da almıştır: «Eğer siz, yeniden Viyana'yı kuşatabilirseniz...»

Hem zaten aradan dört yüz yıl geçmiş, toplumların da ve bunun sonucu olarak mimarlığın da, çehresi değişmiştir. Günümüz şartlarına göre kubbesiz bir 20. yüzyıl şaheseri yaratılsa, toplumumuz içinde bunun ne olduğunu, kaç kişi anlayacaktır?

Tarihe saygı, yaşadığımız dünyaya saygıdır, ayağımızı bastığımız toprağa ve aldığımız nefese saygıdır. Dolayısıyla tarihsel çevrenin, sosyal ve estetik güçleri ile yaşamakta olan örneklerini korumak, uygarlık borcudur. Bu borç, yeni yapılan binaları, eskileri körü körüne taklit ederek meydana getirmekle ödenemez.

Örneğin, Ankara'da yapılan Kocatepe Camisi, tarihe saygı değil, saygısızlıktır.

Her mimarlık eseri ve kent mekânı, yapıldığı dönem için çağdaştır. Nasıl ki Ayasofya, 15. yüzyıl önce çağdaş idiyse, Süleymaniye ve Selimiye'de, dört yüz yıl öncesinin çağdaş yapılarıydı. Boğaziçi ahşap yapıları da geçen yüzyılların, kendi zamanları içinde çağdaş olan mimarlık eserleri idi. Bugün yeniden onlara benzetilerek yapılanlar ise, mimarlık eserlerinin, hortlama örnekleridir.

Evet... Sinan'ın sonsuzluğa göçüşünden beri dört yüz yıl geçmiştir. Peki, toplumumuzun yeni Sinan'ları nerededir?

Yanıt: Yeni Fatih Sultan Mehmet'ler, yeni Kanuni Sultan Süleyman'lar neredeyse oradadır.

Hatta, yeni Atatürk neredeyse oradadır. Şimdi hassas noktaya değinmeden geçemeyiz. Akla hemen gelen soru şudur: Peki, ya Atarük döneminin Sinan'ı nerede kalmıştır? Var mıdır?

Yoktur ve olamaz. Sinan'ı yetiştiren toplumun doğması ve gelişmesi yüzyıllar sürmüştür.

Batışı da öyle... Atatürk şoku toplumumuzda, belirli aydınlıklar getirmiş; ancak 15 yıllık kısa dönemde toplumu, kültür-sanat ve düşünce biçimi açısından, yaşadığımız çağa ulaştırabilecek çareyi bulamamıştır. Henüz çağımıza yetişememiş ' olan toplumumuzun yeni Sinan'lar yetiştirmesi, hayal olmaktan öteye geçemez.

Zaten Atatürk'ün ölümünde çıkılan yerden, Atatürk'ün ölümüyle başlayan bir düşüşe geçmiş bulunmaktayız. Kitabın pek az okunduğu, düşük düzeyli müziğin çokça dinlendiği, düşünce özgürlüğünün dizginlendiği, felsefe ve mantık derslerinin liselerde zorunlu olmaktan çıkarıldığı, buna benzer bin türlü olayın yaşandığı bir ülkede yeni Sinan'lar yetişebileceğini düşünmek, ancak düşünmesi engellenmeye alışılmış kafaların ürünü olur.

Toplumumuz, yeni altın çağlara erişemedikçe; ölümünün dört yüzüncü yılında andığımız Sinan'ı da, Kanunî Sultan Süleymanı da, bundan sonra değil dört yüz yıl, dört bin yıl daha aramaya devam eder dururuz.

UYGARLIK VE KONFOR

Öyle zaman oluyor ki, 'ilerleme' ile 'uygarlaşma' arasındaki uçurumlar, tehlikeli biçimde derinleşiyor. Özellikle yeni yüzyıl yaklaşırken, insanların bu çukurlara düşmesi olasılığı artırıyor. En büyük hainlik, bilimsel gelişmelerden kaynaklanıyor.

Bilimsel olan gelişmeler ve bilimin peşinden sürüklediği teknik gelişmeler, insanlara öylesine konfor şartları yaratıyor ki, ruh ve beden bu yumuşak konfor yastıklarına öylesine gömülüyor ki, zor artık rahatlık afyonunu yutmuş bu insanları uyandırmak...

Hani bir yandan; Afrika'da, Hindistan'da, başka yerlerde, milyonlarca insan açlıktan ya da az beslenmeden ölmüyor mu? Ölüyor. Kolayı var: «O başka!» demek... Bir yandan savaş kundakçılığı sürdürülüyor. Petrol şımarığı zalimler korunuyor. Uşak onlar çünkü.

Tren zevkleri körükleniyor. Kitleler, beş duyu keyiflerine alıştırılıyor. Artan konfor, hatta iş yerlerinde, beden çabalarını-çalışmalarını iyice azalttı. Makine var artık.

Ev işleri de kolaylaştı. Ev aletleri bizde bile iyice yaygınlaştı. Artık kuyuya karpuz sallandırmak yok, üç kiloluk buz parçasını sicimle bağlayıp, eve götürmek yok akşamları.

Buzdolabı var artık.

İlerleme denen şeyin yaygınlaşması ve «istenilir»liği konusundaki kuşkular, 240 yıl önce bile dile getiriliyordu. «Bilim ve tekniğin gelişerek doğaya egemen olmasından doğacak moral kayıplarında, bu ilerleme ile birlikte artacağına inanılıyordu.

«Teknik ilerlemeler, bireylerin, ahlakını ve politik örgütlerin dayanışmasını zorlama pahasına olacaktır» deniyordu. «Lüks ve ticaretin insanları birbiriden koparacağı, çok fazla çeşitli gereksinmeler doğuracağı» anlatılıyordu. 240 yıl önce bu düşünceleri ileri süren, J.J. Rousseau idi.

Konfor ile kafa çalıştırmanın, yardımlaşma ya da zıtlaşmasını bir an düşünsek... Tarihte, bedensel çile çekmesine de karşın, bundan hiç etkilenmediği izlenimi veren pek çok örnek kişilik yaşamış. Diyojen'i

alalım. Evi, sadece bir fıçıydı.

Aslen Sinop'lu (evet Sinop'tu) olan Diyojen, bir fıçıda değil de kaloriferli bir apartman dairesinde yaşamış olsaydı, acaba bugün adı anılır mıydı? Büyük «düşünür» Diyojen, kuştüyü yataklarda cariyelerin kolları arasında viski yudumlasaydı, «düşünebilir» miydi, yoksa «düşünemez» hale mi gelirdi?

Yol kenarında, duvar dibinde, yere çökmüş güneşlenirken, kendisine «bir isteği olup olmadığı» sorulmuştu.

Soran da, mahalle muhtarı değildi, çağının anlı şanlı imparatoru Büyük İskender'di. Diyojen ona sadece: «Güneşimden çekil!» diyebilmişti. Bütün isteği buydu.

Şimdi varsayımlara dökülerek, bazı sonuçlar çıkarmaya çalışalım. O anda Büyük İskender'in, bu küstahlık karşısında tepesi atıp, Diyojen'in fıçısını tekmeleseydi ve parçalasaydı ne olurdu ki? Ne olacak, Diyojen'e vız gelirdi, hemen bir fıçı daha bulurdu.

Ama Diyojen bir kaloriferli dairede otursaydı, boyuna artan fiyatlar yüzünden apartman masraf paylarını ödeyemeseydi, birden ayağa fırlayıp, İskender'in elini öpüp alnına koymaz mıydı acaba? Bir yönetim kurulu üyeliği egavlamayı, hesaplamaz mıydı acaba?

Hayır... Hiçbirini yapmazdı... Çünkü Diyojen, yüzyıllar önce «konfor aşkına uzaklaşma» çığırını açacak adam değildi. Çünkü o, Diyojen'di. Bir fıçıda yaşamak, ona yetiyordu.

Ya sevgili Nasreddin Hoca'mız? Kendisi ömür boyu, «eşekler»den çektiği çile yüzünden, ermiş katına yücelmişti. Her türlü ayrıntıyı ve yaygınlaştırmayı bir kenara koyalım. Diyelim ki Hoca köyden köye, eşekle değil de Cadillac otomobil konforuyla gitseydi, bu rahatlık O'nün mizah zekâsını köreltmez miydi?

Konforun ötesinde, bir de lüks düşkünlüğü var. Tüketim toplumları, bu düşkünlüğü şiddetle özendiriyor. Bu iş, gereksinmelerin sade biçimde karşılanması basamaklarını, tehlikeli biçimde aşıyor. Öte yandan «Lüks» denen olayın tehlikeli olabileceği gibi bir ahlatım, bazı kişilerce şaşkınlıkla karşılanıyor. Yanlış.

Aldatma, «Farkedilirsiniz,» gibi bir sözcükle başlatılıyor. Öyle reklâm yapılıyor ki, bazı insanların ötekilerden, «bilmem ne» marka saat kullandığı için ayırdedildiği anlatılıyor. Bu yutturma aslında, o saati

kullanmayan insanların «sıradan» olacağı savına dayandırılıyor. Oysa bu insanların, hiçbir eksiği yok.

Koskoca iki yıl içinde, bir dakikacık olsun şaşmayan saatlar, topu topu 30 dolara satılıyor. 100 dolara, 200 dolara, günlü-tarihli, iyice de zevkli üretilmiş saatlar, zengin çeşit paketleriyle sunuluyor.

Bunları yeterli bulmayıp o «bilmem ne» marka saati, bir otomobil, hatta bir konut fiyatına alanlar var. Üstelik erkeklerin, pırlantalı-mücevherli saat kullanmalarının neden kaynaklandığı, anlaşılamıyor. Sıradan sandıkları insanlardan, bu yolda «farklı» olabildiklerine inanan kişiler, gerçekten farklı oluyorlar ama, bildikleri gibi değil.

Zevkte ve keyifte incelme değil bu! Bir de bakıyorsunuz, pırlantalı saat sahibinin evinin duvarında, dedesi olduğunu söylediği bir Osmanlı Müşürü resminden başkası yok. Kitap niyetine, yalnızca ansiklopedi almıştır. Müzikte ise dinlediği, «Sinir Zulmettin» Bey'in, tali sesli Kalamış inlemeleridir (Bu adı pek hoş bir incelikle yakıştıran, sevgili Bedri Rahmi merhumdur).

Geçen yıl İzmir'e davet edilmiştim. Çağıranlar 5 yıldızlı bir otelde yer ayırtmışlar. Otele başvurduğumda, hüviyet olarak Türkiye Yazarlar Sendikası Üyesi kimliğimi uzattım.

Resepsiyondaki fiyakalı genç, evirip çevirip bir şeye benzetemedi. «Başka yok mu?» dedi.

Sürücü belgesini verdim. «Hah, işte bu olur» dedi. Bir dostum: sevimli bir ek yaptı:

«Sen hele bir kamyon şoförü kimliği uzatsaydın, sana süit bile açardı.»

Bir başka olay şöyle: Bir gezimde Avustralya'nın Sydney Havaalına'na indim. Görevliler Türkleri ayrı kuyruğa alıp, bezdirinceye kadar arıyorlardı. Ben de o sıradaydım. Bana sıra gelince, pasaportuma baktılar. Mesleğimi sorunca, Türkiye Yazarlar Sendikası kimliğimi görünce, görevliler bavullara bakmak şöyle dursun, elleriyle çıkış kapısına kadar kendileri taşıdılar.

EĞİTİM KONUSUNDA

Daha 1967 yılında Londra'da, Fransa, İsveç ve B. Amerika'dan katılımlarla bir eğitim konferansı toplanıyor. Yeni ve hayranlık veren bilimsel yöntemlerle, eğitim denemeleri yapılıyor. Öğrencilerde, tiyatro etkilerinden yararlanarak, gölge ve ışık oyunlarıyla en önemli iki duygu uyandırılıyor: Hayranlık ve merak... Doğa kanunları dört bin öğrenciye bu yolla, unutamayacakları gibi öğretiliyor.

En önemlisi öğrenciler, bir kısmı gerçekten yetersiz olan öğrenmelerin, derslere karşı korku-çekingenlik, hatta nefret uyandıran etkilerinden korunmuş oluyor. O yıldan beri daha da geliştirilmiş bulunan toplu eğitim yöntemlerini, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kapması şarttır. Bizim de.

Oysa bizdeki gelişmeler, düpedüz tersine.

«Liselerde 'düşünme'yi öğretecek olan derslerin başında, felsefe ve mantık geliyor. Öte yandan yobaz takımı, Eğitim Bakanlığı'nın gizli güçleri... Ders programlan ile sinsice oynuyorlar. Amaçları insanları, 'düşünmeden inanma'ya alıştırmak... Ne marifet gösterecekler: Liselerde mantık ve felsefe öğretimini baltalıyorlar. Üniversiteler bu gelişmeleri görüyor ve en ufak tepkileri yok. Kendilerine gelecek öğrencilerle, sanki hiç ilişkileri yokmuş gibi... Bu davranışlar sanki, ülkeyi karanlıklara sürükleme programının bir parçası değilmiş gibi...»

Hele bizdeki tüm darbecilerin ve oy tüccarlarının bir avuntusu var ki, durumu doğru gören her insanı çileden çıkarır. Bu da okuma-yazma seferberliği denen oyun... Okuyup-yazan insan sayısı, yani yüzde 60'dan 70'e çıksa, ne olacak sanki? Sorun, bu kişilerin ne okuduğuna bağlı... Okuma yeteneği kazanan insan gazete bile okumuyorsa, neye yarayacak bu iş? Zaten öteki yüzde 60'ın da bir şey okuduğu yok. Yalnız sokak tabelası okuyabilme marifetiyle, bu insancıkların «yolunu bulacağını» sananlar, önce kendileri ciddi biçimde eğitilmelidir.

Yaşları geçmediyse... (Ama ne yazık ki...)

Atatürk'ün, Cumhuriyeti üstüne oturttuğu temeller var. Bunlar, ülkenin altından pişkince çekildi, çekiliyor. 12 Eylül darbecileri ve politikacıları tarafından... Öğretim Birliği hançerlendi. Kanun Kuvvetinde Kararname gibi tuhaflıkla, parlamento dışlanıyor.»

Ya 12 Eylül darbecilerinin, Atatürk'ün vasiyetini değiştirme pervasızlıkları? En acıklı olaylardan biri bu!

Ve bu zevat ile onların kurduğu düzen sonunda iktidar olan kişiler, insanların gözlerinin içine baka baka, Atatürk'ü anar gözüküyorlar. Aldatıyorlar.

Bu kişiler düpedüz 'Mikrofon Atatürkçüsü'. Hepsi bu!

Osmanlı Harbiyesi'nden yetişmiş olan Atatürk, laik bir devletin temelini atıyor...

Cumhuriyet Harbiyesi'nden yetişmiş olan 12 Eylül Darbecileri, laik devletin temelini kundaklıyor...

Atatürk için «Gardrop Devrimcisi» diyebilmek, hafiflik... O'nun, ülkeyi çağdaş uygarlık düzenine çıkaracak devrimlerini baltalayanlarla işbirliği yapan bir şairin, şişinmesiydi bu! O zat için şair demek de boş övgü ya! Çünkü O, şiiri de başaramımıştı.

Ya: «Atatürk de insandı, O'nun da kusurları vardı» diyen kişi, ne anlatmak istemişti? Bu düpedüz, küçültme girişimiydi. Uyarmak gerekiyor: Evet, «Atatürk insandı». İnsan olduğu için, kusurları vardı. Ama Atatürk, «kusurları» olduğu için değil, «vatana yaptığı parlak hizmetleri ve erdemleri» olduğu için insandı.

Ve onun için Atatürk'tü.

Halk kitlelerini yobaz baskısından kurtarabildiği için, laik bir devlet kurabildiği için, çarkları uyumlu bir devletin kurulmasındaki payı için, yarım yüzyıldan çok bir zaman önce çağdaş ve saygın bir Üniversite kurulabilmesindeki payı için, Atatürk'tü O...

Birinci Dünya Savaşı sonunda batmış olan kafasız Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri kalan çıplak 10 milyon Anadolu insanını örgütlediği için, onları ruh ve güç birliğine kavuşturabilen Milli Mücadelecilerin başında olduğu için, 10 milyon aç insanın desteklediği yırtık postallı askerlerle 'Büyük Devletlerin' desteklediği ordulara karşı zafer kazandığı için, Atatürk'tü O...

ARABESK VE MİMARLIK

..... *[Kitabın bu sayfası kayıptır]*

Buna karşılık çıkar çeteleri elebaşlarının verdikleri yanıt şöyle: «Siz milli değerleri tahrip etmek istiyorsunuz.»

Arabeskleşme batağına sürüklenişimizi, «Milli olma» kılıfına sokuyorlar. Ülkenin gökyüzünden, arabesk çamuru yağdırılıyor. Kirleniyoruz.

Arabesk nedir? Hemen aklımıza getirelim ki, yanlış anlamalara düşülmesin... Önce şunu belirtelim: Arabesk sözcüğü, Araplarla hiçbir ilişkisinden kaynaklanmıyor.

Tanıtımı şöyle: «Arabesk, Eski Grek ve Roma süsleme sanatının, Rönesans döneminde, akıl karıştıracak kadar karmaşık ve çapraşık biçimlere dönüştürülmesidir.»

Görülüyor ki arabesk, insanları şaşırtarak, akıllarını başlarından alacak kadar sersemleterek, hayran bırakmak gibi bir hain amaç gütmektedir. Sanat büsbütün yok denemez ama, niyetin hınzırlığı, «aldatma» yönünde ağırlık kazanmaktadır.

Arabeskde, sanatın soyluluğu aranmaz. Olabildiğince çok insanı, sonuçta halk kitlelerini, etkilemektir hesaplanan. Politikacıların da katkısıyla, müzikte gırtlağımıza kadar arabeske batmış bulunmaktayız. Yaşayışımızın her yönüyle bulanmakta olduğumuz arabeskin en yağlısı-ağdalısı, politika yaşayışımızla üstümüze-başımıza ve ruhumuza bulaşmaktadır.

Arabeskin, şamar gibi çarptığı halde pek farkına varılmayan örneklerini, gizliden gizliye mimarlar veriyor. Anlaşılamıyor, çünkü yapı karmaşık bir teknik... Yapının boyutları büyüdükçe insanlar, «bu işten anlamadıklarını» daha başından kabulleniyorlar.

Bazı mimarlar doğru yapı yapmaktan önce, görsel biçim salatalarıyla insanları şaşırtıp, hayran bırakma yolunu seçiyorlar. Hele biraz cumba, biraz da saçak eklenince salata, «Milli» olduğu yutturmacalarıyla taçlanıyor. Hem halkı küçümsemeyelim. Oyunun böylesin!, akıllı ve aydın geçinen nice kafa hammalları, dibine kadar

yutuyor Mimarların bu yönde büsbütün pervasızlaşması, ülkede mimarlık eleştirisinin, henüz sıfır noktasında bulunmasından doğuyor. Eleştiriler, küçük gruplar içindeki mırıldanmalardan öteye gitmiyor. Şirretlikten korkuluyor. En şarlatan arabeskçiler, en hafif eleştiri dokundurmasına küfürle karşılık veriyorlar.

Eleştiri ortamı doğmamış her iş, cıvımaya mahkûm Mimarlıkta bu ortam nasıl doğacak?

Bayağılıklara, kim ışık tutacak? Mimarlık Fakülteleri mi, Mimarlar Odası mı, şarlatanlara maşa olmayacak girişimlerde bulunacak?

Umut ışıkları zayıfladıkça, sarılmaya alıştığımız bir kurtarma simidi var:

«İnşallah» demek.

ÇAY İÇERKEN

«Bana lütfen açık söyle! Sen gençliğinde bile sakallı adamdın. Orta yaşlı olunca sakalını kestin. Sırasız değil mi bu yaptığın? Oysa asıl, yaşlandıkça sakal bırakmalıydın.»

«12 Eylül kafası, üniversite öğretim üyelerine sakal bırakmayı yasak etti, başardı. Sakallarımıza kadar karışma pervasızlığından çekinmedi.»

«Ama, türban diye ad taktıkları ve aslında düpedüz dinsel üniforma olan gösterileri engellemeyi başaramadı. Zaten işi bu noktaya götüren, onların perde arkası irtica teşvikleriydi.»

«Akıl alır iş değil... Üniversiteler bu çarkın içine nasıl sokulur? Bunca üniversite, bir bilimsel kılıflı kumandanlığa nasıl bağlanır? Daha 1950'lerde üniversitelerin özerkliği, politika sahnesinin ana davalarından biriydi. Nerede o demokrasi savunucusu öğrenci saflarının önünde, cüppeleriyle yürüyen profesörler? Nerede?...»

«Bu gösterilerden, gerçekten bir sonuç çıktı mı?»

«27 Mayıs darbesinin oluşmasında, üniversitelerin önemli bir etken olduğu gözardı edilemez. Profesörleri ve öğrencileriyle... Zaten fırsat arayan darbecileri, alttan-üstten ısıtıp kızıştırdılar. Nasıldı ama darbeden sonraki o demokrasi şenlikleri...»

«Sahi... Neydi profesörlere gösterilen itibar? Öğrencilerle kucaklaşmalar...»

«Yaa... Vatan kurtarılmıştı demokrasi katillerinden, anayasa cinayetlerinden...»

«Gerçekten öyle miydi?»

«Kısaca evet... Ama aradan iki ay geçti geçmedi, iktidara el koyan Darbe Yönetimi, üniversitelere öyle acımasız bir kazık attı ki, başta profesörler, herkes şaşkına döndü. Tam 147 üniversite profesörü, darbeciler tarafından bir anda üniversitelerden kovuldu.»

«Ama Abi, kimin haddine? Demokrasi düşmanlarını kovanların

yiyeceği halt mı bu? Pekiyi, bu vicdansızlığa, türn profesörler isyan etmedi mi?»

«Ne isyanı? Ağzını açan olmadı. Üniversite tarihimizin bu utanç dolu sayfası, yarım yüzyıla yaklaşan ayıp bir silikleşmenin doğurgan başlangıcıdır.»

«Nasıl sindirirler içlerine! Yani böylece üniversiteler, 60 öncesi siyasal iktidarın yaptığından daha ağır biçimde aşağılanmış olmadı mı? Aşağılanmayı politikacı yaparsa katlanılamaz da, darbeci yaparsa katlanılır mı? Daha da ayıp değil mi? Nasıl katlanabildiler?»

«Boyun eğişi daha da çirkinleştirecek biçimde... Darbecilerin elinde silah vardı.»

«Silahtan mı korktular?»

«Yalnız silahtan değil... Darbecilerin ikinci bir liste çıkararak, itiraz edenleri de uzaklaştırmaları korkusundan sustular.»

«Akıl duruyor. Yürek kavurur böyle olaylar...»

«Dahası var. En büyük çirkinlik, atılan profesörleri, darbecilere başka bazı profesörlerin ispiyonlamış olmasıydı. Bu ayıpta, kişisel nedenler çok rol oynadı. Ne atılanlar kalanlardan daha iyi ya da kötüydü, ne de kalanlar atılanlardan...»

«Ne sonuç çıkar bütün bunlardan?»

«Üniversiteler 27 Mayıs darbecilerine karşı bu kemiksizliği sergilemeseydiler, bu onursuzluğa katlanmasaydılar, sonraki yıllar çok başka türlü yaşanırdı. Yalnız üniversiteler için değil, ülkenin yaşayışında bile farklar doğardı.»

«Neye yarardı bu farklar?»

«Her eline güç geçen, üniversiteleri bastırmazdı. 12 Eylül darbecileri, tepeden inme üniversite kanunları çıkarmaya korkardı. Politikacı parmakları, üniversitelerin her yanında gezinmezdi. Üniversitelerin özgürlüğü-özerkliği, ayaklar altına alınamazdı. Hepsi, bilimsel görüntülü bir kumandanlığa bağlanmazdı. Ülke hayrına ağzını açması, ses çıkarması beklenen üniversitelerin boğazı sıkılmaz, sesi kesilmezdi.»

«Ferahlık verici hiçbir izlenim yok mu? Yüreğimizi kararttın.»

«Uluslararası değerde ve düzeyde bilim insanlarımızın oluşu, ferahlık verici... Ancak bu sevgili insanlar, otomatik profesörler ve öğretim üyeleri kalabalığında, gürültüye gidiyorlar. Kendilerine sağlanan olanaklar, kalabalığın masrafı yüzünden kısıtlanıyor.»

«Yetersiz bulduğun öğretim üyelerinin kusuru ne?» «Çok basit... Her şeyden önce uluslararası platform için şart olan yabancı dil bilgisinden mahrumlar. Bahse girerim, öyleleri var ki, yeterli sayıldıkları yabancı dilin konuşulduğu ülkeye götürüp yalnız sokağa bıraksan, yolunu soramaz. Yemeğin fotoğrafı olmasa, seçemez aç kalır.»

«Yani daha ne yapsın bu memleket? Milyarları akıtıyor ya!»

«Bina vererek, tabela asarak üniversite kurulmuş olmaz. Yetenekli ve yeter sayıda öğretim üyesi şart... Öğrenci yokluk içinde. Her şeyden önce, öğrencilere sunulan bazı öğretim olanakları, yürekler acısı... Hele uzak yerlerde... Bu genç insanlar, neyi öğrenemediklerini bile öğrenemiyorlar çoğu zaman...»

«Ama hep ters tarafından alma! Üniversitelerin sayısı arttı ve tüm ülke sathına yayıldılar. İyi değil mi?»

«Aldanmayın! Bu yayılma, denizanası yayılması gibi... Kemiksiz üniversiteler yayılmış ne olacak? Yayıldıkça yükseklik kaybediyorlar. Yayıldıkça küçülecekler. Yayıldıkça koflaşacaklar.»

«Üniversitelerin ülke yüzeyine yayılmasının, hiç yararı olmadığını mı söylemek istiyorsun?»

«Hayır... Var... Üniversitelerin getirdiği insan kalabalığı, o kent esnafının da, milletvekili adayının da yüzünü güldürür.»

«Nasıl düzelir üniversiteler?»

«Tıpkı 1933'de olduğu gibi... Darülfünun, İstanbul Üniversitesi'ne döndürülürken yapıldığı gibi... Her şey yeni baştan, uluslararası terazilerde tartılıp değerlendirilerek... Gözyaşına bakılmadan... Politikacı parmağı, kesinlikle sokturulmadan...»

İLGİSİZLİK DOĞRU MU?

«Anlamıyorum. Bazı politikacılarımız öylesine yeteneksiz ki... Böyleler! nasıl olup da zaman zaman etkili olabiliyorlar?»

«Politikacı, bilgisiz insanı kolay avlıyor. Dolu kafaya bir şey sokmak zor, boş kafaya kolay... Raflar büsbütün boş gözükmesin diye, ancak safsata âmbarlanabiliyor. Düşünmeye alışan beyinin kapıları, her oy dilencesine kolay kolay açılmıyor. Oysa boş kafaların sahipleri, liderlere' kolayca teslim oluyorlar.»

«Güya, son yarım yüzyıla yaklaşan demokratik bir geçmişimiz var ama, darbe etkilerinden, hep çocuk kaldı.»

«Darbeci tipi demokrasi olamaz. Bu yönetim biçiminin tenzilatlısı, politik ahlak sınırlarının dışına taşmışıdır. Az bir şey demokrasi, diktatörlüğün şal örtülmüşüdür.

Demokrasi çıkar gruplarının düzenine alet edilebiliyorsa,
bunu engellemek gerekir.»

«Gerekir de yapılabilir mi?» «Eğer toplum iskeletsiz değilse yapılabilir.» «Bizim siyasal kuruluşlarımız bile iskeletsiz.» «Öyle... Siyasal gruplaşmaların, söylemeye dilim varmıyor ama, siyasal partilerin içindeki kişilik yoksulları ne kadar çok olursa, parti o denli aşiretleşiyor. Her karar, Başkanın işaretine ve keyfine kalıyor. Başkan artık, bazan kadife eldivenini de çıkartmaya korkmayan bir demir yumruk oluveriyor. Düşünce uşaklaşmaları, Başkanın çevresinde içice çemberlenerek biçimleniyor. Kişilik yoksulluğu ve kültür fukaralığı, böylesine bir biçimlenme sonucunu doğuruyor.»

«Oysa: 'İnsan yığınlarının başbuğluk ilkesini tanımaması, sürekli olarak, bir yandan kendi kendini, bir yandan da toplumsal kurumları ve politikaları eleştirmesi, toplum ikatlarının gittikçe genişleyen bir kültüre kavuşmalarını gerektirir.' diyor J.P. Sartre.» (Denemeler, Say Y., Çeviri: S. Eyüboğlu, V. Günyol).

«O kadar mı? Daha neler var. Sartre bundan sonra, 'liberal demokrasinin kültürü yaymak için hiçbir şey yapmadığını, zorunlu olsa bile ilkokul öğretiminin öze gitmeyip bir hayli eskimiş temel bilgileri vererek yetersiz kaldığını, bu bilgileri öğrenenin kendi

durumunu belirten birbirine bağlı koşulları kavrayarak günümüz dünyasında yönünü bulmasına yetmediğini, olan biteni yargılamak için gerekli açılardan dünyaya bakmasına elverişli olmadığını' anlatıyor. Çok ilgi çekicidir ki, Sartre bunları Fransa için anlatıyor.»

«Ya bize göre durum nasıl? Aynı elekten değil ilkokul bitirenlerimizi, ortaokul ve lise bitirenlerimizi bile geçirmeye kalksak, çoğu sapır sapır dökülecek. Yalnız imam-hatip okulları değil, liselerimiz bile medreseleşiyor. Beyinler öyle bilgilerle dolduruluyor ki, bunların sahipleri değil dünya görüşüne sahip olmak, burnunun ucunu göremez.»

«Ama Sartre, genelde akıl karıştıracak gibj anlatılan kültür kavramını, çok sade ve iyi tanımlıyor: 'Bence kültürlü insan, dünyadaki durumunu anlamasına yarayan bilgiyi ve yolları edinmiş olan insandır.' diyordu.»

«Sonra da vurucu bir uyarıda bulunuyordu: 'Unutmayalım ki, her türlü bilgisizlik, baskının bir sonucudur ve yeni baskılar hazırlar.' diyordu:»

«Siyasal partilerin örgütlenmesini sınırlamak, örneğin ocak kuruluşlarını kaldırmak, yelpazenin aynı açısındaki partileri birbirine kırdırmak...»

«Amaç, halk kitlelerini 'yığın'laştırmak, büsbütün kemiksizleştirmek... Üniversitelerden, basından, meslek kuruluşlarından çıkacak olan sesleri bastırmak, hiç olmazsa gürültüye getirmek...»

«İçtenlikle davranmayanlar var mı?»

«Çook! Darbeciler ve sonraki bazı politikacılar: Türk milletinin demokrasiye âşık olduğunu söyleyip durdular. Mikrofonda söyledikleri bu! Oysa üniversitelerin başındaki YÖK, hatta ne gariptir ki Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminde, hâlâ Devlet Başkanı yetkileri var. 12 Eylül darbecilerinin mayalaşmış kalıntıları arasında bulunan bu hükümler, darbe kalıntısı politikacılar tarafından değiştirilmiyor. Üstelik bu yetkiler, açık ya da kapalı amaçlar uğruna kullanılıyor.»

«Gözle görülenlerin arkasında neler olduğu öğrenilemiyor. Gerçekler gizleniyor. Demeç yasakları var. Bilinenler bile söylenemiyor, yazılamıyor. Eskaza yazılsa ne oluyor? Kanıtlama olanakları ortadan kaldırılıyor. Milyarlık tazminat davalarıyla dehşet salınıyor. Bir gazeteci, tek bir yazı yüzünden, bir profesörün 300 (evet üçyüz) yıllık maaşı kadar tazminata mahkûm edilebiliyor.»

«İyi ama bu kişilerin çoğu okumuş adamlar.» «Çağdaş lider olabilmenin yolu, ille de 'okumuş adam' olmaktan geçmiyor. Pozitif bilimleri kafasına ve yüreğine sindirmiş çağdaş insan olmanın garantisi de, bunları öğreten üniversiteleri bitirmekle mümkün değil... Acı tecellidir: Son dönemlerde halk kitlelerini yobazlığın etkisi altına sürükleyen politik liderlerin ön safında, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin bazı mezunları önemli yerler almış durumda.»

«Son darbeden sonraki iktidarın deneyim eksikliğinin en önemli yanı neresidir?»

«Muhalefet yaşamamış politikacının, herhalde bir eksiği kalır diyorum. Dünya O'na tozpembe gözükür anlaşılan... Gözükara bir iktidarın baskısı altında, yıllarca muhalefet çilesini çekmeyen, sabrını göstermeyen kişi, oyunun başını bilmez. Oynadığı, kopuk kalır.»

«Doğrusu nasıl?»

«Politika Kazanı'nda pişmiş olmak için, muhalefeti yaşamak şart. Yoksa 'çiğlik' yazgısından kurtuluş yok.»

«Sana ne yahu! Hiç ilgin olmayan konulara, niye burnunu sokuyorsun? Her işin kâhyası sen misin? Sen kendi işine baksana!»

«Korkma! Kafanı çalıştır. Benim işim yalnız kendimin değil.. Hiç kimsenin işi yalnız kendisinin değil... Zaten bu kafayla, sorumluluklar sahipsiz kaldı. Herkes gözünü yumuyor. Körler ülkesinde yaşayanlar bile, gözlerini açmaya bizdeki kadar korkmuyorlar.»

«Bu karışmalardan bir sonuç çıkmaz ki...»

«Belki... Ama şimdi çıkmazsa, 10 yıl sonra 100 yıl sonra çıkar. Bugünkü bulaşıkların bir bölümü, 100 yıl önce susanların, çıkar uğruna çenesini kapatanların korkaklığından kaynaklanıyor. Baksana! Vicdan fukarası alaturka diktatör Kızrl Sultan, Abdülhamit Han oldu çıktı. Değil bugünü, 100 yıl sonrasını bile karartanlar, senin gibi Nemegerekçi'ler.»

«Bırak bu gevezelikleri! Haydi kalk da, futbol maçına gidelim. Çok önemli. Bu maç tarihe geçer tarihe...»

«Bu futbol dediğin, ayak topu değil mi? Hani topu tekmeliyorlar. Demek bu maç tarihe geçecek? Şaşacak iş! Eskiden tarih elle yazılırdı,

demek şimdi ayakla yazılıyor.»

DUYGULANMALAR

Yıllar ilerledikçe, çocukluğumu, gençliğimi, daha çok hatırlar oldum. Hem de tatlı rüyalar gibi... Mutluluk ve sevgiyle... Bundan da biraz rahatsız olmaya başlamıştım doğrusu...

Vaktiyle bir gün, bu sıkıntımı merhum Haldun Taner'e söylemiştim. Beni çok hoş biçimde teselli etmişti: «Aman efendim! Çocukluğunu hatırlamak, insana güç verir» demişti.

İşte böylee... 20'li, 30'lu yılların İstanbul'u, zihnimin baş köşesine yerleşti. Yerinden kımıldamıyor. Daha güzel seyredilen, daha hoş yaşanılan yeni bir İstanbul hayali, kafamın kapısından içeri girse... Sözün gelişi girse... Girmiyor ki... Bir girse, eskisini yerinden kaldıracağım belki... Kapı dışarı etmesem bile, baş köşede tutmam ya...

Ben bu yeni İstanbul'u, bir türlü yüreğime sindiremiyorum. Neymiş? Bulvarlar açılmışmış... Yedikule'den Sirkeci'ye gidiş, 50 yıl önceki tramvaydan daha uzun sürerse, nasıl sindiririm ki...

Narlıkapı surlarının, dibi denizdi. Ufacık kapı deliklerinden, pattadak suya düşülürdü.

Surların tepesinde, onbinlerce-yüzbinlerce çiroz (hasta uskumrudan çiroz ha!) ipe dizilip asılır, onbinlerce yazma kurutulurdu. Osman Efendi Amca'mın kara ve kahverengi tekeleri, surların en tehlikeli yerine çıkıp, orada toslaşırlardı.

Salepçi kalmadı ortalıkta... Buzlu rakının hırpaladığı gırtlak, hapla tedavi olmaz ki...

Artık kahvenin yanında bir bardak su bile getirmez oldular. Bilin bakalım hangisi daha zararlı? Renkli gazoz mu, yoksa Meraklı Fahri'nin turşu suyu mu?

Olur mu hiç, olur mu? Kumkapfya yerleşen kebapçının, balık köftesi yapmasına katlanılır mı?

Cemaf Efendi tuzla buzu karıştırıp, içine oturttuğu dondurma kabını fırıl fırıl çevirmezse, dondurma mı olurmuş? Fabrikada dondurma mı

yapılırmış... İstavritten çiroz yapan hamervahların cirit attığı bir İstanbul'da, yaşanır mı ki?

Beygirine asılı çinko kaplı sandıklarla evlere ekmek dağıtan Hüsnü efendinin sesi, neden altı yıldır kısık çıkardı? Çünkü sıcak bir yaz günü, kendini tutamamış. Cemal efendinin dondurmasından 50 kuruşluk yemişti de ondan...

Eskiden sokak, bütünlüğü olan bir yaşama birimiydi... Bitmedi, mahalle de tıpkı öyleydi...

Herkes sokakta rastlaşınca, selamlaşırdı. Hem de temennah'lı selamlarla... Hal-hatır soraraktan... Şimdi yıllarca aynı apartmanda oturanlar, mırıldanarak selamlaşıyor.

Gülümseme bile yok... Baş eğilmiyor, gözler donuk... Sanki birbirine, selam değil de sadaka veriyorlar.

Sinemaya-tiyatroya, toplaşıp gidilirdi. Giderken-gelirken, bir söyleşir-bir kaynaşırdık ki, deymeyin gitsin... Dostlukların pınarıydı, o güzel zaman parçaları... Herkes kendi evinde televizyon seyrederse, dostluklar ne zaman kurulsun ki?

İstanbul'lu, dünyadaki ozon deliğine de üzülür ama, edep-terbiye yoksullarının yüreğinde açtığı yara, savmaz ki... Şirketi Hayriye vapurları, Beylerbeyi iskelesinden hep geç kalkardı. Çünkü herkes birbirine, «Buyrunuz mîrim» «Aman efendim, estağfurullah, önce zâtıâliniz...» diye öncelik sunar, yolcular bir türlü vapura binemezlerdi.

Geçen gün yaya geçidi köprüsünde beni arkamdan iten ayı, hangi dağdan geldi ki? Sordum, kendisi de bilmiyor.

Olmuyor bir türlü... Olmuyoor... Ben bu yeni İstanbul'u sevemiyoruum. Bu şehir, yedi yedi, büyüdü... İnsanları yuttu da yuttu... Şimdi geviş getiriyor.

Ruhuna gelince, o çoktaan yitmiş gitmişti.

TAŞMANIN BAŞLANGICI

1950 yılına kadar nüfusu bir milyonu aşmayan İstanbul'un mahşerleşerek kabından taşması ve yayılması, cibilliyetini yitirmesi, Başbakan Adnan Menderes dönemi imarı ile başlar.

İstanbul'da bu imar etkinliklerinin başlaması, 1956 yılına rastlıyor. Rastlantı sözünün kullanılışı, boşuna değil. Başlangıç yılı, şehir için yapılmış herhangi bir planlamanın ya da bütçenin hesabından doğmuyor. Nedeni yalnız ve yalnız, iktidar partisinin ülke içi genel seçim hesaplarından kaynaklanıyor. Başlanmış olan imar etkinliklerinde, işin başlaması da şehir ve halkının isteklerinden kaynaklanmıyor. Halk, rastlantılar ve rasgelelikler arasında, işin başından sonuna kadar, neredeyse yalnız seyirci rolünde kalıyor.

Başbakan Adnan Menderes 23.9.1956 günü bir basın toplantısı düzenleyerek, geniş açıklamalar yapıyor. Gazetelerin temsilcileri, imar faaliyetinin daha da hızlandırılıp hızlandırılmayacağım soruyor. «Belediye imkânlarının üstündeki devlet yardımının nasıl tecelli edeceğini» öğrenmek istiyorlar.

Menderes açıklamalarına şöyle başlıyor: «Uzun yıllar İstanbul'un imar faaliyetleri ve bu güzel büyük şehrimizin ihtiyaçlarına cevap vermek gayretleri, olduğu yerde bırakılmış gibi görünür. Zaman zaman hamleler yapılmak istenmiştir. Fakat ya mevzuun arzettiği genişlik ve giriftlik, ya da karşılaşılan davaların çözülmesindeki müşkülat, veyahut da çok büyük paralara ihtiyaç gösterecek muazzam işlerin mevcut olduğu düşüncesi cesaretleri kırmış, işlerin münasip bir başka zamana terkinin yerinde olacağı kanaatini tevlit etmiş görünüyor.»

Bundan sonra Menderes, «Dünkü devletin yapıcı kudreti ile bugünkü yapıcı kudret arasında namütenahi fark olduğunu» belirterek, imar gayretlerine vasıl olunan imkân seviyesine göre en geniş ölçüde devam edileceğini anlatıyor. Başbakan: «İktisâdi potansiyel bakımından Türkiye'ye bir Türkiye daha ilave edildiğini» bildiriyor. «İstanbul'un imarını, bugünkü yaşayış ve anlayış icaplarına uygun bir tarzda estetik, rahatlık ve turistik gibi birçok zaviyelerden ve Türk'ün bediî zevklerinin ifade ettiği yüksek seviyeyi tebarüz ettirerek» ele almış bulunduklarını anlatıyor.

Menderes İstanbul imarını, «Memleket meselesi» saydığını belirtiyor.

Kamulaştırma konusunda şu açıklamaları yapıyor. «Evvela istimlak muamelelerinde, kanunun azamî itidal ve nesafetle tatbik olunacağını ve böylece mal ve gümrük sahiplerinin mutazarrır değil, hatta müten'im edileceğini» belirtiyor.

Başbakan Menderes, «İmar faaliyetlerinin sürat ve heyecanı içinde tarihî eserlerin ihmal edilmeyeceğini, İstanbul karakteristiklerinin zedelenmeyeceğini, şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş abidelerin ihya edilerek inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırılacağını, kesilen 300 ağaç yerine yüz bin ağaç dikileceğini» bildiriyor.

İmar humması sırasında, Menderes'in çevresiyle ilişkisini ve rolünü belirten ilginç olaylar yaşanıyor. İstanbul Belediye Meclisi olanağanüstü bir toplantı yapıyor (20.3.1958). Heyecanlı bir hava var. Meclis Başkanı: «Türk vatanını yeni baştan yapmaya azmeden müstesna Türk insanının elinin İstanbul'a uzandığını» bildiriyor. Daha sonra kürsüye çıkan Vali ve Belediye Reis Vekili Mümtaz Tarhan diyor ki: «Gücümüzün tükendiği bir anda seslenişimize ses veren bir Mesih gibi, bir Hızır gibi imdadımıza koşan biri çıktı. Bu hepimizi hizmete yönelten Başvekilimiz Adnan Menderes idi.»

Mümtaz Tarhan coşkusunu sürdürüyor: «Güzel şehrimizin ileri hamlesini de kovalamaya imkân ayıran bir Başvekilin bu cûşişli ve imanlı aşkına, bizim yalnız saygı göstermemiz değil, aynı zamanda ayak uydurmamız bir vatan borcudur. Camiler O'nun senâkârıdır, surlar O'nun duakârıdır, caddeler ve bulvarlar O'nun hamleli işaretlerine müştaktır.» Bundan sonra Menderes'e, «İstanbul Belediyesi Farhi Başkanı» nişan ve beratı veriliyor. Değişen bir şey ' olmuyor. Zaten Menderes İstanbul'un fahri değil «fiilî» Belediye Başkanıdır.

İktidar yanlısı Havadis Gazetesi (15.8.1957). Amerika' nın Time Dergisinden, İstanbul haberleri aktarıyor: «Bütün gün buldozerler homurtular çıkararak İstanbul'un dar ve pis sokaklı kenar mahallelerini ve kalabalık iş merkezlerini taramakta, göze çirkin görünen kulübeleri ve bir zamanlar arı kovanı gibi işleyen işhanlarını silip süpürmektedirler. Yarı yıkılmış evlerin pencerelerinden banyo ve yatak odaları üryan bir şekilde sırıtmaktadır. Bina sakinleri çok kere, ancak 48 saat mühlet verilerek, yıkılacak binaları tahliye etmek ve ikamet edecek veya çalışacak başka yer bulmak zorunda bırakılmaktadırlar.»

«Time» bundan sonra Menderes'in, kendisine hafifçe itiraz eden İstanbul Vali ve Belediye Reisi'ne (Gökay) uzun bir izin almasını

tavsiye ederek bu makamın da idaresini eline almış olduğunu, evvelce cepheleri istimlak edilen binaları tamamen yıktığını, İstanbul'da geçen haftaya kadar on binden fazla binanın «Menderes'lendiğini» belirtiyor.

Dergi planlamanın nasıl olduğunu anlatıyor: «İnşaat ve yıkıma dair yeni fikirler, Başvekilin zihninde sabahtan akşama uğuldadığı halde, geniş imar hareketine dair tafsilatlı bir plan, hiçbir zaman neşredilmemiştir. Menderes'in, bu planları durumun inkişafına göre peyderpey tanzim edilmekte olduğu şüphesi izhar edilmektedir.» (Time-Havadis).

İktidar yanlısı bir gazete, İstanbul'un imar etkinliğini, şu sözlerle dile getiriyor:

«Girinti ve çıkıntılarının bolluğu, tarihi kadar binalarının eksiliği, daracık yolları ve harabî haliyle ameliyat masasına uzatılan İstanbul, estetik bir ameliyat geçiriyor. Eski abidelerin meydana çıkarılması, geniş yolların açılması, meydanların yapılması, modern tesislerin kurulması için, istanbul'a büyük bir operasyonla müdahale etmek lazımdı. Nitekim öyle oldu.»

YALTAKLANMALAR VE GERÇEKLER

İstanbul'da mahcup olunacak yeni konular bulunuyor. İktidarın imar fedaîleri, «köhne ahşap evler»den utanır oluyorlar. Yolu yapılmayan, kanalı olmayan, suyu akmayan, çöpü toplanmayan şehirde, her şey unutuluyor. Şehir yapısı ve mimarîden utanma gösterileri başlıyor. Bir imar fedaisi şöyle yazıyor: «Yabancılar karşısında duyduğumuz millî hicabı bir kenara bırakalım, birbirimizden bile utanıyorduk.» (Havadis, 30.11.1957).

İmar hummasının gürültüleri arasında, halkı düşlere daldıracak haberler savsaklanmıyordu.

Söylenenlerin bazısı uzun yıllar sonra gerçekleşiyor, bazısı ise hiç gerçekleşmiyordu.

Havadis Gazetesi 4.4.1958 günü: «Asma köprünün temeli, 14 Mayıs'ta atılacak» haberini veriyor, başka bir sütunda da şu bilgiyi açıklıyordu: «Topyekün imar ve inşa gerçekleşiyor. İmar ve İskân Vekâleti kuruluş kanunu tasarısı, Büyük Millet Meclisi'ne sevkedildi. Vatandaşlara mesken ve ucuz kira temin edilecek.»

Menderes propagandacıları, «imar humması» yakıştırmasını boşuna yapmadılar. Gerçekten de İstanbul'un imar etkinlikleri, aradaki cansız dönemler dışında, ne zaman ateşleneceği belli olmayan hummalar gibi geldi geçti. Lütfü Kırdar dönemi çabalarının ardından, hafif ateşli Hâşim İşcan dönemi vardı. Menderes dönemi hummasının ardından Dalan Depremi yaşandı. Son ikisi, tümüyle plansızdı ve tek kişi kararlarının uygulanmalarıydı.

Menderes dönemi imar etkinlikleri, hiçbir zaman ilgililerin anlattığı gibi yürümedi, yürütülmedi. Sonuçları ise, yapanların hayal ettiklerini doğurmak şöyle dursun, şehrin yazgısını düzeltilmesi mümkün olmayan gelişmelere sürükledi.

Ülkede genel olarak, imar ve yapı işlerindeki zaman sürünmelerine alışılmıştı. Oysa bu sefer tam tersi oldu. Bütün karar ve uygulamalar, her türlü hesabı-planı engelleyici sayan bir telaş havası içinde imar humması ateşlerinin kızıştırmalarıyla, durup düşünmeye zaman

kalmaksızın yapılır oldu. Vali Mümtaz Tarhan, durumu şöyle tanımlıyordu: «İmar milli bir heyecan haline gelmiştir. Ve alt şuura yerleşmiştir.» (Havadis, 30.11.1957).

Oysa imar, «milli heyecanla» falan olmazdı. Hiç de beyin ürünü olmayan heyecanlarla, defalarca şehrin bağrı yarıldı, sürprizlerle birbirine akan insan ölçüsündeki tarihî şehir mekânları yok edildi, artık acıklı sonuçlar verdiği herkesçe görülmeye başlanan nüfus yığılmalarının temeli, o zaman atıldı. Çeşitli uygarlıkların binlerce yılda meydana getirdiği sur içi tarihî İstanbul'un bünyesi ve karakteri tahrip edildi.

Yok edilen en önemli değer, son beş yüzyılda yaratılan İstanbul'du. Bizans İstanbul'u, zaten 1204 Haçlı seferinde tahrip edilmiş ve yağmalanmıştı. 1453'de fethedilen İstanbul'da Bizans'dan geriye kalan; Ayasofya, surlar ve bir miktar kiliseden ibaretti. Cumhuriyet dönemine kadar gelişen ve yaşayan şehir, artık bir Türk şehri olmuştu.

Eski İstanbul, sanki dilimlendi. Yeni caddeler-meydanlar şebekesi ağı, sur içi eski İstanbul'un üstüne çöktürüldü. Her açılan bulvar, şehirin bağrında yüzlerce metre genişlikte şehir şeritlerini kazıdı-kaldırdı. Arada kalan yerlerdeki arazi parçalarına, yüksek katlı bitişik nizam yapı ruhsatları verildi. Nüfus yığılması, düşüncesizce teşvik edildi. İstanbul Üniversitesi, hatta belediyenin kendisi gibi kuruluşlar, vahşi kitleli binalarla şehrin eski mahalleleri ve tarihî bölgelerine yayıldılar. «Eski İstanbul'un üzerine, yeni bir İstanbul çöktü ve eskisini tarihe gömdü. Eski İstanbul'dan hâlâ gözle görülebilenler, gömülen tarihî şehrin sanki mezar taşlarıdır.

Menderes bir yandan: «Tarihî eserlerin ihya edileceğini» bildiriyor, öte yandan Simkeşhanenin yarısının yıkılması gibi gariplikler ortaya çıkıyordu. İstanbulluların alışıp sevdiği Bayezıt Meydanı'nın, belki on kez bozulup yapılması gibi dizi imar cinayetleri işleniyordu.

Hâlâ: «Ya bu yollar açılmasaydı, bu taşıtlar nereye girecekti?» diyenler var. Bu soru, gözle gördüğünden başka çözüm aklına getiremeyenlerin, küstahça sorguya çekişidir. Bu sorunun yanıtı, soranların bile anlayacağı kadar basittir:

«Bu yollar yapılmasaydı bu taşıtlar, şehir gelişmelerinin ciddi ve doğru planlandığı başka yerlerde yapılacak yollarda olacaktı.»

İşlerin plansız yapıldığı iddialarına karşı, Prost Planı' nın uygulandığı bildiriliyordu.

Oysa zaten eskimiş ve geçerliğini yitirmiş Prost Planı, tüm İstanbul Metropoliten Bölgesi'ni kapsamıyordu. Sur içi İstanbul'un ve Beyoğlu'nun fiziksel planı yapılmıştı.

Kadıköy plan düşüncesi de, bir derece yürütülmüştü. Bu planların verileri de yetersizdi.

Asıl önemli eksiklik bu planları yapanın, 1950'den sonra iyice dikleşen bir eğriyle artmaya başlayan İstanbul nüfusundan, haberleri olmayışıydı. Dolayısıyla bu planlar, İstanbul için uzun vadeli bir geleceğin iskeletini biçimleme yeteneğinden yoksundu.

Evet, sur içi İstanbul Prost Planı'nda; Atatürk Bulvarı, Millet Caddesi, Vatan Caddesi, ince yollar olarak bulunuyordu. Hatta Marmara Sahil Yolu bile, ince bir yol olarak çizilmişti. Surların içinden-dışından kıvrılarak geçiliyordu. Denize taşmadan... 56 imar etkinliklerinde, aslında eski İstanbul için, Prost Planı anayollar şemasına uyuluyordu.

Şehir planlama ve uygulamasında «ölçü kaçırmak», gereksinme ile boyutlar arasındaki ilişkinin önemini kavrayamamaktan kaynaklanıyor. Köhneleşmiş Prost Planı yol güzergâhları aynen uygulanmış olsa bile, cadde genişlikleri birkaç misline çıkarılmışsa, yapılan işin o planla ilişkisi koparılmış demekti.

Öte yandan adına Prost Planı denen çalışmaya katkıda bulunan plancılar, Menderes imarı cadde açmalarını, kendi planlarının uygulaması sandılar. Cadde genişliklerinin battalaşmasını hiç önemsemediler. Tek kaygıları: «Ah bir de binaların cadde tasarısına portik yapılsa!» endişesi oldu.

YANLIŞ İŞLERDEN BİR DİZİ

Eski İstanbul'un Marmara Sahil Yolu'nun yapılması için, kıyılar toprak ve molozla dolduruldu. Rıhtımlar yapıldı. Sonra yine dolgular yapıldı. Şehir yapısını ve tarihini koruma düşüncesi bir kere tecavüze uğrayınca, gelen geçenin sonu gelmedi. Hâlâ o kıyılar döküm yeridir. Şehrin Marmara kıyılarında surlarla son bulan, burunlar ve koylarla hazine değerinde biçim revnakı kazanan Marmara kıyıları, yok edildi. Bu davranış, İstanbul'un çeşitli dönemlerindeki telaşlı imar uygulamalarından, sadece bir örnektir. Ancak belirtmek gerekir ki bu yapılan, şehir tarih-topoğrafya ve yapısına karşı yapılan vandalce girişimlerden tek bir örnektir.

Bir yaşama mekânını, bölmenin-parçalamanın en keskin sonuç veren biçimi, o yerin ortasından yol geçirmektir.

Florya sahil yolu da bu sonucu yaratmıştır. Daha önceleri kıyılarla kucaklaşan karaların denizle ilişkisi, yoğun trafik yolu tarafından acımasızca kesilmektedir. Kıyıların geleceğini büsbütün tehlikeye düşüren bir gelişme, yolun deniz tarafında daha sonraları balıkhane, benzin istasyonu gibi tesislerin yapılmaya başlanmış olmasıdır. Yolun deniz yönünde doldurulduka genişleyen düzlüklerin, icraat meraklılarının istidalarını kabartması önlenemez.

İstanbul'un şehir kuruluşunda, camilere ve hatta her türlü anıtsal esere yaklaşma yollarının, bir özelliği vardı. Eser, yanına iyice yaklaştıktan sonra birdenbire ortaya çıkardı. Bu plan düşüncesi, hoş ve akıllıcaydı. Yapıtlar, çölde vahaya yaklaşır gibi, çok uzaklardan görülmezdi. Oysa 56 imar humması sırasında, bu geleneğin tam tersi öneriler ortaya çıktı.

Menderes'in görevlilerden buna benzer bir isteği, Atatürk Bulvarı'ndan Süleymaniye Camisi'ne 70 metre bir yol açılarak yaklaşılmasıydı. Yol caminin, tam batı yönündeki iki minaresi arası genişlikte olacak ve bu minarelere doğru götürecekti.

Sağduyu, aynı zamanda bir derece cesaret sahibi ilgililer Menderes'e: «Bu boyutlarda bir yolun, caminin ölçüsünü bozacağını, yaklaşım sırasındaki sihiri yok edeceğini, hem esasen arazinin topografyası dolayısıyla eğimi yüzde 19'a kadar varacak olan bu yol yapımının, doğru olmadığını» bildirdiler.

Menderes ertesi sabah telefonla, «O sabah söylenen eğimi kendi otomobiliyle çıkabildiğini, demek ki yolun mümkün olduğunu, kendisinin yanlış beyanlarla sabote edildiğini» bildiriyor ve öfkesini dile getiriyordu. f Öte yandan Menderes, bu geniş Süleymaniye yaklaşıl mı yoluna Kanunî Sultan Süleyman heykelinin dikilmesini istiyordu. Bu isteğe, başarıyla bir çözüm bulması mümkün değildi. Alışılan boyutta heykeller, 70 metre genişlikteki bir uzun bulvarın ve Süleymaniye Camisi'nin ölçüleri yanında yitip gidecekti. Bu boyutlarla yarışacak bir heykel ise, yapılamazdı.

Bir caddede, derinliğine şöyle bakıldığı zaman belirli mesafelerden sonrası, ilgi alanının dışına taşar. Bu mesafe olsa olsa 100-150 metredir. Bundan sonrası (eğer orası önceden biliniyorsa), zihin yoluyla kavranır, gözle değil... Oysa Menderes, bir noktadan bakıldığı zaman en az 500 metre ilerisini görmek istiyordu ve bütün caddeleri buna göre açtırıyordu.

Bazı yerlerde bu istek, kilometreler ölçüsüne varıyordu.

56 imar humması talihsizliklerinden biri, etkinliklerde karayollarının da önemli görevler almasıdır. Karayolları görevlileri, İstanbul gibi bir şehirde boş arazi alışkanlıklarından kurtulamıyorlardı. Uzun-düz hatlar arıyorlardı. Eminönü-Unkapanı yolunu dinamit patlatarak açarken, Rüstem Paşa Camisi'nin duvarları ve emsalsiz çinilerini çatlatıyorlardı.

Yoğunlaştırma ve merkezileştirme yanlışlığı, yalnız sur için İstanbul ile bitmedi. Şehrin Eminönü-Karaköy'de odaklasan eski merkezleri de yoğunlaştırdı. Beyoğlu da gelişmelerin boğuntusu içinde bırakıldı. Beyoğlu ve İstanbul, birbirini bunaltır hale getirildi.

Salıpazar'da kazıklar üzerinde Hman inşası, imar suçu şiddetindeki yanlışlara birer örnektir.

Beşiktaş'dan Maslak'a kadar bir yol açıldı. Beşiktaş'da Barbaros Bulvarı olarak başlayan bu geniş cadde, Boğaziçi üst yolunu şehire bağlayan ana damar oluyordu.

Basın Yıldız Bulvarı'nın: «Sinanpaşa Camii'nden Maslak'a kadar düz hat halinde ve en son şehircilik zihniyetine uygun olarak» yapıldığını belirtiyordu (Yeni Sabah, 1.8.1957).

İstanbul gibi tepelere yayılan bir şehirde, ölçülere ve geleneğe aykırı

upuzun düz hatların, nasıl olup da «En son şehircilik zihniyeti» olarak ortaya atılabildiği anlaşılamadı.

Önemli şehir meydanları, dindirilemez bir iştiha ile büyütüldü. Bir meydanın boyutları ne kadar büyük olursa, şehire o kadar çok yakışacağı sanıldı. Battal boyutlardaki meydanların kenarları, açık kaldı. Eskiden yapılmış ya da yeni binalar varsa bile, bunlar meydandan ve çevresinden koptu.

Bir şehir meydanı, bir «iç mekan»... İçindeki insanları kavrayan bir iç hacim... İnsanın, her köşesiyle kendini yakın bulacağı, bütünlüğü olan bir yakın çevre... Şehir meydanı insanların birbirine, sanki seslenebilecekleri kadar kompakt bir yakın mesafe bütünlüğü...

Öyleyse bir şehir meydanının boyutlarında vahşi genişliklerde düzlüklerin ölçülerini aramak, zihin sağlığı işareti değil.

Hem bir şehir meydanının içinden, o meydanın dışında ve uzağındaki manzaraların seyredilmesi gerektiğini sanmak, boşunadır. Taksim Meydanı'ndan Boğaziçi'ni seyretmek gerektiğini sanmak gibi... Meydanların kenarında meydanın kavranması ve algılanmasını hırpalayacak büyük yarıklar-boşluklar olmamalıdır.

Öte yandan Marmara kıyılarında denizin daraltılmasından daha pervasız uygulamalar, Boğaziçi'nde yapıldı. Boğaziçi, Emirgan ve Keçiburnu'nda kazıklı yollarla daraltıldı. Evet, o zaman belki birkaç metre daraltıldı ama, ünlü deyimimizle: «Yol oldu!» Bu başlangıcın, daha sonra neler için cür'et verdiği biliniyor.

CİDDİ ÇÖZÜMLERDEN KAÇIŞ

20'nci yüzyılda uygarlığın egemen olduğu hiçbir şehirde, yüzyılların biçimlediği antik kentlerin bağrı, yüzlerce metrelik bulvar yıkımlarıyla yarılmadı. Nüfusu bir milyonu geçen bütün uygar şehirler, tek ciddi çözümü uyguladılar, şehirlerin tek taşına dokunmadan, yeraltından metro inşa ettiler. Böylece, bulvar açmayı gerektiren sebeplerin en önemli bölümünü, ortadan kaldırdılar.

Devlet adamı ile politikacı ayrımı, burada da kendini gösterdi. Menderes imar humması sırasında metroya başlanmadı. Oysa o zaman, 1956 yılında, yani uzun yıllar önce, İstanbul metrosuna ciddi olarak başlansa ve sürdürülse idi, bugün şehrin başındaki dertlerin önemli bir bölümü azalmış olacaktı.

Elbette metro yapmak, ancak ciddi politikacının işiydi.

Yeraltında açılacak tüneller, halka icraat olarak gösterilemezdi. Gerçekten de halk, yeraltında yapılacak kazılarla etkilenemezdi. Ama eyyamcı politikacıları metrodan vazgeçirten asıl önemli neden, uzun vadeli bir iş olan metronun, gelecek seçimlere yetişemeyecek olmasıydı.

İmar deyince akla ilk olarak yapmanın değil de, yıkmanın-açmanın-büyütmenin gelişi, yalnız kültür ve görgü noksanı gibi masum nedenlerden kaynaklanmıyordu. Politikacının ilk işi, etki yaratmaktı. Halk üzerinde bir darbe etkisi, 10-15 km ötede bir yeni yerleşmenin kanalizasyonunu döşemeye başlamakla yaratılmıyordu. Halkın, politikacıdaki yıkma-yok etme gücünden etkileneceğine inanılıyordu. Nitekim, etkileniyordu da...

Menderes, imar işleri için nereden para bulunduğu sorularına: «Bu kaynakların Kristof Kolomb'un yumurtası olayındaki gibi parlak buluşlarla yaratıldığını» anlatıyordu. Oysa, halkın sırtından başka kaynak yoktu. Yapılan iş, bütçe disiplinini yalama etmek ve masrafları Meclis ve Kamuoyu kontrollerinden kaçırmaktı.

Kamulaştırma işinden, hangi koşullarla yapılırsa yapılsın, her zaman huzursuzluklar doğuyordu. Aynı sonuç, 56 imar etkinlikleri başlayınca, yine ortaya çıktı. İyi örgütlenen tek bir avukatlık bürosu, kamulaştırmaları etkili bir biçimde engelleme ve pahalılaştırmaya

başladı. Bu engellemeye karşı bulunan çare, yıkımları «kitabına uydurarak» gerçekleştirmek oldu. Yıkılmak istenen binalara «maili inhidam» raporu alınıyordu. Cuma akşamları işlemleri bitirilen yüzlerce eski bina, cumartesi-pazar günleri yok ediliyordu.

NASIL YAPILMALIYDI?

Şehri; İstanbul-Beyoğlu-Kadıköy üçgeni içinde yoğunlaştırıp takozlaştırmaktan başka alternatifleri akla getirmemek, olsa olsa düşünce tembelliği oldu. Başka çözümler kesinlikle vardı.

Eski İstanbul'u, yeni Büyükşehir gelişmesinin dışında tutmak, metropol gelişmelerinin tarihî şehiri çiğnemesini önlemek gerekirdi. Sur içindeki bölgede nüfusu arttırmak değil, azaltmalıydı. Yapı alanlarını değil arttırmak, azaltılmak şarttı. Örneğin resmî yapılar sur dışına çıkarılmalıydı. Şehirin bu bölümü tenhalaşmalıydı. Roma ve Bizans eserlerini de ihya etmek, uygarlık borcuydu.

Eski şehir, yeni şehir gelişmelerinden, kilometre kalınlığında yeşil şeritlerle izole edilmeliydi. Geniş bulvarlar antik kentin bağrına, hançer gibi saplanmamalıydı. Surlar içindeki eski İstanbul, bol parklar ve yeşillikler içinde, sakin bir antik dünya şehri olmalıydı.

Bu şehrin, asıl işte o zaman Türk ve Müslüman İstanbul olacağı anlaşılamadı.

Sur içi İstanbul tenhalaştırılıp, o sıralarda genellikle bahçeli bir-iki katlarla biçimlenmiş Kadıköy, olduğu gibi bırakılmalıydı. Marmara kuzey kıyıları, kalabalıklaştırılmamalıydı.

Bir başka yanlışlık Boğaziçi'nde, kuzeyden güneye taşıt trafiğini azdıran sahil yolları yapılmasıydı. Boğaziçi'ni, şehrin eski bölgelerine bağlayacak ana taşıt yolları kuzeyden güneye ama ancak tepelerde olmalıydı. Boğaziçi köyleri bu yollara, ceplerle bağlanmalıydı.

Boğaziçi ön görünüm bölgelerindeki yeşili ciddiyetle korumak, bu çözümün vazgeçilmez bir yanı olmalıydı.

Bundan sonra açık kalan, elbette «Gelişmelerin konumu nasıl olacaktı?» sorusuydu. Bir alternatif, gelişmelerin kuzeye yani Karadeniz'e yaklaştırılarak, batıdan doğuya doğru sıralanacak bir dizi uydukent ile gerçekleşmesiydi. Bu yerleşmeler Karadeniz kıyıları boyunca sıralanmalı, ancak kıyıya yanaşmamalıydı.

Böyle bir alternatif, alt yapı bakımından zorluklar doğurmayacak mıydı? Bilinmelidir ki bugünkü Büyükşehir yerleşmesi sonuçlarına

varan Menderes imar etkinliklerinin doğurduğu alt yapı zorlukları, şehrin başına belirtilen alternatiften çok daha fazla dert açmıştır.

Gecekondu yerleşmelerine gelince, nerede olursa olsun, alt yapı onlar için sorun olmamıştır.

İBRET SAHNELERİ

Menderes'in bir sözü, imar konusunda şehrin görkemli tarihini umursamayan bir bağnazlıkla sakatlanmış olduğunu kanıtlıyordu. Övündüğü davranışı, azınlık haklarına saygısıyla tanınan Fatih Sultan Mehmet'ten beş yüzyıl sonrakileri, mahcup olmanın da ötesinde utandıracak kadar çağdışıydı. Menderes diyordu ki: «Bir metre gâvur kaldırımı yapmadım.»

İktidara geçişlerinde üç-beş gün sonrasında, Atatürk döneminde Türkçe okunmaya başlanmış ezanı Arapça'ya çevirtenler, imar işlerinde bile din ticaretini elden bırakmamışlardı.

«Beyoğlu'na karşı İstanbul» sloganı ortaya atıldı. Bu deyim, 6-7 Eylül 1955 barbarlıklarının kalıntısıymış gibi gözüküyordu. «Vatan Cephesi» kurarak halkı bölmeye girişenler, şehrin semtlerini de birbiri karşısına getirmeye çalışmaktan çekinmiyorlardı.

Eski İstanbul'un 56 yılı imar hummasında elden çıkması, Büyükşehirin etkisi ertesi yüzyıla kadar sürecek yanlış gelişmelere saplanması, acaba önlemez miydi? Konu, tek kişi kararlarından kurtarılıp yanlışlıkları en aza indirecek bir kollektif karar mekanizması sistemine sokulamaz mıydı?

Böyle bir kurtarma, toplum çıkarlarının ahenk içinde ve birlikte işlemesine bağlıydı.

Toplumun, tek kişi kararlarına tepki gösterecek ve onları engelleyecek kadar, uygarlaşmış bir düzeyde olması gerekiyordu. Tüm ilgili ve sorumluların, mırıldanacak kadar değil, açıkça düşüncesini söylemekten çekinmeyecek kadar medenî cesaret sahibi olmaları gerekiyordu. Bu hal yaşanmadı.

Bu arada işleri düzeltecek değil, kötüleştirecek bazı görüşmeler ileri sürüldü. Örneğin planlama için getirtilip görevlendirilen Prof. Högg; Aksaray'dan başlayıp Beyazıt'a yükselen Ordu Caddesi'nin, 70 metreye çıkarılarak, dere-tepe düz giderek, «Çarşıkapı-Çemberlitaş-Sultanahmet yönünde devam edip, Sarayburnu yakınında Marmara Denizi'ne kadar uzatılmasını öneriyordu. İkinci planlama görevlisi Prof. Piccinato ise, istimlak kanunumuzu «maili inhidam maddesi» dolayısıyla olağanüstü iyi buluyordu.

Bu iki profesörün davranışlarını, bizim bir mimar profesörümüz taçlandırdı. Menderes'e:

«Siz dünyanın en büyük şehircisisiniz!» dedi.

56 imar humması ile şehirin temelleri sarsılıp, geleceği bunalımlı mecraları dökülürken, zamanın Ana Muhalefet Partisi, işin nereye varacağını değerlendirmiş değildi. Hesabını sordukları iş, Menderes'in Park Otel'deki masraflarının nasıl ödendiğiydi.

Eğer özürler suçları ortadan kaldırıyorsa rahat edebilirdi, işlemeyen her çark dişlisinin bir özürü vardı. Halk bilgisizdi, ne olduğunu kavrayamıyordu. Üniversiteler özerklik peşindeydi. İlgisizdi. «Besleme basın» yapılanlara alkış tutuyordu, basının geri kalanı ise, yapılanı değerlendirebilme gücündeki kadrolardan yoksundu. Cesaret sahibi aydınlar bu konuda bilgiden yoksundu, bilgi sahibi aydınlar ise cesaretten yoksundu. Yıkılacak olan tek bir ağacın altına yatıp da, karar değişinceye kadar oradan kalkmayacak ak sakallı ihtiyarlardan mahrumdu ülke... İsveç'deki ihtiyarlar burada yaşamıyordu.

Bu arada hemen, yapılanlar ve planlama ile ilgili olarak ileri sürdüğüm düşüncelerimin, kişisel duygulanmalarımın büsbütün dışında olduğunu belirtmeliyim. Duygulanmalarımı da ayrıca ve açıkça, tek bir paragrafta özetlemek isterim: Eski İstanbul'un dar sokaklı eski mahallelerinde doğmuş ve büyümüş olan benim kuşağım, artık sanki bir yabancı şehirde yaşamanın çilesini çekiyoruz. Ruhsal köklerle bağlanmış olduğumuz eski mekânlarımızın ve şehrimizin düşüncesizce yok edilmesini, vicdanlı bir davranış olarak görmüyoruz.

İstanbul nüfusunun ilk iş olarak bir milyonu geçmesi, 1950 yılındadır. Bundan beş yıl sonra bir buçuk, on yıl sonraki 1960 yılında da, iki milyon mertebesine varmıştır. İstanbul'u bugün artık, devlet eliyle bile kurtarılamayacak nüfus yığılmalarına sürükleyen hareketin ivmesi, Menderes imarı döneminde verilmiştir.

1950-60 yılları arasında nüfusu ikiye katlanan İstanbul, kısır döngüye girmiş bulunuyor.

Şehir, rekor düzeyde doğum ve özendirilen göçler ile, önlenemez yükselişe değil, önlenemez mahşerleşmeye gidiyor. Gün gelecek, kaçan kurtulacaktır.

Ancak çoğu kimse, bütün bu yapılanların sonunda işin nereye

varacağını anlamadı.

Birbiri dibine yapıştırır gibi sıkıştırılan binaları, devleşen yayılışı ile Büyükşehir İstanbul, Menderes imar hummasının izinde yürüyor. Marmara, Boğaziçi ve Haliç, durumu bir derece kurtarıyor. İstanbul sularla kucaklaşmasa, dünyanın en çirkin şehirlerinden biri olacak.

1956 imar hummasının açık ve gizli politik propagandası, Müslüman ve Türk İstanbul'u ihya etmekti. İster içtenlikle yapılmış olsun-ister olmasın, yıkarak, yok ederek şehir imar edeceğini sananlar, sonuçta Müslüman ve Türk İstanbul'u tarihe gömdüler.

Yaşanan hiçbir olay, ötekilerden büsbütün kopuk değil. Çevremizde, birbirine sarkan zaman dilimleri içinde, tüm olup bitenler, kesinlikle birbirine bağlı... Sıkı, ya da daha az sıkı bağlarla...

Yaşayışın tüm öğeleri, tek yumak biçiminde... Hepsi birbirinin içinde... Hiçbiri ötekinden koparılamıyor. İstanbul yaşama makinası olarak, tüm ülkenin önemli sorunlarından biri...

Menderes bu imar etkinlikleri sırasında ilgilelere, uzak görüşlü olduğunu düşündürecek talimat da veriyordu. Diyordu ki: «En az 200 yıl sonrasını düşününüz!" Oysa imar planlama ve uygulamalarında 200 yıl sonrasını planlamak gerektiğini söyleyen Menderes, kendisinin beş yıl sonraki politik geleceğini göremedi.

Menderes'in, İstanbul gibi en önemli şehrimiz belediyesinde yürüttüğü «tek adam» karar ve uygulamaları, politikadaki pozisyonundan kaynaklanıyordu. «Sabık Başbakan olmayacağım» diyordu. Alternatifi yok sanıyordu Aslında kişi olarak yapısı, sertlik doğurmaya elverişli görünmüyordu. Makam zırhlarını kuşanmadığı zaman «Yumuşak ve iyi yürekli» olduğu izlenimini veriyordu' Nüfus ticareti yapmam.şt.. Ancak, iyilik ve dürüstlük makam zırhın, giyerek anayasa ihlal etmenin kefareti olamadı.

EN BÜYÜK TİYATRO

Mizah, dünyanın en büyük tiyatrosudur. Bu öylesine büyük bir tiyatrodur ki, sahnesi bütün dünyadır. Bu tiyatronun Moliere'den beri değişmeyen bir görevi ve amacı: «İnsanları neşe yoluyla düzeltmektir.»

Elbet mizahın görevi, neşe vermekle bitmez. İnsan düşüncesi yalnız neşe vermekle silkelenmiş olmaz. Kara mizah insan beyinlerini, üzüntü vererek de silkeler. Amaa asıl amaç insanları neşelendirerek ya da üzerek akıl yoluyla daha yüksek ruhsal düzeylere, sürekli olarak çıkarmaktır.

Bunlar öyle yüksek düzeyler olmalıdır ki, insanların hızlı düşünme gücü o denli geliştirilmelidir ki, gerçekleri görebilsinler... Olayların, toplumları ve kendilerini nerey götürdüğünü anlasınlar... Dünyada sayıları az olmayan) sahtekârların kendilerini aldatmasına, fırsat vermesinler.

Mizah en geniş kapsamlı tiyatro olduğu kadar, seyircisi ile birlikte oynanan tek tiyatro türüdür. Toplumlar, halk, insan grupları, bireyler, hepsi bu oyuna katılır. Bu yalnız sanatçıların değil, herkesin birlikte oynadığı bir oyundur. Seyircinin katılmadığı mizah oyunu, meydana gelmez-vücut bulmaz.

Bütün mizah eserleri seyircinin ya da okurun zihinsel dünyasına, büyük bir hızla girer. Ama en hızlısı, seyirci zihnine şimşek hızıyla gireni, karikatürdür. Girdiği anda en büyük patlamayı yaratan da karikatürdür. İnsan beynindeki bu patlamalar, düşünce ufuklarını genişletir, geliştirir. İnsanların düşünce dünyası büyür, gerçekleri görme ve algılama (idrak) yetenekleri gelişir.

Mizah eserlerinin beyinlerde yarattığı patlamalar, insan zekâsının en küçük zaman birimlerinde, bir anda korkunç bir hızla çalışabilme egzersizleridir. Patlamalar gibi hızlı bu zekâ etkinlikleri, yaşanan zamanı sanki yırtar-genişletir. Bir anda, çok daha uzun zaman dilimlerinin büyüklüğüne ve yaşama zevkine varılır. Matematik olarak aynısı kullanıldığı halde, zaman daha iyi kullanılmış demektir.

Böylece mizahın seyircisi ve okuru olmakla, daha uzun yaşanmış olur. Bu nokta çok önemlidir. Zamanın, aslında ömrünü tek-tek geçirmekte olan bizim gibi insanlar için göreceli (rölatif-izafî) oluşun anlamı,

bundan ibarettir. Einstein görecilik teorilerini bilmek, ömrümüzü uzatmak için bize pratik bilgiler sunmuyor.

İster karikatür, ister başka türden mizah eserleri olsun, insan beyninde ateşleme yapıyorsa, şimşek hızıyla düşündürüp sunduğu eserin algılanmasını (idrakini) sağlıyorsa, o beyinde bir düşünce akışı yaratıyor demektir. Bu akışın malzemesi, elbet yine sözcüklerdir. Elbet yine seyircinin düşünme aracı olan dildir.

Şimdi bu noktada, bir açıklamaya gidebiliriz. Şunu anımsayalım: İnsanlar düşünürken bile, genelde anadillerinin yardımıyla düşünürler. Ya da sonradan öğrendikleri ama, çevrelerinde içine gömdükleri bir başka dilin yardımıyla düşünürler. Dil ise sözcüklerle yapılan bir örgüdür.

Demek oluyor ki, sözlerle anlatılması mümkün olmayan yazısız-sözsüz karikatür, seyircinin düşünce merkezine resim biçiminde giriyor. Algılama (idrak) patlaması sonunda düşünce demetlerine dönüşüyor. Sonuçta anlayış, ifadesini yine düşüncelerdeki sözcüklerde ve dilde buluyor.

Elbet karikatürün türleri arasında, çizimin sözlerle bütünleştiği haller var. Karikatürün ille de yazısız olması gerektiği gibi bir keskin düşünceye varmak, haklı olmaz. Ama bu ilişkinin açıklanması, burada da bırakılmaz. Hiç olmazsa kısaca eklemek gerekir: Yalnız sözle anlatılabilir tekst'lerin yanına bazı yandan çarklı çizimler yapıştırılarak ekleniyorsa bu sunulanlar, görkemli karikatür sarayının ancak bahçe duvarına parmaklık olur.

Yazısız karikatürün sözlü mizaha göre bir üstünlüğü, onun her dili konuşan bütün insanlarca anlaşılır olmasıdır. Bu karikatür bütün dünyada hangi dili konuşursa konuşsun, anlama yeteneği olan tüm insanlara hitap edebilen bir eserdir.

Her ne kadar uluslararası değerde ve düzeyde tüml görsel sanat eserleri, örneğin resim ve heykel ile müzikl eserleri de tüm dünya insanlarına hitap edebiliyorsa da, edebiyat bundan mahrumdur. Konuşurken dil farkları, kolay ilişki köprüleri kurulmasını engeller. Elbet sözlü mizah da, bu çerçevenin içinde kalır.

Dilimizde aptal olmanın en basit deyimi, «şakadan anlamaz» olmaktır. Eşek şakası olmamak şartıyla şaka, mizahın en sade, en naiv biçimidir. Şakadan bile anlamayanın, mizahın hiçbir türünün zevkine varabilmesi mümkün değildir. Mizahtan anlama yeteneği olmayan,

ciddiyi de anlayamaz. Hem zaten mizahı anlayabilmek, ciddiyi anlayabilmenin de ötesinde olan bir zekâ yeteneği ve anlayış kademesidir.

Hangi sıfatlara varmış olursa olsunlar, dışarıdan nasıl gözükürse gözüksünler, toplumun en dar kafalı, en tehlikeli, en anlayışsız inatçıları, karikatürlerden ve mizahtan anlamayanlardır.

Karikatür çizgisi abartmalıdır. Hem yalnız yukarı doğru değil, aşağı doğru da abartmalıdır.

Şişman bir adam, ille de dobiş çizilir. Zayıf kişi, zekât keçisi kadar sıska gösterilir.

Kel bir kafa lahana kadar tüysüz, büyücek bir burun kartal gagası gibi kancalı olur. Amaç, karikatür tiplerini çok belirgin biçimlerde anlatmaktır. Bu kişiler bu ifade biçimiyle hem daha çok benzemiş, hem de daha çok «benzetilmiş» olurlar.

Aslında mizah, konulan çirkinleştirmez veya güzelleştirmez. Yaptığı bütün iş, konulara ayna tutmaktır. Hayal çirkinse, bu çirkinlik onun sahibine, yani aynada görülen konuya aittir.

KARİKATÜR ÜZERİNE

Karikatür, İtalyanca «caricare» sözcüğünden kaynaklanıyor. Sözcük, yüklenmiş-fazla yüklenmiş gibi anlamlar taşıyor. Her ne kadar günümüz karikatürü bu anlamlara da gelebiliyorsa da, karikatür sözcüğünden artık, caricare'den ayrı olarak ve kendi başına taşıdığı anlamlar çıkarılmalıdır.

Karikatürün konularına sınır yok. Akla gelen, ya da gelmeyen her şey, karikatür konusu olabiliyor. Sanatçıların bizi en çok alıştırdıkları konular arasında; ıssız ada, hapishane, dişçi koltuğu, çapkınlık sahneleri de bulunuyor. Karikatür sanatçısı idam sahneleriyle ve iskeletlerle bile, neşe saçmasını biliyor.

Karikatür sanatçısının ufukları sonsuzdur. Son derecede kısıtlı, sınırlarına çok çabuk varılabileceği sanılan konularda, sürekli yeni buluşlar yaparlar. Örneğin artık yeni espri bulunamayacağı sanılan ıssız ada gibi bir konuda sanatçılar, boyuna yeni eserler yaratma gücünü gösterirler.

Örneğin ıssız adaya düşmüş bir boğa güreşçisine, denizden suları yararak yaklaşan şey, bir boğadır.

Karikatür; çelişkili-gerçek dışı-absürd (anlamsız, münasebetsiz) durumları, severek kullanır. Ağıyla yakaladığı deniz kızını tekrar denize atan balıkçıya arkadaşı: «Ne yapıyorsurV?...» diye bağırdığı zaman, birincinin yanıtı şudur: «Ya ne yapacaktım?»

Karikatür sanatçısı da tüm mizahta olduğu gibi, konusunu küçümsüyormuş gibi görünür. Oysa öyle değildir. Abartmalar bile insanların gerçeği daha hızlı ve iyi, daha önemlisi doğru anlamasını sağlamak için yapılır. Mizah eseri şaşırtmak için değil, şaşırtmamak için böyledir.

Âdem Babamız ile Havva Anamız, karikatürlerin sevgili konuklarıdır. Çizimde en büyük özen, incir yapraklarına gösterilir. Havva'nın Âdem'e yedirdiği elma, artık yoldan çıkarma simgesi olmuştur. Âdem ile Hawa'nin birbiriyle nasıl geçindiklerini bilemeyiz ama, karikatür sanatçısı bize ilk aile kavgalarının, onlar arasında olduğunu tatlı tatlı anlatır.

Hint fakiri çivili yatağına uzanır, çiçek olarak bir kaktüs koklar. Hapishaneden kaçan mahkûm şimşek hızıyla koşar, bir umumi heladan içeri girer.

Karikatürün çok kullandığı öğelerden biri, hayvanlar... Ne de sevimlidir genelde karikatür hayvanları... Konuşurlar, şakalaşırlar, şarkı bile söylerler. Irkçılık gütmezler. Tavşan ile kaplumbağa yarışır. Filler ile fareler dost olur, hatta sevişirler bile.

Karikatür hayvanları insanların tüm zaaflarını sahneye koyarlar. Bunların hepsi insanlaşmış hayvanlardır. Ancak unutmamalıdır ki aslında anlatılmak istenen, hayvanların insanlaşması değil, insanların bazen hayvanlaşmasıdır.

Bir karikatür, dünyanın sonunu gösteriyor. Dizi nükleer patlamalar sonunda dünya, harabeye ve çöllere dönmüş. Çizim öyle... Tüm canlılar, bitkiler dahil yok olmuş ama, yalnız bir maymunla bir insan hayatta kalmış. Maymun bir eliyle insanın boğazına sarılmış, yumruğunu kaldırmış bağırıyor:

«Bana bir daha insanlık sözü edersen, beynini patlatırım....»

Karikatürün mizah olarak içerdiği, sözlü mizaha çok benzer. Mantık zincirine kurulan pusu, şaşırtmacalar, boşluğa düşürmeler, değişmez. Sözlü ve görsel ayırımlara da karşın aklın sanatı olan mizahın tüm güçlü oyunları, karikatür ile de sahneye konur.

İlk bakışta karikatürün sözlü mizahtan farkı, sözlere gereksinmesi olmadan da anlatım yolunu bulabilmesidir gibi gözüküyor. Gerçekten de karikatür, «yazısız» karikatürlere «söz»den vazgeçmiş olur. Aslında bu karikatürler, yazısız değil «sözsüz» karikatürlerdir.

Yazısız bir karikatür, seyirci beyninde meydana getirdiği ateşlemeyi, yalnız ve yalnız çizgilerle yapar. Anlatım özellikle resim teknikleriyle olur. Böyle bir çizimin yarattığı ateşleme, sözlerle yapılamaz. Çizimin sihirli etkisi, sözlerle elde edilemez. Bir yazısız karikatür sözlerle ya hiç anlatılamaz, ya da o kadar uzun anlatılabilir ki, konu uzayan dakikalara öyle sıvaşır-bulaşır ki, espri yiter-gider, mizahın vurucu gücü yok olur.

Bu yok oluş için, belki şöyle bir örnek gösterilebilir: Sevilen bir müzik parçası aynı notalarla, uzatıla-uzatıla gerekenin üç-beş misli daha uzun bir zamanda çalınsa, değil sevilmek, belki bezdirir bile.

Karikatürün en sevilen, en belirgin biçimlerinden birinin, «yazısız»lar, yani sözsüzler olduğunu bile bile, karikatür üzerine konuşulması, dizi-dizi sözcüklerin sıralanması doğru olur mu ki? Sanırım olur... Çünkü dünyada, üzerinde konuşulmayacak konu bulunamaz. Mizah kendisi hakkında konuşulmayacağını düşünebilirse, mizaha konu olabilecek kişiler de bunun arkasına saklanmaya çalışırlar. Hem zaten, pek çok biçimleriyle, söz kullanmayan müzik üzerine de konuşulur.

Cinsel mizahın sözlü biçiminde, anlatılmak istenen düpedüz söylenmez de, ima ile anlatılmaya çalışılır. Genelde sözcüklerin çift anlamlı, ya da çok anlamlı olmasına yaslanılır. Çizgili mizah olan karikatür, bu silahı çok daha geniş ölçüde kullanabilir.

Sanatçı en ince bir ima ile, espriyi anlatabilir. Ancak çoğu zaman seyircilerin de, cinsel karikatürleri anlamak konusunda üstün başarı gösterdiklerini unutmamalıdır. Seyircinin aklını çok çalıştırdığı konuyu en çabuk anlamasına, şaşmamalıdır.

Özellikle bizim erkeklerimizdeki cinsel hayal gücü, normal insan beyniyle düşünen tüm dünya insanlarını hayretlere ve hayranlıklara gömecek kadar görkemlidir. Cinsel konular akıllarından çıkmaz. En zavallı, en masum eşyada ve sözlerde bile, akıllarından çıkmayan o işin simgelerini bulurlar.

NEDEN TARTIŞILMASIN?

Aforizmalar (tekerlemeler, önsözler) içinde aldatma, ya da gerçekleri yoldan çıkarma amacına dönük münasebetsizlikler olabiliyor. Aldanmamalı... Birisi kalkmış diyor ki, «Resim sessiz bir şiirdir; şiir ise konuşan resimdir.» Zoraki yakıştırmalar bunlar. Oysa resim resimdir, şiir ise şiirdir.

Bir başkası da bilgiç pozlar içinde: «İşte şiir gibi bir mimarî» diyebiliyor. Bir kişinin, şiirden de, mimarlıktan da pek haberi olmadığı anlaşılıyor. Çünkü ne yapı malzemesiyle şiir yazılabilir, ne de sözcüklerle bina yapılabilir. Sözler dikkatli kullanılırsa, «Başarılı bir mimarlık yapıtında, şiirsellik» olduğu söylenebilir. Hatta bir şiirin «strüktürü» söz konusudur. Ama şiir şiir olarak, bina da mimarlık yapıtı olarak kalır.

Tıpkı buna benzer bir başka gerçek: «Mimarlık yapıtı, resim değildir.» Resim yapar gibi bina yapılamaz. Mimar, bir ressam kadar özgür olamaz. Mimarın kişisel takdirleri, renk seçiminde bile sınırlı kalır. Örneğin dış etkilere açık bir cephe rengi, güneşin solduramayacağı boyalar arasından seçilmelidir.

Renk konusunun önde gelen ustaları, ressamlar elbet... Önce onları dinlemeli... Renk seçiminin insanlar üzerindeki etkisini, Matisse şu sözlerle due getiriyor: «Bana bir hastanenin duvarlarını boyatsalar, hastalar dertlerinden kurtulur diyemem ama, iyileşme dönemini bir parça kısaltmayı taahhüt ederim.»

Şimdi kendi kulağını kesip arkadaşına hediye eden bir ressamın, renkler konusundaki sözlerini aktaracağım. Anlatımı yadırganabilir ama, renklerin önemini yine de çok iyi belirtiyor. Van Gogh diyor ki: «Bir kahvenin duvarlarını öyle bir kırmızı ve öyle bir yeşille boyamak gerekir ki, insan burada katil olabilsin...»

Almanlar sarhoşlar için «mavi» deyimini kullanıyorlar. Ama çok içene koyu mavi, az içene de açık mavi demiyorlar. Maviliğin derecesi konusundaki en doğru yargıya, yine bir ressam, Gaugin varıyor. Diyor ki: «Bir litre mavi, bir gram maviden daha mavidir.»

Öyle zaman oluyor ki, bir görüş belirtildiği zaman bunu düşünce olarak değerlendirmiyoruz da, önce söyleyenin kim olduğuna

bakıyoruz. Eğer kendimizi söyleyenin eserleri ve yaptıklarına pek de yakın saymıyorsak, o düşüncenin anlaşılması da tehlikeye giriyor. Oysa örneğin Picasso'nun bir düşüncesi, kolay anlaşılır, akıllı-uslu ve çok da güzel bir gerçeği anlatabiliyor. Picasso diyor ki: «Öyle ressam vardır ki, güneşi sarı bir leke ile resmeder. Ama öyle ressam da vardır ki, bilinçli düşünce ve ustalıkla, sarı bir lekeyi güneş gibi resmeder.»

Biz renklerin isimlerini, becerebildiğimiz kadar yiyeceklerle bağlıyoruz. Örneğin limon küfü, vişne çürüğü, kahverengi, çilek pembesi, kavuniçi gibi... Gülkurusu da dediğimiz oluyor ama, bu yakıştırmayı, evirip çevirip çiçeği de yediğimiz için, yani gül reçeli yediğimiz için yapıyoruz.

Kişilerdeki gözle görülmeyen ruhsal değişimler, bir de bakarız ki vücuduna yansır, rengi atar. Sararır ya da kızarır... Renkten renge girer. Sanırız ki insanların yüzü mahcup olmaktan ya da utanmaktan kızarıyor. Oysa yüzyılımızda öyle gelişmeler olmuştur ki, insanların yüzü artık utandıkları için kızarmıyor.... Tersine, yüzü kızardığı için utananlar var.

Doğadaki sonsuz çeşitte renk, birbiriyle zıtlaşmıyor. Renklerin zıtlaşması, insanlar onları kullanmaya başlayınca başlıyor. Örneğin otomobillerde, devedikeni eflatunu ya da çigan pembesi gibi renklere rastlanmıyor. Bu renkler, binalarda da pek aykırı kaçıyor. Şu anda bir noktayı gözden kaçırmamak gerekli: Doğada mevcut belki yüz binlerce endüstrinin ürettiği on binlerce rengin istisnasız hepsi, hanımlara yaklaşıyor. Demek ki konu güzelleştikte, renklerin sesi daha az çıkıyor.

Oysa erkek giyiminde durum böyle değil... Örneğin kırmızı pantolon giyen bir erkeğin eğilimleri konusunda, hemen bazı yakıştırmalar yapılıyor.

Alışkanlıkların doğuşu, her yerde birbirine benziyor. Örneğin bir şey, bilinmeyen bir dilden söylenirse, anlaşılmasa bile önemseniyor. Hatta onu söyleyende bile, birtakım marifetler vehmediliyor. Oysa bu bir çeşit aldatma girişimi... İzin verir misiniz, şimdi aynı şeyi ben yapayım ve size, Latince bir tekerleme sunayım? Diyeyim ki: «De gustibus et coloribus non est disputandum.» Peşinden de hemen ekleyeyim ki, bu hepimizin bildiği bir sözdür ve:

«Zevklerle renkler tartışılmaz» demektir, hepsi bu...

Bu tekerlemeden şüphelenmeye hiç alışmamışız... Sanıyoruz ki bu

sözler gerçeği ifade ediyor. Oysa bu tekerlemede bir uyutma girişimi var. Neden tartışılamazmış yani zevklerle renkler?

Zurna'yı senfonik müziğe tercih eden bir zevk, nasıl olur da «tartışılamaz» olmak zırhına bürünebilir. Üçüncü boyuta giremeyen bir müzik türünün sınırlılığı, nasıl olur da zevk konusundaki tevazu ile açıklanabilir? Uyak (yani kafiye) davulu çala çala söz salatası biçimlemeleriyle başlayıp biten kof manzumelerle yetinerek, gerçek şiirin aranmaması tembelliği, tartışılamaz bir zevk sorunu olabilir mi?

Bir kişiden fazlasını ilgilendiren her şeyin tartışılamayacağı bir dünyada, yaşamak zorlaşır. Dünyanın katlanılabilecek kadar sevimli olabilmesi, zevklerin ve renklerin bile tartışılabilmesine bağlıdır.

NEŞEYİ ÇAĞIRMAK

Neşelenmek neden doğar ki? Kaynaklarını şöyle bir araştırsak hele... İlk akla gelen nedenlerden biri, mutluluk duygusu olsa gerek. İyi ama, her gün mutlu olunmaz ki.... Oysa neşelenmeyi, her gün ararız. İsterse birkaç dakika olsun, yeter bazen.

Oysa mutluluk duygusu, öyle dakikalara falan sığmıyor. Mutsuzluk ya da mutluluk öyle bir duygulanma ki, insanın üstüne, en azından gece gibi ya da gündüz gibi çöküyor. Bir geldi mi, kolay kolay gitmiyor. Bir gece mi, bir gün mü, yoksa birkaç gün mü olur, uzun vadeli-ağır kanlı konuğumuzdur mutluluk, ya da mutsuzluk.

Oysa neşe öyle mi? Şimşek çakışları, gök gürlemeleri gibi... Gelir gelir gider. Çokluk, istemediğimiz zaman gelir, tutamayız kaçar. İstesek, ya gelir ya gelmez. Neden gelmez? Belki çağırmayı bilemeyiz. Hele çağırmayı bir öğrensek. Öğrenilemez mi?

Sanıyorum ki, nasıl neşelenilebilir diye bir formül verilemez. Ama başka yönden bir yaklaşma yolu bulunabilir gibi gözüküyor. En azından, kendimizi saçma kaygılara düşmekten kurtaracak kadar akıl çalıştırsak; herhalde neşelenme denen huzur adasına, biraz daha yakın bir yerde oluruz.

Öyle durum olabilir ki, akıl ve mantık, kaygılanmayı gerektirebilir. Ama sürekli üzüntüler altında ezilmekten de kurtuluş, yine akıl yoluyla bulunabilir. Hiçbir duygu, yürekte kıskançlıkla saklanmamalı. Yürek tüm duygulardan, olabildiğince çabuk arıtılmalı... Sürekli mutluluk duygusu bile, ruhu tembelliğe sürükler. Uzun mutluluk uykuları, ruhsal mahmurluklar yaratır. Zaman zaman ateşlenmesi savsaklanan ruh, uykuculuğa alışır.

Zihinsel yaşayışta, mutluluk gibi güzel duygular bile mayalaşırsa, kötü duygular ne olmaz?

Çürür bile... Onun için ne duygu varsa, hepsini mevsim temizliklerindeki gibi dışarı atmak, içersini temizlemek-havalandırmak gerekir. Hele kin-nefret-öfke gibilerini hemen dışarı atmak borç... Ruh böyle temizlenebiliyor.

Neşelenmek, ruhun karanlığında ya da alacakaranlığında bir ışık

çakışıdır. Neşelenmek, dünyanın anlamını ciddiye almaktır, insanları yaşayışa ve dünyaya bağlayan, sağlam ruhsal kökenlerden birisidir.

«Ruhun en yüksek düzeydeki yetkinliği (kusursuzluğu, mükemmelliği), neşelenme yeteneğidir.

Bu yetenek, insanlara verilmiş en büyük armağandır? diyor Vauvenargues.

Neşenin de cinsleri olsa gerek. İnsanlarda bazen başkalarının aşağılanmasından doğan bir üstünlük duygusuna rastlanıyor. Kişi yerinden kımıldamadığı halde... Böylesine ucuz bir zevklenme-neşelenme de, insan mizacında bulunuyor. Hatta bazı dillerde: «Zarar vermekten doğan neşe» karşılığı olan sözcükler kullanılıyor. Durup dururken başkalarını küçültünce, kendilerinin yüceleceğini sanan zavallılar, aramızda. Ama bu, bayağı bir haz... Bu duygu, bizim anlatmaya çalıştığımız neşe değil.

Bizim anlatmak istediğimiz, yaşama neşesi... İyi insanların yüreğindeki neşe... Ya da neşeli insanların iyi yürekliliği. İçi boş olmayan-kof olmayan hiçbir haslet, küçümsenemez.

Neşe doğurabilen iyilik de böyle. Zaten neşeli insan, zaman zaman huzursuzluğu da yenebilen insandır. Neşeli insanların iyiliğine inanmak, somurtkan insanların iyiliğine inanmaktan daha az yanıltır.

En iyisini Feuchtersleben söylemiş: «Çile çekme duygusu olmadan, karakter oluşmaz-biçimlenmez... Neşe duygusu olmadan da ruh...»

Son yıllarda, çok kullanılmaya başlanan bir sözcük türedi: Dağıtmak deniyor. Birisi için: «Dün gece dağıttı» denebiliyor. Sanki: «Aklını başından, koyverdi gitti» gibi bir anlamda kullanılıyor. Oysa aklın dışına taşmadan da «dağıtmak» sözkonusu... Pascal'ın dediği gibi:

«İnsanlar için, dağıtmadan neşe bulunmaz. Dağıtarak yas tutulmaz.»

İnsan ruhu, bir kutuptan ötekine sıçrayabilir. Bir anda yas duygularından kurtulup, huzur bulabilir.Evet, bulur-bulur ama ruh dediğimiz de, sarkaç gibi boyuna, düzenli olarak bir uçtan bir uca sıçrayıp durmaz. Böylesi de bir ruh hastalığı... Hem değişiklik beklenebilir ama, hesaba gelir ya da gelmez sebep oldukça...

Önce huzur denizlerine kavuşmalı... Sonra da bu sularda neşe kayıkları yüzdürülmeli... Bu denizin kıyılarına varabilmenin yolu,

insanın kendisiyle barışık olmasından geçiyor. Gölgesiyle bile kavga eden budalanın öfkesi, o gölgeyi teptikçe artıyor.

Huzur ve neşeyi uzaklara-ufuklara kaçıran bir başka ruhsal tepişme: Öfkelenmek. Öfke, avunmak için bahane aramak... Sebep demedik, bahane dedik. İkisi de çok başka şeyler...

Öfke, zihin sağlığında yangın çıkartmak... Bir süre için çıldırmak-tozutmak... Yangın ateşinde kahve pişirilmez. Kâğıtta pastırma yapılamaz. Bu ateş, anlayışı siler süpürür, yok eder.

Kin de böyle... Kin tutabilen kişi, yüreğinde sakladığı sürekli öfke ateşinin kapağını, bu ateşi kusuncaya kadar kapalı tutar ama, kin neşeyi ilk nefesinde boğar. Huzur baskı altında kalır. Develerin bile kin tutmadığı bir dünyada, yüreğinde kin depoları saklayanlara acımak gerekir mi? Gerekir... Acımalıyız. Bunlar, öfkelilerden daha umutsuz vakalar.

Tüh be! Huzur, neşe falan derken, nerelere geldim ben? Öfke ve kin de nerelerden çıktı?

Oysa benim niyetim, neşe konusunu neşelenmek için işlemek, pratik çareler önermek değil miydi? Ne yapacağım şimdi?

Buldum... Açalım gazeteleri, televizyonu... Bizim politikacıların ne dediklerine bir göz atalım. Yeter...

FİLOZOF NASREDDİN HOCA

Nasreddin Hoca, tarihimizdeki müstesna kişilikler içinde, güçlü ışığıyla parlamaya devam ediyor. İsterse, fazlaca simgeleştirilmiş olsun.

Yaşadığı çağın, Selçuk Sultan Alâeddin 111. Osmanlı Padişahı Bayezid l ve Timürlenk ile aynı zamanlar olduğu düşünülürse, yaklaşık 1350-1410 yılları olduğu tahmin ediliyor.

Nasreddin Hoca tarihimize geçmiş ama, yine de ne yazık ki, ne doğduğu ve öldüğü yerler, ne de yıllar kesin bilgilere dayanıyor. Tahminlere dayalı tartışmalar sürüp gidiyor.

Kendisini Hoca olarak anıyoruz. Ama bu yetmiyor. Çünkü o; öğrenci-molla-gezici vâiz-cami hocası-imam ve kadı olarak karşımıza çıkıyor.

Bunun da üstüne fıkralarda; çocuk-delikanlı-hoca-damat-baba ve amca rollerinde.

Nasreddin Hoca günümüzde bir mizah kişiliği olarak anılıyor. Oysa ki kendisi tüm insancıl ve sosyal problemleri deşiyor ve üstelik çözüyor.

Hoca, Din saygısını öğretiyor. Ama saydırma yolunun, sevdirmeden geçtiğini çok iyi biliyor.

Hoca, ister kaynanası olsun ister Timürlenk, zalimlere karşı isyan ediyor. Bunu tatlı tatlı yapıyor ama, isyan da ediyor ya...

Nasreddin Hoca sosyal bir fenomen. Toplum düzeninin ışık tutucusu. Filozof... Halka düşünmeyi öğretiyor. Düşünme ürkekliğini körükleyen karanlık çığırtkanlarından değil.

Nasreddin Hoca, insan ve halk dostu. Yılmayan bir kişi. Mücadeleci, korkusuz.

Nasreddin Hoca, akla girmenin-akılda kalmanın en etkili yolu olarak delimtırak davranışları kullanmakla, en parlak akıl örneğini vermiş oluyor. Anlamazmış gibi, bilmezmiş gibi görünerek de, karşısındaki rahatlatıp, son vuruşu için iyice yumuşatıyor.

Hoca, tüm ömürlük savaşında, tek bir silah kullanıyor. En etkili ve parlak silahı. O silahın adı:

Mizah.

Çocuktan kadıya varana kadar bu derece renkli kişilikler içinde ortaya çıkan Nasreddin Hoca, karşımıza bir defa olsun, politik bir çehreyle çıkmıyor. Anlaşılan toplumun bu çehreleri çabuk yadırgadığını ve unutma aşkına düştüğünü daha o zamandan biliyor.

Nasreddin Hoca, eşek gibi nisbeten iddiasız bir hayvan üzerine, bin türlü fıkra bırakarak, espri ve renk zenginliği üzerine örnek bir ders de veriyor.

Tek bir örnekle yetinelim:

Hoca köy imamı iken, köylünün biri gelip eşeğini kaybettiğini bildiriyor ve yardımcı olmasını rica ediyor. O da kaybolan eşeği bulmaya yardım edeceğini bildiriyor. Camide namazı kıldırdıktan sonra, cemaate soruyor:

«Ey müminler. İçinizde, tüm ömrü boyunca tek bir kahve içmemiş, bir yudum şarap tatmamış, bir nefes tütün çekmemiş, bir el kâğıt oynamamış, harama uçkur çözmemiş kim varsa ayağa kalksın.»

Şartlar o kadar ağır ki, kimse yerinden kımıldamıyor. Bir kişi hariç... O bir kişi gururla ayağa kalkıp «Ben varım» diyor. Bunun üzerine Nasreddin Hoca eşeğini kaybeden adama dönüp diyor ki:

«Bana bak. Sen kaybettiğin eşeği arama. Bu adamı al git! Dünya'da bundan daha büyük eşek bulunmaz...»

Hoca, altı yüzyıl önce attığı tohumla, toplumun simgesi olmaya devam ediyor. Nasreddin Hoca kökü, halk ağacından her an yeni çiçekler açıyor.

Hoca'nın açtığı düşünme bayrağı, kahveden sokağa ve tüm yaşamaya yaygın bir Halk Üniversitesi olmuş.

Ruhu şâdolsun.

SEVGİ ÜZERİNE

Yarım yüzyıl kadar öncesiydi. Eksik-ziyade... Şehzadebaşı sinemalarında film kaçınmadığımız yüzyıllardı. Oynayan nasıl bir film miydi? Şöyle sorulurdu: «Aşkî mi, cinaî mi?» yaşayışın hiç olmazsa yarısını aşkların doldurduğunu, o zaman öğrenmiştik. Pasteur'ün yaşayışını Paul Muni'nin canlandırdığı filmi gördüğümüzde ise, bilim aşkının var olduğunu zaten biliyorduk.

Sevgi deyince çoğunluk anlıyor ya, Aşk demedikçe anlamayanlar var. Kim ne ayrılık güderse gütsün, sevgi demek aşk demektir diyelim, bitsin... Tamam mı? Öyleyse hemen şimdi, sevginin türleri konusuna geçebiliriz.

Leyla ile Mecnun'u, ya da Romeo ile Jüliette'i anlatınca, sevgi anlatılıp bitirilmiş olmaz.

İnsanlık tarihinin bir büyük bölümünü, Tanrı Aşkları doldurur. Mağara resimleri ile birlikte, sanat sevgisi başlamış olmalıdır. Yıldızlar üzerine yarı ciddi, yarı martavalla başlayan bilgi edinmelerinin bilim olmaya başlaması için, binlerce yıl beklemek gerekmiştir.

Sevginin, kendisinden ayrılamayan-koparılamayan öğeleri (unsurları) var: Coşku, özveri (fedakârlık), sabır... Sevginin birinci kaynağı coşku... Sevginin anası bu! Hesaplayaaa, hesaplayaaa, sevmek yok. Böylesi hem aldatma, hem de aldanma olur. Coşamayan sevemez.

Görsel olarak ortaya çıksa da çıkmasa da, gözükaralık olmadan coşku doğmaz. Nereye varılacağının bilinmesi garantisiyle sevgi başlamaz. Bezirgânlık olur bu! Sanat ve bilim sevgisinden bile, nereye varılacağı bilinmez ki...

Sevgi oyununun ikinci perdesi, özveriyi sahneye koyar. Karşılığında ne doğacağının (değil ne alınacağının) hesabı yapılmadan, «seven»in katlanacağı büyük özveriler zinciri anlatılır bu perdede... «Seven» olsa olsa, başkası (ya da başkaları) için yaratacağı mutlulukları tasarlayarak, avunma hakkını saklı tutar. Kendi mutluluğunu aramak hakkını ise, ancak bu yolda «bir yerlere varabilme» şartına bağlayarak saklı tutabilir. O kadar.

Oyunumuzun üçüncü perdesi, «sabır» temasını işler. Dağlara tırmanan

sevgi merdiveni, sabır olmazsa çıkılamaz. Sabrı olmayan kişinin dizindeki derman, daha ilk basamaklarda kesilir,

«Seven» kişi çıkılacak yükseklikleri, aşılacak tepeleri göre göre gücünü koruyacak dermanı buluyorsa, bunun kaynağı olsa olsa yüreğindeki sabır hazinesinden beslenir.

Zinhar sanılmaya ki sabır, yalnız gün olup da kavuşacak sevgililer için gereklidir.

Görkemli sabır hazinelerinin en parmak ısırtanları, asıl sanat ve bilim sevgisini ayakta tutanlardır. Sabır, eser yaratma çilesinin can veren nefesidir. Belki de beş kuşak sonra varılabilecek olan bir bilimsel buluş için, koca bir ömrün nimetlerini silkip atabilme yüceliğidir.

Sevgi konusu, yalnız sevgiyle sevenin sözü edilerek noktalanamaz. Sevilenin adı anılmadan, sevgi anlatılmış olmaz. «Sevilen», kişiler arasındaki sevgide, bazı yetenek istekleriyle karşılaşır. Seven'in zihinde canlandırma gücü ve gönül cömertliği, tüm engelleri aşamaz.

Sevilende, hiç olmazsa «sevebilme» yeteneği aranır. Düşünür Seneca' nın iki bin yıl önce yaptığı özet, anlatım gücünü korur: «Sev ki sevilesin!»

Sevginin her türlü engeli zaferle aşabileceği sanılır. İki bin yıl önce VergiPin söyledikleri, hâlâ önemsenir: «Sevgi, her şeyi yener.» Evet... Sevginin coşkunluğu, gözükaralığı, böyle inançlara götürebilir. Ama sevginin en yüce doruklarına, «Sevginin her şeyi yenemeyeceğini» bile bile varılabileceği, unutulmamalıdır.

Sevginin zor basamağı, yalnız coşarak atlanmaz. Marifet sevgiyi, iyi taşıyabilmektir.

Sevgi, sevenin üstünden dökülmemelidir. Sevgi, odun yükü gibi taşınmaz. Ruh gücü sevgiyi, güleryüzle-gururla taşıyabilme-yaptığı işi kendine yakıştırabilmelidir.

Her türlü sevgi yüceltmelidir. Belki bu anlatım da yanlıştır. Denebilir ki, zaten her türlü sevginin yüceliği tartışılmaz. Ancak tartışılmayan konunun, konuşulması sona ermiş olamaz.

Her kişi Tanrı sevgisini nasıl yücelteceğini, aracıları hesaba katmadan kendisi bilmelidir.

Öbür dünyada Tanrı ile yalnız kalacağını unutmadan...

Sanat ve bilim sevgisini yüceltmenin ise, sınırı olamaz. «Seven»in kendini sanat ve bilime adamasına, karşı konulamaz. Olsa olsa hayran olunur. Bu dünyada insanlığı yüceltenler, kendilerini sanat ve bilim sevgisiyle feda edenlerdir.

Karşı cinsler arasındaki sevgiye karşı duyulan hayranlığı ölçüsüzlükten kurtarmak için bazı uyarılar yapılmış... Hayranlıkların kişileri, düşünce karanlıklarına götürmesi tehlikesi var. Onun için, neye olursa olsun hayran kalan kişileri, arada bir silkelemek gerekir. Öyle ya! Bir kez daha düşünmek, belki de hayranlıkta tenzilat doğurabilir.

Bakalım ünlü âşıklar ne demiş: «Aşk baştan sona, kendini arama ve gururlanmadır.» (Byron).

Ya Casanova geri kalır mı? Diyor ki: «Aşk dörtte üç meraktır.»

Evet... Bu kadar sözden sonra bir yere geldik mi? Geldik... Şöyle: Sevgi konusunda da her kişi, herkesi dinledikten sonra kendi yolunu, kendi gerçeğini, kendisi bulmalıdır.

HOŞGÖRÜ ÜZERİNE

Hoşgörü dedik ya! Öyleyse önce, dilimizdeki «hoş» sözcüğü ile neler anlatmak istediğimizi, hele bir anımsayalım. «Hoşgeldiniz!»den başlayalım. Ne de tatlı deyimdir bu... Hem gelene, hem de gelinene... Sonra «Hoşuna gitmek» var. Bunun yerine başka deyim zor bulunur. Ya «Gönlünü hoş etmek» deyince, abartılmamış bir huzur, en hoş biçimde anlatılmış olmaz mı?

Olumsuz deyimler de, incelik sınırlarını zorlamaz. «Onunla başım hoş değildir» dendiği zaman, sanki başkasına kusur bulunmuş değildir. «Hoşuma gitmedi» deyince de, küçümseme yoktur da, sanki «uzak kalmış olmak» sebep gösteriliyor gibidir.

Bilim ki, gerçeklerin peşindedir, hiçbir yanlışı olmayan doğruları aramaz, çok kesin sınırlar çizmez. Ölçüler sayılarla belirlenir ama, toleranslar da sayılarla belirtilir. Yani kesin ölçüler, bilimde bile hoşgörüsüzlük katılıkta şartlanmaz. Toleranslar belirtilerek, hoşgörünün var olduğu anlatılır.

«Hiç toleransı olmadığını» söyleyen kişi, dünyadan habersiz bir düşünce katılığı içindedir.

Hem zaten hoşgörmek, göz yummak demek değildir. Aksine, gözü açık olarak gösterilmesi gereken esnekliği göstermek, yaşayışın yumuşatılması ve daha kolay taşınabilmesi yolunda katkıda bulunmaktır.

Hoşgörü iyi bir huydur. Ancak bu huya sahip olmak, bu huyu gösteri biçimine dönüştürmek hakkını kazandırmaz. Tolerans sınırları içindeki hoşgörüyü, olabiliyorsa eğer, hiç farkettirmemek, en vicdanlı davranış olur. Düşünmeli: Hoşgörüyü gösteri konusu yapmak, ne derece hoşgörülebilir acaba?

Aforizma denir. Bunlar «Hap-deyim»lerdir. Minicik deyimlerle, kocaman gerçekleri anlatabilme çabasıdır. İyidir-hoştur da, bazen en olmadık münasebetsizlikler, bu biçim «Hap-deyim»lerle yutturulur. Dışarıdan hoş gibi gözüken bir düşünce formülü, en şaşırtıcı ve yanıltıcı kazıklara kılıf olabilir.

«Hoşgörünün sözünü bile etmek, hoşgörüsüzlüğün ta kendisidir»

diyen, saçmalıyor ve aldatma girişiminde bulunuyordu. «Hoşgörü, sonuçta karşısındakinin haklı çıkacağını sanmak gibi bir rahatsızlık düşüncesidir» diyebilen kişi, bu söylediğine kendisi de inanmamanın rahatsızlığı içindeydi.

«Hoşgörü, umursamazlığın başka adıdır» (Maugham) denmesine inanılamaz. Aksine, hoşgörü önemsemenin insancıl bir biçimidir. Öte yandan, «Hoşgörü, inançları olmayan adamın erdemidir» (Chesterton) denmesi ise, şekerlenmiş acı hap benzeri hikmetler savrulmasından başka bir hüner değildir. Asıl inançlı kişiler, hoşgörüden çekinmezler, çünkü inandıkları ilkelere güvenirler.

Hoşgörüyü kendisine yasak eden bir kafa, hiç yanılmayacağına inanıyor demektir. Omuzları arasında bu inançta kafaları taşıyan kişiler, diktatör prototipleridir.

Hoşgörü, ilkelerden vazgeçiş değildir. Hoşgörü, ilkeler içinde kalan bir esneklik biçimidir. Dikkat edilirse iyi olur ki, bazı kişilerin iddia ettiği gibi kendi ilke ve öykülerine karşı bir güvensizlik belirtisi de olamaz.

Hoşgörü, dinlerin de inançlılara sunduğu bir umuttur. Hiç günah işlemeyenlerin, çoğunlukta olduğunu sanmıyorum. Demek ki çok sayıda insana, hoşgörülmeyi, yani affedilmeyi ummak kapısı açıktır. Dinler, af umudu azalan, ya da kalmayan insanların, daha kolay yola gelmeyeceklerini kabul etmişlerdir.

Çocuklara, hatta gençlere hoşgörü ile davranmak, yetişkinlerin ödenmesi ertelenemez borcudur. Bu zorunluğa yetişkinleri inandırmanın en kısa yolu şöyle bulunabilir: Onların çocukları hoşgörmesi, çocukların da yetişkinleri hoşgörmesinin en etkin çaresidir.

Son yılların olayları bizi, «çifte ölçülü» sözünü fazlaca kullanmaya sürüklemiştir. Eğer bu gelişme, bizi gözümüzü açmaya, gerçekleri görmeye yaklaştırdıysa iyi olmuştur. Şimdi hemen yapılması gereken, kendimizi-kendimizle ilgili olarak çifte ölçü kullanmamak için uyarmaktır.

Şöyle ki hepimiz; her gün, her yıl, ömrümüz boyunca yanlışlar yapabilmekte, bu yanılgılarımızı genelde hoşgörmekteyiz. Kendimizde hoşgördüğümüz bu yanılgıları başkalarında hoşgörmemek, nasıl olur da hakkımız olabilir?

Bu suçu, şeytanın sırtına atmak, pişkinlik olmaz mı?

..... [Kitabın buradaki 2 satırı okunamamıştır]

GÜLERYÜZLÜ OLMAK

Güleryüzlü olmak, insanlarda en çok aradığımız huylardan biri... Hemen belirtelim ki bu arayışta, bir çıkar hesabının çabası yok. Her şeyden önce istediğimiz, bizi ömür boyu bezdirmiş olan asık suratlı insanlardan birisine daha rastlamamak. Önce hepsi bu!

Azıcık düşünülürse, hemen ortaya çıkarılabilecek olan bir ruhsal tepkiler düzeni var.

Hepimiz, her an, olayları ve çevreyi izliyoruz. Her izleyişin peşinden, kavrama ve algılama (idrak) evreleri geliyor. Yalnız ruhsal olan bu üçlü dizinin peşinden, bunların doğurduğu görsel belirtiler var. Örnekler: Dudak bükmek, yüz buruşturmak, gözleri kısmak, burun kıvırmak, küçümseyerek bakmak, surat asmak gibi...

Bitmedi, daha önemlileri var: Gözleri yaşarmak, gözyaşlarını tutamamak, hatta düpedüz ağlamak var hesapta... Geçelim tatlı tarafına: Hafiften gülümsemek, ya da ağzı kulaklarına varmak, görsel görüntüler olabilir. Dahası: Düpedüz gülmek, daha keyiflisi kahkahalarla gülmek, doğal görsel sonuçlar arasında.

Hemen buraya, bir paragraftık bir «ara nağme» sokmak zorundayız. Denebilir ki, ruhsal tepkilerini hiç yansıtmayan, daha çıplak anlatımıyla içinden geçeni hiç çaktırmayan insanlar yok mudur? Elbet vardır... Hatta böyleleri için «Poker suratlı» diye bir deyim de kullanılır. Unutmayalım: Bu insanlar oyun oynamaktadırlar. Bu gizlenme hali, normal bir insanın, doğal görünüşü değildir. Böyle davranışlarda, bir sakametlik (bozukluk) vardır.

Ömür boyu hiç gülmemiş bir insandan güleryüz beklemek, yerinde bir istek sayılabilir mi?

Yanıt: Sayılamaz ama asıl yanlışlık, ömür boyu bir kerecik olsun gülmemiş bir insanla ilişki kurmaktır. Çünkü bu insan, bir ruh hastasıdır. Gülümsemekle sırıtmak, görünüş olarak birbirine, hiç mi hiç benzemez. Yerine yakışmayan herhangi bir eşya ya da hal için, «Sırıtıyor» deriz. Gerçekten de sırıtmak, güzel bir ruhun çehresine yakışmaz. Bazen bir anfık hınzırlıkların belirtisidir, hoşgörülebilir. Eğer sebep hınzırlık değilse, sırıtma düpedüz kafasızlıktan kaynaklanır. Oysa gülümseme, ruhsal temizliğin-duruluğun yüze

yansımasıdır. Ruhun kapılarını açma korkusundan, eser bulunmayışıdır. Çevrelerine kasvet saçan suratsızlara karşı insanların koruyucu melekleri, güleryüzlüler değil midir?

İstisnaları ayrıca, hak ettikleri saygıyı belirtmeden atlayamayız. Bağrına taş basarak yüreğindeki üzüntü fırtınalarını saklayarak güleryüzünü koruyabilenler, her türlü övgüye layık üstün yetenekli insanlardır.

Ciddi olma tutkusu içindeki bir insanın, bu niyetle sadece ve sadece suratsız olunursa yeteceğini sanması, sululuğun en bayağısıdır. Oysa unutulmamalıdır ki, insanlar hep ciddi olmalı ve sululuğu bile ciddi yapabilmelidir. Hem de güleryüzle...

«İzlemek ve gülmek, dünyada yapılabilecek en önemli etkinliklerdir. Zaten biri ötekini doğurur» diyor Jacques Tati. Kendisi ömrümde izlediğim en derin filmlerden birini (Amcam), yönetmiş ve başrolünü oynamıştı. Ünlü mizahçı Werner Finck ise, yaşama gücü verebilecek bir yol gösteriyordu: «Kim, bağıra bağıra ağlanacak yerde gülebiliyorsa, yaşama neşesine yine kavuşur.»

Kendini tutmak, kendine egemen olabilmek, üstün bir erdemdir. Hem bu huy, poker suratlılığa hiç benzemez. Uzakdoğuda, özellikle Çin'de, sabretmeyi-kendini tutmayı beceremeyip öfkelenenler için, «Yüzünü yitirdi» derler. Suratsızlıkla yaklaşık anlamlara gelir.

Güleryüzünü koruyamayan insan, artık saygı göremez olur.

Güleryüz ruh huzurunun-iyi yürekliliğin, yansımasıdır. Güleryüzlü olmanın, huzursuzluğuna inanılır. Yakıştırılan bu huzursuzluğun çevreye yayılması hafiflik sayılır, bağışlanmaz.

Güleryüzlüğü çok övdük ama, tarzı konusundaki bir uyarı da borcumuz olur. Güleryüzdeki gülümseme, elbet kazık kesilmiş bir maske gibi taşınamaz. Hep aynı kalan yüz ifadesi de, bezdirir-bıktırır. Yaşanan anların getirdiği değişik ruh halleri, çehreye elbette yansımalıdır. Bu değişikliklere de karşın çehrenin demirbaş ifadesi, güleryüzlülük olarak kalmalıdır.

İnsanların daha anlayışlı hale gelebilmelerine yardımcı olan ruhsal zeminler, ruh halleri var. Gülme ve güleryüzlü olma yeteneğinde olan kişinin anlayış hızı, iç sıkıntılarını yenemeyeni herhalde epeyce geride bırakır.

Güleryüzlü olmakla tanınan çok değerli bir sevgili dostuma, bunu nasıl başardığını sordum.

Bana: «Hiçbir şey, göründüğü kadar zor değil...» dedi. Sonra ekledi:

«Çok denedim. İnsan güleryüzlü olunca, ciddi olduğunu daha kolay anlatabiliyor.»

DÜNYA HANIMLARIN OLSUN!

On binlerce yıldır dünya, erkeklerin egemen olduğu uzun bir dönem yaşamış. Erkekler, beyinlerinin daha gelişmiş olduğunu öne sürerek, saltanatı ellerine geçirmişler.

Aldatmışlar... Oysa ava çıkmaktan savaşmaya kadar her etkinlikte, beyin üstünlüklerini değil, bedenlerinin daha güçlü oluşunu kullanmışlar.

Artık bu dönem bitti.

Bilgisayar ve robot çağının başlamasıyla, kas gücü üstünlüğü tarihe karışıyor. Artık bütün sorun, düğmelere basmasını bilmek... Hanımlar da bu işi, tıpkı erkekler kadar başarıyor.

Erkeklerin dünyayı, ne hale getirdikleri belli... Gelecekte, daha güzel ve doğru yaşanan bir dünya yaratılması için tek umut, hanımların eşit haklara egemen olduğu bir yaşama düzeni kurulmasında...

Geçmişimizde onurlu bir gelişme var. Atatürk'ün döneminde kadınlara oy hakkı verilmesi...

Hem de İsviçre'den ve bazı gelişmiş ülkelerden de önce...

Oysa 1950 yılı gelmiş, iktidardaki mevkilerini sağlama almak isteyen politika bezirganları, hanımları kara çarşaflara büründürme geriliğini, alttan alta desteklemişler. Tâ ki günümüze kadar.

«Şurası açıktır ki Tanrı kadınları, erkekleri ehlileştirmek için yaratmıştır.» (Voltaire).

Hanımlar! Lütfen artık bu haksızlıklara katlanmayınız.

Gerçeği söyleyen de yok mu? Var: «Hanımlar! Yeryüzünün melekleri! Gök kubbenin en sevgili yaratıkları! Siz yaşayaşımızı aydınlatan, tek ışıksınız.» (Lamartine).

Hanımların, erkeklerin arkasından yürüdüğü Japonya'da bile atasözü şöyle: «Hanımlar olmasaydı, ne gece olurdu ne gündüz...»

İspanyollara göre: «Erkekler dünyayı yönetir, kadınlar da erkekleri...»

Evet Hanımlar! Size, yüreğimizi huzur ve saygıyla dolduran haliniz ve davranışlarınız için minnet duyuyoruz. Ama öte yandan kuru mantığımızla düşünerek biliyoruz ki, Siz toplum yapısının ağır yükünü de, narin omuzlarınızda taşıyorsunuz.

Ayrıca, çocukları da erkekleri de eğitiyorsunuz. Çünkü bir «hanım» öyle bir kadındır ki, bir erkeğe «adam» olmanın yolunu açar.

Çok söyledim, çekinmeden bîr kez daha yineleyeceğim: «Cehennem, hanımların bulunmadığı bir yaşama biçimidir.»

UMUT FAKİRİN EKMEĞİ

Umut dünyası, bir rüyalar âlemi. Ama ne iyi ki, umudun kendisi düş değil. Çünkü uyanınca bitmiyor. Gözü açık görülüyor. Demek ki gözümüzü açabildikçe, umutsuzluğa düşemeyiz. İnsan yaradılışı bu!

Ancak umut kapılarını, beleşçilere kapamak gerekiyor. Hak etmeyen bir kalabalık, yolları tıkamasın... Umut gökten zembille inmiyor... Umut insan eseri... Bu eseri, akıl-denge ve çalışkanlık yaratabilir. Umut, aptalların ve tembellerin dayanağı değil. «Umut sarayları», taş taş üstüne konarak inşa edilecek. Hiç akıl çalıştırmadan, hiç çaba gösterilmeden umut beslemek, hak değil.

Umutsuzluk kuyularında çırpınan, ille de bir ipe tutunup kurtulmaya çalışacak... Ne yapsın ki? O anda eline geçen ip, belki de son kurtuluş çaresidir. Bir de şunu düşünmeli: Acaba o ip kaç kişiyi çeker? Çok kişi aşılırsa, elde kalmaz mı? «İpsiz umut» olur mu? «İpsizlik» bile umutsuz değilken.

Ama bu umut ve ip işi, bildiğimiz cins hesaba gelmiyor. İpe bağlı umutların hali bambaşka.

«İki cambaz, bir ipte oynamaz» deriz ya... Bu akıl, ip cambazlarının yalnızlık keyfini gıcırdatıyor, o kadar... Yoksa taş gibi bir özsöz var ki, görünmeyen gerçeğe ışık tutuyor:

«Umut, pek çok delinin üstünde dans ettiği bir iptir.»

Pekiyi bu özsöz, hangi ülkenindir? Söylemeyeceğim... Çünkü o zaman, sözün ne anlama geldiğini bir kenara bırakıp, söyleyenlerle uğraşıyorlar. Tıpkı benim: «Yeter, şişmanlamayın!» dediğim dostlarım gibi... Sözün ne demek istediğini bir kenara bırakıp, beni süzüyorlar. Niyetim bundan sonra, gözlerini bantlayıp, kulaklarına bağırmak.

Umut, geçmiş zamanla ilgili değil. Umut geçmişi umursamıyor, iyileştirmiyor. Olan olmuş bir kere... Yaşamakta olduğumuz zaman ise, zaten boğazımıza kadar yükseliyor. Umut hep, «yaşadığımız an» çizgisinden sonrası için: 10 dakika mı? 10 gün mü? Yoksa 10 yıl mı?

Farketmez, gelecek zaman olsun da.

Umut, fakirin ekmeği. Umudun verdiği şifa çoğu zaman kısıtlı, iyi etmiyor ama, hiç olmazsa katlanma gücünü uzun sürelere yayıyor. Umut gibi ömürle birlikte uygun adım yürüyen bir dostumuz olmasa, kendimizi bu dünyada yapayalnız kaldık sanacağız. Çevremizde, köpüren bir kalabalık, bize yapışık yaşasa bile...

Umudu kalmadığını sanan, dam kenarına çıkıp atlamaya hazırlanıyor. Hiç sanmayın ki, umudu kalmadı diye oraya çıkıp bekliyor. Gerçekten umudu kalmamış olsa, zaten atlamış olacak. Dam kenarındaki kişinin bir umudu var: Polislerin gelip kurtarması.

Umutlanma, inanma ile kardeş... Hiç inanılmazsa, umut da yok demek... Umudun dayanağı, inanmak. Düşünmeden inanmak ise, umutları boşa çıkarıyor. Destek havada kalınca, umut da havada kalıyor.

Neye umut beslenecek ki? Hızır'ın gelmesi mi beklenecek? Yoksa futbolcu bacağına güvenip, toto mu oynanacak? Toto yetmiyorsa loto mu var? O olmazsa beygir yarışları... Çeşit bol, nasılsa kumarın büyüğü, devlet koruması altında... Millî piyango ne güne duruyor? Umut ticaretinin «Babası» devlet...

Ama gerçek şu ki, mutluluk kapılarının kumar umutlarıyla aşılacağını sanan kişi, o kapıların suratına kapatılacağını bilmeli. Vurgun umutları basamak yapılarak, mutluluk mu olur ki? Akıl kullanılmadan, çaba gösterilmeden mutluluk anaforuna konmak, hak olmayışı bir yana, ayıp bile sayılmaz mı?

Umut boşlukta doğuyor. Umut havada. Umut gerçekleştiği anda, adı umut olmaktan çıkıyor. Bu o demek ki, umut canlı kaldıkça, kuşku (şüphe) ortadan kalkmaz. Umut ile kuşku, ayrılmaz ikiz kardeş... Ölümleri aynı anda oluyor.

Umut dostumuz. Ama dedik ya, umutla kuşku birbirinden ayrılmaz, öyleyse güvenilmez bir dostumuz. Başka hiçbir dayanağı olmadan zavallı mutluluğu, yalnız ve yalnız umutlara bağlamak akıl işi mi?

«Değildir» diyeni dinleyelim: «Umut, öyle şarlatandır ki, ara vermeden, ha bre bizi aldatır durur. Benim mutluluğum, tüm umutlarımı yitirdikten sonra başladı.» (Chamfort).

Hiçbir konuya tek açıdan bakmamak gerekiyor ya! Sırası gelmişken umutlanmayı batıran düşüncelere de yer verelim: «Umutların çayırında, pek çok deli otlar.» (Batı Asya özdeyişi).

«Kertenkele ne kadar küçük olursa, timsah olma umudu o kadar büyük olur.» (Habeşistan özdeyişi).

Yaşama gücünü ve neşesini kamçılayan en önemli uyandırıcı, umudun ta kendisi. Mutluluk tembelleştiriyor, umut canlandırıyor. Umut mutluluğu doğuruyor, mutluluk umudu değil...

Umut mutluluğun anası, mutluluk umudun değil...

Mutluluk ambar malı değil. Marketten de satın alınmıyor. Nasıl bir şeyse bu duygu, insanın yüreğine doğuyor. Kaynaklandığı en güçlü dayanak ise, umut...

Var mı umutlarını tümüyle yitirmek diye bir son nokta? Varsa bile, umutlanmak gerekir son noktaya varıldı diye... Çünkü ondan aşağısı yok. Kötüsü yok. Kuyunun dibine vardıktan sonra, yükselme başlayacak.

Umutlara, gözü kapalı yaslanmak yok. Ama umutsuzluk da güçsüzlüğün bir çeşidi. Yakışmaz ki.

KANUN ÇARE MİDİR?

Toplumların içindeki rahatsızlık doğuran sorunların kendiliğinden çözülebilmesi için, bir yol bulmak gerekiyor. Bu yol olsa olsa; kültürel gelişme, saygı ve sevgi varsa bulunabilir.

İster diktatörlük, isterse de, demokrasi olsun, kanun koyarak her sorunun çözülebileceğini sanmak, safdillik oluyor.

İngiltere parlamentosunda 1975 yılında bir kanun kabul ediliyor. Buna göre ücretlerde kadınlarla erkekler arasında bir ayırım yapılması yasak edildiği gibi, eleman arama ilanlarında bile yasak ediliyor. Bir inşaat müteahhidinin işçi arama ilanında şu satırlar var:

«Boş iş yerlerimiz, kadın ve erkeklere aynı derecede açıktır. Ancak buşvaranların, en az 100 santim göğüs çevresine sahip bulunmaları ve yazın belden yukarısı çıplak çalışmayı kabul etmeleri gerekir.»

Yine bir gazete ilanından: «Tesviyeci aranıyor. İş süreklidir ve iyi ücret ödenecektir.

Ancak başvuranların, erkekler helasını kullanmayı kabul etmesi gerekir.»

Almanya'da bir zamanların hanım aile bakanı olan Ante Huber, hanımları koruma düşüncesini esas alarak öneriyor: «Reklamlarda, hanımların seksi yanlarını ortaya çıkaran gösterileri önlemek için, kanun önlemleri almak zorundayız.» Bunu duyan kabine arkadaşı bakan E. Franke, iç geçirerek isyan ediyor:

«Son zevkimizi de elimizden almaya kalkışıyor.»

Alman Parlamentosunun, çok ilerlemiş yaşı nedeniyle başkanı olmuş bulunan bir hanım var: Frau M. E. Lüders... Bir ara yeni boşanma kanunu görüşmeleri yapılıyorken, bu sevimli hanımefendi taşı gediğine koyuyor: «Kimse darılmasın, siz erkekler 60 yaşındaki karınızı, iki tane 30 yaşındaki hanımla trampa etmeye, her zaman hazırsınız...» Sonra bir nefes alıp ekliyor:

«Beni değiştiren de, üç tane 30'luk alır.»

Fransız parlamentosu bir dizi kanunla, iş garantilerini sağlamlaştırarak işten çıkarmaları zorlaştırıyor. Öte yandan da boşanmaları iyice kolaylaştırıyor. Bu durumdan yakınan milletvekili Jean Fontaine, eleştiriyor:

«İnsanın sekreterinin işine son vermesi, karısını boşamasından zor oldu.»

Kadın haklarının en yükses sesle söylendiği ülkelerden biri de, B. Amerika. Ancak ülke tarihinde, Cumhurbaşkanı olan tek hanım yok. Niye yok ki? Kendileri mi istemiyorlar?

Nedenlerinin derinliğine inmeden, bir olay aktarsak şimdilik, yetse... Demokrat hanım senatör Margaret Chas Smith'!, seçim bölgesindeki hanımlar başkanlığa yakıştırıyorlar. Soruyorlar: «Bir sabah uyandığınızda, kendinizi Beyaz Saray'da Cumhurbaşkanı yatağında görseniz ne yaparsınız?»

Senatör hanım yanıt veriyor:

«Başkanın karısından özür diler, evime dönerim.» B. Amerika eşik başkanlarından Jimmy Carter, ikinci seçimi kaybediyor. Bu başarısızlıkta kardeşi Billy'nin, para piyasasındaki münasebetsiz marifetleri de önemli etken oluyor. Anneleri çok üzgün, kendi kendine mırıldanıyor: «Ah Lillian, keski bakire kalsaydın!»

Gazetelerin Marko Paşaları, dert babaları var. Okurlara yardımcı oluyorlar. Amerikan gazetelerinde ise daha çok «dert hala»ları bulunuyor. Hanımlar kendilerini, hanımlara daha yakın hissediyorlar.

Hala hanımların en ünlülerinden birisi, Abigail van Buren olmuş. Kendisine, sevgilisinin doğum günü için ne hediye almasını salık verdiğini soran bir genç kıza, şöyle yol gösteriyor:

«Sen onun ne istediğini falan önemseme! Bir kravat al, yeter.»

Bir hanım okur mektubu:

«Sevgili Abby! Ben 44 yaşındayım. Benimle yaşıt ve kötü huyları olmayan bir erkekle tanışmak istiyorum...» Abby'nin yanıtı:

«Ben de.»

Yine bir hanım okur sorusu:

«Sevgili Abby! Kocam 70 yaşına geldi. Bir türlü uslanmadı. Hâlâ rastladığı her kadının peşinden koşuyor. Ne yapayım?»

Abby'nin yanıtı:.

«Sevgili Carol! Hiç dertlenme! Benim köpeğim de yıllardır, her otomobilin peşinden koşar ama, yakalayınca ne yapacağını bilemez.»

Hanımlar, hekimlik konularına büyük ilgi gösteriyorlar. Bu yüzden gazetelerde-dergilerde, sürekli olarak, tıp konuları yayınlanıyor. İngiliz doktor K. D. Keele ise, olay çıkaracak bingözlem ortaya atıyor. Leonardo da Vinci portresini yaparken, Mona Lisa'nın gebe olduğu savını ileri sürüyor. Yüzyıllar önce yaşamış bir kadının gebeliğini, üstelik resimden nasıl bildiğini şöyle açıklıyor:

«Koltuğa iyice yaslanmış. O zamanlar 24 yaşında bir Floransa'lı hanımın yüzünde görülmesi olağan olmayan, annemsi yüz çizgileri var. Ayrıca kalın giysisinin yanlardan dökülüşü de, hamile olduğunu gösteriyor.»

Hekim dostlarımdan çekinmesem, bu denli bilgiçliği yüzünden Dr. Keele'ye kalayı basacağım.

Aslında Mona Lisa'nın gebe olup olmadığı beni fazla ilgilendirmiyor. İşin doğrusunu, herhalde Leonardo biliyordur. Neme lazım... İkisi öbür dünyada hesaplaşsın.

Hem zaten, bu doktoru tam matrağa alan yanıtı, bir başka doktor, A. S. Johnson aynı dergide veriyor:

«Mona Lisa'nın yüzündeki gizemli gülümseme, tam o sırada gebe olmadığını anladığı içindir...»

DEM ÇEKMEK

O ki içki üzerine söyleşeceğiz, önce kısaca, içmenin ne olduğu konusu üzerinde durmak borç olur. Giriş'in de başına, içmek ya da hiç içmemek halleri gelir yerleşir. Hamlet'vari bir tirat niyeti varsa, söze şöyle başlanabilir: «İçmek, ya da içmemek... İşte sorun burada!»

Dilimizde «Hiç içmeyenler» için kullanılan bir sözcük yok. İçenler için kullanılanlar var ya! O yetiyor. İçmeyenler için tek sözcük bulunmayan dilde, içenler için kullanılan sözlerin zenginliğine bakın hele: Sarhoş, bulut, dut, filisbit, fitil, kandil, küp, mastor, matiz, pestil, turşu, tütsülü, vapur, zom.

Alkol almayanlar, Türkçesi dem çekmeyenler için, «Yeşilaycı» deyimini kullanıyoruz. Bu da yanlış... Çünkü Yeşilaycı, alkolden gayrı tüm beyaz zehirlere ve tütüne de karşı. Demek ki örneğin, sigara içip de dem çekmeyenler için, Yeşilaycı denemiyor.

Bizim işimiz, herkesin yaptığını seyretmek... Sahneye kim çıkıyorsa çıksın... Ne derse desin... Biz hepsini seyreder, hepsini dinleriz. Ayırımları-karşıtlıkları bize vız gelir.

Bu nedenle de, demseverler ile alkol düşmanları maçında, tribün seyircisi olarak keyifleniriz. Kim iyi oynarsa oynar.

Demseverler, karşı takıma şöyle çalım atmaya girişirler: «Alkol düşmanı, ayık oluşu yüzünden sarhoş olan adamdır.» Gerçekten de düşman olmanın her çeşidinden, sarhoşluk doğar.

Binlerce kişi, hep birlikte, el-kol hareketleriyle karşı takım yandaşlarına cinsel imalarda bulunan futbol seyircisi, düşmanlık sarhoşudur.

İçmek de olur, içmemek de... Her ne kadar sesini çıkarmadan hiç içmeyenlerle dalga geçmeye çalışan demciler var ise de, önemi yok. Bu davranış biraz da, riskli bir işe ortak arama çabasından doğar. Alkol düşmanlarının durumu, köşesinde sessizce oturup hiç içmeyenlere göre çok farklı. Onları da anlatan yakıştırmalar var: «Alkol düşmanları, vazgeçmeye doyamayanlardır.»

Hiç içmemeyi öven demciler bile var: «Hiç içmemek zaten ele

geçmeyeni, 'istememeyi bilmek' sanatıdır.» Ancak bir şeyden tümüyle uzaklaşmak, yan yana olup ölçülü ilişkileri sürdürmeye göre, daha kolay... Sigara da öyle, «dumancı»nın bırakması azaltmasından kolay. «Demci»nin de hiç içmemesi, azıcık içmesinden daha kolay.

Topu biraz da içki karşıtlarına atalım. Avusturalyalı sevilen yazar ve aktör J. Nestroy:

«İçki tutkusu çok kötü huy... Bunu söylemek benim hakkım, çünkü uzun yıllardır içerim.» diyor. İçip içmediğini bilmem ama, ünlü İngiliz düşünürü B. Russel ise, hiç de içkiden yana değil:

«İçki düşkünlüğü, içilen zaman için geçici intihardır. Yalnız ve yalnız ters yönde bir mutluluktur, üzüntülerin kısa bir süre için dinmesidir.»

Bizim «Baba Demci»lerin uyarısı çok açık: «Sakın fazla içme! Devrilen son şişe sen olursun.» Şimdi artık göçmüş bulunan ve kanmamacasıya dem çeken icazetli bektaşi bir ağabeyimizin dem tanıtımı ise şöyle: «Azı az zarar, çoğu çok zarar.»

İçki duygulandırır. Demirci'ye göre her şey kolaylaşır. Benim «baba evinde» büyükannemden öğrendiğime göre: «İçki ya güldürür, ya ağlatır.» Öte yandan Shakespeare de büyükannem gibi konuşmuştur: «O asık suratlılıktan vazgeçmez. Ama şaşacak yanı yok: Şarap içmez.» (Henry IV.).

İçki, kötülüğü yaratan etken değildir. Bir sarhoşun kötü işler yapması, onun ruhunun karahğındandır. İçki onun ruh perdesini açar. İçeride ne var ne yoksa, ortalığa dökülür.

Açılan perdenin arkasında hoş şeyler varsa, onlar da ortalığa dökülür. İyi yürekli bir demci, çevresine neşe saçar. İçkisiz olduğunda suskun bir kişi olsa bile... Davranışları rahatlasın Çevresine neşe vermek için mahcup olmadan, her hareketi yapacak bir sevimli adam ortaya çıkar.

Her demci, kendi tarzı içindeki en rahat davranışından çekinmez.

Amerikanın «vahşi batı»sında «Saloon»un mini kapısı tekmeleniyor. İçeri giren kovboy tabancasını çekip bağırıyor: «Defolun! Herkes dışarı!» Bardakiler, anında sokağa fırlıyorlar. Bir İngiliz hariç... Hatta viskisinden yudum bile alıyor. Kovboy gürlüyor: «Sen ne duruyorsun?» İngiliz yine sakin: «Sir! Ben de sizinle aynı düşüncedeyim. Çok kalabalık olmuştu.»

İki İskoç, Bili ve John, barda oturmuş bira içiyorlar. Aralarında ise, her ikisinin de ölesiye aşık olduğu güzel kız, Shirley oturuyor. İkisi de Shirley'e şirin gözükmek için çırpınıyor. Bir ara Bili helaya gidince, Shirley John'un gözlerinin içine tatlı tatlı bakarak diyor ki: «Bu fırsattan yararlanmak istemez misin?» Evet, John yararlanıyor: Bill'in bira bardağını kapıp, bir dikişte bitiriyor.

Yine Amerika'da, vahşi batı zamanı... Her güçlü olan, kanunu kendisi yapıyor. İki gezginci işçi bara yanaşmış, içip duruyorlar. Beşinci viskiden sonra birisi barmeni uyarıyor: «Artık söyleyebilirim: Benim param yok.» Barmen bir yere telefon açıp konuşuyor. «Hastane mi? Bir yatak ayırın! On dakikaya kadar bir serseri daha yollayacağım.» Öbür gezginci işçi barmene rica ediyor:

«Lütfen bir yatak da bana ayntır mısınız?»

YENİ BİR DÜNYA

Sevgili hayvanlar!

Merhaba! Bugün, yalnız sizinle bir söyleşi yapmak istiyorum. Zorunlu oldu bu konuşma. Her şeyden önce, bazı yanlış anlamaları önlemem gerekiyor. Hep benim sözlerim, politikacılar gibi «aldatmaya yeltenme» girişimi olmayacak. Bir halt edip de ağzımdan kaçırdığım sözleri, «yanlış anlaşıldı» diye yalamaya kalkışacak değilim.

Yakın çevremde daralmakta olan bir çember var. Hatta öyle ki bu çember, her hafta daralmakta ve beni sevgiden yoksun bir yalnızlığa doğru itmektedir. Üstelik pek saydığım ve sevdiğim manevi evlatlarım ve torunlarım, çemberi daraltan vidaları sıkanların başında geliyorlar.

Pekiyi, neden bu çember daralıyor? Sebep ne? Benim nasıl bir suç işlediğime inanıyorlar?

Boşuna mı bu suçlama?

Hayır! Boşuna değil! Şimdi ben kendim hiçbir tevile kaçmadan, korku yüzünden yalan batağına düşmeden, gerçeği olanca açıklığıyla anlatacağım.

Sevgili hayvanlar!

Beni suçlu buldukları eylemim, bir düşüncemi açıklamış olmamdır. «Düşünce suçu olamaz» denen dünyada insanlar, beni bir düşünce yüzünden suçlamaktadırlar. Aylar önce mi, yıllar önce mi söylediğimi unuttuğum, ama söylediğimi kesinlikle unutmadığım düşüncem şudur: «Ben hayvanları sevmem, çiçekleri severim» demiştim.

Yetmişti bu söz. Hayvan dostları beni kara listeye almışlardı. Özellikle köpek seven müstesna evlatlarım, beni anında mahkum etmişlerdi. Ömür boyu başarmak için çırpındığım bütün işler üstünden, bir anda sünger geçirilmişti. Bu düşüncem, hayvanca bulunmuştu (Yoksa yine yanlış bir sözcük mü kullandım?).

Ben böyle söylediğimi gürültüye getirmeye çalışacak değilim ama, tepkinin böylesi de haksızdı. «Çiçekleri severim» demekten, «Hayvanlardan nefret ederim» anlamı çıkarılamazdı.

Oysa böyle yapıldı. Nefret etmekte kötülük-negatiflik-terslik bulunabilirdi ama, «sevmemekte» bunlar olamazdı. Nötr bir haldi bu... Suçlanamazdı.

Evet sevgili hayvanlar! Ben sizin yüzünüzden, insanlarla anlaşmazlığa düştüm. Hatta şu anda benim size: «Sevgili hayvanlar!» diye hitap edişimi bile, biçimsel bir nezaket gösterisi sayacak olanlar var. Benim şu andaki isteğim, karşılıklı ilişkilerimize dürüstçe açıklık getirmektir.

Önce ilişkilerimizin kısa bir özetini çıkarmalıyım ki, nerede olduğumu bilesiniz.

Çocukluğumda, Narlıkapı ve Yeşilköy Bamya Tarlasındaki evlerde yaşadık. Küçücük bahçelerinde, kendi ellerimle kümesler yaptım. Bu kümeslerde uzun yıllar, düzine hesabı tavuk, hindi ve kaz besledim.

At sahibi oldum. Yarım yüzyıla yakın bir zaman önce iki yıl kadar kaldığım Hakkâri ilinde, en iyi ata binenler arasındaydım. Kışta kıyamette yolsuz dağlarda, yalnız iki can (yani at ile ben) arasındaki yürek ısıtan sıcak ilişkileri iyi bilirim. Uzatmayalım, yıllarca köpek de besledim.

Evet sevgili hayvanlar, kısaca andığım bu yakın ilişkilerimizin ışığı altında, anlaşabileceğimizi sanıyorum. Sizin insanlara nasıl davrandığınızı iyi bildiğim kadar, insanların da size nasıl davrandığını biliyorum.

Sevgili hayvanlar!

Son yılların gelişmeleri karşısında yeni düşüncelere kapıldığımı saklayamam. Bu durumda yüreğimde insan sevgisi için ayırdığım köşede tenzilat yaparak, orada siz hayvanlara da bir yer ayırmayı planlıyorum. Bu niyetin, iyi bir başlangıç olacağına lütfen inanınız. Artık karşılıklı saygı ve sevgiye dayanan çok eski yakın ilişkilerimizi, yine canlandırma zamanı geldi.

Sizin insanları sevmek konusunda ciddi nedenlere sahip olmadığınızı biliyorum. Sizin «insanları sevmemenizi», doğal karşılıyor, kesinlikle haklı buluyorum. Ancak haklılıkları bir an kızağa alıp, gerçekçi olmalıyız. Çağ atlayan dünyada insan-hayvan ilişkilerinde yeni bir dönemin açılması, şart olmuştur.

Dünya, yeni bir barış dönemine gebedir. Dünyada yaşayan tüm

yaratıklar arasındaki ayrılıklar, yok edilmelidir. Tüm dünya yaratıkları; kafa-kafaya, yürek-yüreğe, iç-içe yaşamalıdır. Yaratıklararası ayrılıklara son verilmelidir.

Dünyanın kullanışını karara bağlayacak makro planlama, insan ve hayvan ortak düşüncelerinin ürünü olmalıdır.

Hayvanlar politikaya açıkça atılmalıdır. «Yaratıklar dünyasını meydana getirecek planlamada resmen politikaya atılmak, hayvanlar için yalnız hak değil, onurlu bir görev olacaktır.

Hayvanlar bu onurlu görevden, «aydın kişiler» gibi kaçmak bayağılığına düşmemelidir. Hiçbir tilki, ayı ya da eşek, kendilerine yakışacak pozisyonların işgal edildiğini bahane ederek, görevden kaçamaz. Bu «hayvanlık» değil, «insanlık» olur.

«Yaratıklar demokrasisi» yeniliğinin coşkusu içinde, bir yanlışlığa düşme tehlikesi bulunuyor. Sevgili çiçekler ve tüm bitkilerin de bu yeni düzen içinde görev almamaları, doğurgan düşünceyi sakatlayacak kadar vahim bir eksiklik olmayacak mıdır?

Ancak, sanırım önce ciddi bir hazırlık dönemi geçirmemiz zorunludur. Diken, ısırgan ve aylandoz'ların, yeni düzen içindeki görevleri iyi saptanmadan, bir uygulamaya geçilmemelidir. Siyasette şimdilik yeteri kadar «kereste»nin rol aldığı düşünülerek konunun ertelenmesi, vicdan sızlatmamalıdır.

Sevgili hayvanlar!

Düşüncelerimi öğrendiniz. Beni, sizi sevmediğimi düşünerek suçlayan «hayvan dostları» ile aramı düzeltmeye de yardımcı olmanızı bekliyorum. Size insanlardan çok güvendiğimi görüyorsunuz.

Bu da boşuna değil, mantık nedeni var:

Kin tutmazsınız.